

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ŞEHİR ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

**SOSYO-MEKANSAL DÖNÜŞÜM: İSTANBUL
AKTARLARI ÜZERİNE TARİHSEL VE SOSYOLOJİK
BİR ÇALIŞMA**

Yüksek Lisans Tezi

Kübra Sultan SEVGİ

İstanbul, 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ŞEHİR ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

**SOSYO-MEKANSAL DÖNÜŞÜM: İSTANBUL
AKTARLARI ÜZERİNE TARİHSEL VE SOSYOLOJİK
BİR ÇALIŞMA**

Yüksek Lisans Tezi

Kübra Sultan SEVGİ

Danışmanı
Doç. Dr. Yunus UĞUR

İstanbul, 2022

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Kübra Sultan SEVGİ
Anabilim Dalı	: Şehir Çalışmaları Anabilim Dalı
Program	: Şehir Çalışmaları Yüksek Lisans Programı
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Yunus UĞUR
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Ağustos 2022
Anahtar Kelimeler	: Aktar, Aktarlık, İstanbul, Şehir, Tarihsel Dönüşüm

ÖZET

SOSYO-MEKANSAL DÖNÜŞÜM: İSTANBUL AKTARLARI ÜZERİNE TARİHSEL VE SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Tarihsel süreçte kişilerin ihtiyaç ve beklentileri sürekli değişip dönüşürken bazı meslekler bu değişimlere ayak uyduramadığından ya da teknolojik gelişmelerle kendilerine duyulan ihtiyacın ortadan kalkması neticesinde varlıklarını devam ettirememişlerdir. Öte yandan bazı meslekler ise zamanın değişen koşullarına uyum sağlayarak varlıklarını uzun yıllar sürdürmeyi başarmışlardır. Bu tez çalışması İstanbul şehri tarihinin neredeyse her döneminde izlerine rastladığımız aktarlık mesleğinin tarihsel süreçte yaşadığı değişim ve dönüşümleri incelemeyi amaçlamaktadır. İstanbul aktarların en yoğun bulunduğu şehir olmasına rağmen mesleğin şehirdeki tarihsel ve sosyolojik serüvenine dair çalışmaların yetersizliği göz önüne alındığında dönüşümlerin çok yönlü olarak incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu amaçla nitel araştırma yöntemleri kullanılarak tasarlanan çalışmada İstanbul’da yaklaşık yirmi yıldır mesleği icra eden aktarlar arasından amaca yönelik seçilen 16 katılımcı ile yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların söylemlerinde ortaklaştığı temalar üzerinden aktarlığın sosyo-ekonomik ve mekânsal değişimleri incelenmiştir. Bu çalışma ile aktarlık mesleğinin İstanbul’da zaman içerisinde mesleki pratiklerinde, mekânsal merkezlerinde ve fiziki yapılarında yaşanan farklılaşmalar ve bunlarda etkili olan aktör ve dinamikler açıklanmaya çalışılarak, mesleğin tarihsel dönüşümünün çok yönlü olarak incelenmesine katkı sunulması amaçlanmıştır.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Kübra Sultan SEVGİ
Anabilim Dalı	: Urban Studies
Program	: Urban Studies MA
Tez Danışmanı	: Assoc. Dr. Yunus Uğur
Tez Türü ve Tarihi	: Master of Arts- August 2022
Anahtar Kelimeler	: <i>Aktar</i> , Herbalist, Istanbul, City, Historical Transformation

ABSTRACT

SOCIO-SPATIAL TRANSFORMATION: A HISTORICAL AND SOCIOLOGICAL STUDY ON ISTANBUL AKTARS (HERBALISTS)

While the needs and expectations of people were constantly changing and transforming in the historical process, some professions could not keep up with these changes or could not continue their existence as a result of the disappearance of the need for them with technological developments. On the other hand, some professions have managed to survive for many years by adapting to the changing conditions of the time. This thesis aims to examine the changes and transformations of the *aktar* (herbalist) profession, whose traces we have encountered in almost every period of Istanbul's city history. Considering the inadequacy of studies on the historical and sociological adventure of the profession in the city, despite the fact that *aktars* continue their existence intensively in Istanbul, the necessity of examining the transformations on this issue in a multifaceted manner has emerged. In this study, by using qualitative research methods, face-to-face interviews were conducted with 16 participants who have been practicing the profession for nearly twenty years in Istanbul. The socio-economic and spatial changes of the *aktars* have been examined through the themes that participants have in common in their discourses. With this study, it is aimed to contribute to the multidimensional examination of the historical transformation of the profession by trying to explain the differences in the professional practices, spatial centers and physical structures of the *aktar* profession in Istanbul over time, and the actors and dynamics that are effective in these.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması boyunca ve yüksek lisans sürecinin tüm aşamalarında desteklerini benden esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Yunus Uğur’a ve Doç. Dr. Eda Ünlü Yücesoy’a teşekkür ederim. Tezin yazım süreci boyunca bana olan katkılarının ne denli büyük olduğunun bir kere daha farkına vardığım Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün değerli hocalarına da ayrıca teşekkür ederim.

Zorlu tez yazım sürecinin yanı sıra yaşadığım tüm zorluklarda yanımda oldukları ve benden ümitlerini bir an olsun kesmedikleri için sevgili aileme teşekkür ederim. Ayrıca İstanbul aktarlarına ulaşmamda bana yardımcı olan Sayın Metin Cevher ve Coşkun Baycan’a teze olan katkılarından dolayı teşekkür ederim. Bu zorlu süreçte benden tecrübelerini bir an olsun esirgemeyen, her aşamada sabırla bana destek olan Zehra Aydın’a ve her zaman olduğu gibi yüksek lisans sürecinde de hep benimle olan sevgili dostlarım Merve, Betül ve Ayşe’ye tüm desteklerinden ötürü teşekkür ederim.

Son olarak, birlikte çıktığımız yolculukta karşıma çıkan her engelde olduğu gibi bu süreçte de hem manevi hem akademik olarak desteğini her an yanımda hissettiğim sevgili eşim Dr. Mehmet Ali Sevgi’ye sabrı, fedakarlıkları ve bana olan inancı için teşekkür ederim.

Kübra Sultan SEVGİ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ŞEKİL LİSTESİ.....	vi
TABLO LİSTESİ.....	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırma Sorusu.....	1
1.2. Yöntem ve Analiz	4
1.3. Teorik Arka Plan.....	8
1.4. Tezin Bölümleri	15
2. TARİHSEL SÜREÇTE İSTANBUL AKTARLARI	17
2.1. Akkar-Attar-Aktar.....	17
2.2. İstanbul Aktarlarının Erken Dönem Tarihi	19
2.3. XVII.- XIX. Yüzyıllar Arasında İstanbul Aktarları	21
2.3.1. Aktarların Müşterek Mekânı; Mısır Çarşısı	26
2.3.2. Aktarların Fiziki Yapısı	32
2.3.3. Satışı Yapılan Ürünler.....	35
2.3.4. Esnaf Örgütlenmesi.....	39
2.4. Aktarlığın Düşüşü Eczanenin Yükselişi: XIX. Yüzyıl	43
2.4.1. Şehrin İlk Modern Eczaneleri	46
2.4.2. Modern Eczaneye Giden Süreçte Nizamnameler ve Aktarların Durumu	48
2.5. Cumhuriyet Sonrası İstanbul Aktarlarının Ahvali	52
3. İSTANBUL AKTARLARININ BUGÜNÜ: DEĞİŞİMLER, BELİRSİZLİKLER VE SINIRLILIKLAR	56
3.1. Kadim Bir Mesleğin Müphem Sınırları	57
3.1.1. Günümüzde Aktarlığın Tanımı ve Standartları.....	57
3.1.2. Farklı Aktar Görünümleri: Aktarlar, Kuruyemişçiler ve Diğerleri.....	63

3.2. Aktarların Düzenlenmesi ve Denetlenmesi.....	72
3.3. Mesleki Örgütlenme Girişimleri	75
3.4. Aktarların Şehirdeki Dağılımları.....	77
3.4.1. İstanbul Aktarlarının Mekânsallıklarını Tespit Etmenin Güçlükleri	77
3.4.2. Aktarlığın Merkezindeki Şehir: İstanbul.....	81
3.5. Raflardaki Ürünler	87
3.6. Bugün Mısır Çarşısı	93
4. AKTARLARIN SOSYO- MEKANSAL DÖNÜŞÜMÜNÜN ARDINDAKİ	
AKTÖRLER VE DİNAMİKLER	99
4.1. Yöntem ve Örneklem: Temel Değişkenler	99
4.2. Analiz ve Bulgular: İstanbul Aktarlarının Geçirdiği Sosyoekonomik	
Değişimlerin Sebepleri.....	103
4.2.1. Geleneğin Yeniden Doğuşu Bağlamında Aktarlık Mesleği.....	103
4.2.2. Medyanın Aktarlar ve Tüketiciler Üzerindeki Etkisi.....	108
4.2.3. Değişen Yaşam Pratiklerinin Gerekleri: Ekstraktlar, Gıda Takviyeleri	
ve Kapsüller	114
4.2.4. Mekanlar, Online Satış ve Aktarlığın Geleceği	118
4.3. Analiz ve Bulgular: Aktarların Mekânsal Dağılımı Belirleyen Değişkenler	120
4.3.1. Çarşının Gerekliliği ve Dolaşım	122
4.3.2. Sosyoekonomik Düzeylerin Rolü: Hangi Aktar, Nerede?	126
4.3.3. Ön Plana Çıkan İşletmelerin Etkisi	129
5. SONUÇ	132
BİBLİYOGRAFYA	140
EKLER	147
EK 1: Görüşme Soruları.....	147
EK 2: Şekiller.....	150

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 2.1:	Mısır Çarşısı Planı..... 29
Şekil 2.2:	Attarlar cemiyeti mührü 42
Şekil 2.3:	Hamdi bey eczanesi planı..... 48
Şekil 2.4:	Cumhuriyet dönemi aktar dükkanlarından bir görünüm..... 54
Şekil 3.1:	Tip1 olarak adlandırılan aktar dükkanlarından bir görünüm 69
Şekil 3.2:	Tip3 aktar dükkânı görünümü 70
Şekil 3.3:	Tip3 aktarların raflarındaki ürünler..... 70
Şekil 3.4:	Tip2 aktarlardan bir görünüm 71
Şekil 3.5:	İstanbul ilinde aktar işletmelerinin mekânsal yoğunlukları 84
Şekil 3.6:	Aktar raflarına son dönemlerde giren ürünlerden bazıları 89
Şekil 3.7:	Aktarlarda satılan çok sayıda paketli üründen bir kısmı 90
Şekil 3.8:	Geleneksel satış usullerini devam ettiren bir aktar dükkânı..... 91
Şekil 4.1:	İstanbul İlinde aktar işletmelerinin mekânsal yoğunlukları 121
Şekil ek 1:	Mısır Çarşısı (19.yy), E.A. Grosvenor, ‘Constantinople’ 150
Şekil ek 2:	‘Mısır Pazarı’, Amedeo Preziosi (19.yy)..... 150
Şekil ek 3:	‘In the Bazaar- The Apothecary’s Stall’, Charles Pierron (19.yy)..... 151
Şekil ek 4:	Mısır Çarşısı Haseki Kapısı (1895-1918) 152
Şekil ek 5:	Mısır Çarşısı içinden bir görünüm (19.yy)..... 152
Şekil ek 6:	Aktardükkânı görünümü (Tip3) 153
Şekil ek 7:	Yeni nesil aktar ürünleri..... 153
Şekil ek 8:	Aktarlarda satış usulleri..... 153
Şekil ek 9:	Aktar dükkânı (Tip1)..... 153
Şekil ek 10:	Aktar dükkânı (Tip2)..... 154
Şekil ek 11:	Paketlenerek satışa hazır hale getirilen şifalı bitkiler..... 154
Şekil ek 12:	Aktarlarda geleneksel satış usulleri (Tip1) 155
Şekil ek 13:	Mısır Çarşısı’nda bulunan bir dükkânın geçmiş yıllara ait fotoğrafı 155
Şekil ek 14:	Mısır Çarşısı’nda satılan şekerleme ağırlıklı ürünler 156
Şekil ek 15:	Mısır Çarşısı ürünlerin satış usulleri 156

Şekil ek 16:	Mısır Çarşısı’nda bir dükkân.....	157
Şekil ek 17:	Mısır Çarşısı aktar rafları	157

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 4.1. Mülakat Yapılan Kişilere Dair Bilgiler	102

1. GİRİŞ

1.1. Araştırma Sorusu

Bugün bir aktar dükkanına girdiğinizde sizi girişte hasır sepet ve çuvallar içerisinde kurutulmuş otlar ve çiçekler karşılar. Ardından tavana kadar karşılıklı raflara dizilmiş çeşit çeşit bitkisel yağlar, sabunlar, doğal kozmetik ürünleri, gıda takviyeleri ve doğal besin maddeleri ile doldurulmuş koridordan geçerek kasanın olduğu kısma gelirsiniz. Kasanın arkasında Eski Mısır Çarşısı görsellerinde görmeye alışkın olduğunuz tarzda cam kavanozlar içerisinde çeşit çeşit baharat sıralanmıştır. Tavandan sarkan kurutulmuş sebzeler, sünger ve kabak lifleri ise raflarda bulunan onlarca paketli ürün ile tezat oluşturacak şekilde orada bulunmaktadır. Ortada yarı açık yarı kapalı usullerde satışa sunulan şifalı bitkiler ise bitkileri kapsül, ekstrakt ya da tablet olarak değil de eski usulde tüketmek isteyen müşteriler için dükkandaki yerlerini almışlardır.

Bu aktar dükkânı panoraması incelendiğinde bugün bir aktar dükkânda birden çok ihtiyacınızı aynı anda giderebileceğinizi görürsünüz; doğal beslenme, alternatif ve tamamlayıcı tıp, kozmetik, yeme-içme... Öte yandan bu dükkanlar artık ne tam anlamıyla eski gravürlerde gördüğümüz aktarlara benzemektedir, ne de o görünümünden tümüyle sıyrılabilmiştir. Şifalı bitkiler bir yandan geçmişte olduğu gibi kurutulularak satılırken bir yandan da çağın gereklerine uygun yepyeni biçimlerde karşımıza çıkmaktadırlar. Ayrıca son dönemde hem tüm dünyada hem de ülkemizde aktarlara başvuranların sayısında ciddi artışlar olduğu da gözlemlenmiştir. Dünya Sağlık Örgütüne (2008) göre az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde insanların %80'i alternatif tıbbı güven duyarken, gelişmiş ülkelerde yaşamları boyunca geleneksel tıbbı en az bir kez başvuranların sayısı %70 ile %80 arasındadır.¹ Kişilerin aktarlığa dair ürünlere artan talebi ve bunun aktarları nasıl etkilemiş olabileceği de merak uyandıran konulardan birisidir. Bu açıdan bakıldığında bugün aktarlar yalnızca bir alternatif tıp dükkânı değil mekân organizasyonu, müşteri profili, ürün çeşitleri düşünüldüğünde başlı başına incelenmeye değer bir alandır. Bu inceleme yapılırken aktarların bugünkü

¹ WHO, **Traditional Medicine**, December 2008 Fact Sheet No: 134 <http://www.ieg.gov.tr> (Official Web Site of Ministry of Health of Turkey, General Directorate of Pharmaceuticals and Pharmacy)

hem mekânsal hem mesleki pratiklerini geçmişteki yapıdan bağımsız incelemek gerek mesleğin tarihselliği göz ardı edilemeyeceğinden gerekse aktarlığın bugün geldiği yapıyı geçmişten bağımsız düşünemeyecek olmamızdan dolayı mümkün değildir. Bugün aktarlığın bazı kısımlarını doğrudan geçmişten miras olarak aldığı tespit edildiğinden çalışmada aktarlık, Michel Foucault'un adlandırmasıyla arkeolojisi yapılacak bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Foucault'un "tarihsel bir alanı yeniden kurmak söz konusu olduğunda belirli bir dönemin bilgisine ilişkin söylemlerin doğuş koşullarını elde etmek için başvurduğu"² arkeoloji yöntemi bir şeyin doğrudan tarihini ortaya koymaktan farklı metottur. Çünkü Foucault "yaptığım şey şimdi olduğumuz şeyi bilmek amacı içerisindeyse eğer, arkeoloji gerçekte şimdiyi hedeflemektedir"³ sözleriyle bu yöntemin aslında bugünü anlamının bir yolu olduğunu ortaya koymuştur.

Aktarlığın bugün geçmişten hangi dinamik ve aktörler nedeniyle farklılaştığı, mekân seçimlerini etkileyen faktörlerin neler olduğu, mekân organizasyonu ve tüketim pratikleri açısından geçmişten nasıl ayrıştığı, meslek elemanlarının bu değişimlerdeki rolü ve kendi değişimlerinin neler olduğu soruları etrafında kurgulanan çalışmanın arşiv kaynakları, saha notları, mesleğe dair dokümanlar ve saha görüşmeleri kullanılarak alana dair kapsamlı veriler ortaya koyması beklenmektedir. İstanbul'da aktarlık mesleğini konu edinen çalışma, tarihsel süreçte aktarların sosyoekonomik ve mekânsal değişimlerini anlamayı ve ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle mesleğin tarihsel arka planı ortaya koyulacak ardından bugünkü sosyal ve mekânsal durumları incelenecektir. Böylelikle geçmişe referansla mesleğin geçirdiği değişim ve dönüşümler ortaya çıkartılacaktır. İstanbul'da aktarlık yapan kişilerin sürece dair tecrübeleri etrafında değişim olarak adlandırdıkları etmenler ve bunların sebepleri ortaya çıkartılmaya çalışılacaktır. Sosyo-mekansal analiz, metropol bölgelerindeki günlük yaşamın sosyal, politik, kültürel ve ekonomik güçlerin etkileşiminden nasıl etkilendiğini incelemek ve kültürel sembollerin ve maddi nesnelerin metropol bölgelerdeki günlük yaşamı nasıl düzenlediğini anlamak için bir bakış açısı sunmaktadır. Öte yandan çalışmada aktarlığın geçirdiği hem sosyal hem mekânsal değişimlerin ortaya koyulması hedeflendiğinden sosyo-mekansal ifadesi her iki

² Judith Revel, **Foucault Sözlüğü**, 1.Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2002, s. 14.

³ Judith Revel, s.15-16.

dönüşümün bir arada inceleneceğini ifade etmek amacıyla betimsel olarak kullanılmıştır.

Aktarlık mesleğini ve aktarları konu alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu konuda yapılmış az sayıda makale, yüksek lisans ve doktora tezi bulunmakla birlikte bu çalışmaların belli alanlarda yoğunlaştığı görülmüştür. Mevcut çalışmalar çok büyük oranda aktarlarda satılan ürünlerin kimyasal özelliklerine odaklanan eczacılık, ziraat ve botanik alanlarında yapılan çalışmalardır.⁴ Aktarları tarihsel ve sosyolojik olarak ele alan çalışmalar ise çok daha sınırlıdır. Aktarlığın tarihine odaklanan çalışmalar genellikle tıp ve eczacılık tarihi çalışmaları olup aktarlığa bu konular ile ilişkili olmasından dolayı yer verdikleri görülmüştür.⁵ Tarih boyunca ve bugün aktarlara en çok tesadüf ettiğimiz mekanların başında gelen İstanbul'un aktarlık mesleğini sosyolojik

⁴ Sevinç Akbaş, 'İstanbul'daki aktarlarda en çok satılan bitkisel ürünler üzerine bir inceleme' (Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, 2021), Mine Münevver Yörük, 'Aktarlarda zayıflama amaçlı satılan drogların farmasötik-botanik açıdan incelenmesi' (Yüksek Lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, 2021), Havva Fatıma Özdemir, 'Mısır Çarşısı aktarlarında satılan yararlı bitkiler üzerine ekonomik botanik araştırmalar' (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021), Seher Özdemir, 'Diyarbakır aktarlarında satılan bitkiler ve etnobotanik özellikleri' (Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, 2021), Kasım Demir, 'Eczane ve aktarlarda satılan zencefil örnekleri üzerine farmakope çalışmaları' (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), Esmâ Sayın, 'Piyasada aktarlarda satılan sinameki örnekleri üzerine yapılan çalışmalar' (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2015), Ebru Batı, 'Ordu aktarlarında satılan bazı bitkisel drogların uçucu yağ içerikleri ve bileşenlerin belirlenmesi' (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2011), M. Necat İzgi 'İstanbul aktarlarında satılan bitkisel drogların kullanım alanlarının belirlenmesi ve bazılarının standartlara uygunluğu' (Doktora tezi, Ordu Üniversitesi, 2001), H. Malyer, S. Özyayın, G. Tümen, 'Tekirdağ ve çevresindeki Aktarlarda Satılan bazı bitkiler ve Tıbbi Kullanım Özellikleri' (Makale, Journal of Science and Technology of Dumlupınar University, 2004), Doğan Arslan, 'Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Aktarlarda satılan papatya Türlerinin tespitine yönelik bir araştırma' (Makale, Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 2019). S. Altan 'Türkiye'de şifalı bitkilerin kullanımı ve etik sorunlar' (Makale, Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences, 2008), Serpil Demirci Kayıran ve Saliha Kırıcı, 'Adana Aktarlarında tedavi amacıyla Satılan Bitkisel Droglar' (Makale, KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi, 2019).

⁵ Bu alanda Süheyl Ünver, Turhan Baytop, Ayşegül Demirhan Özdemir, Bedi Şehsuvaroğlu ve Naşid Baylav gibi tıp ve eczacılık alanında eserler veren kişilerin çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Süheyl Ünver 'Osmanlı Türklerinde Hekim ve Eczacılık Tarihi Hakkında', '1844 Yılında Aktar ve Eczacıların Sayısı'; Turhan Baytop, 'Türkiye'de Bitkilerle Tedavi', 'Türk Eczacılık Tarihi'; Naşid Baylav 'Eczacılık Tarihi', Bedi Şehsuvaroğlu 'Eczacılık Tarihi Dersleri', Ayşegül Demirhan Özdemir 'Mısır Çarşısı Drogları' ve 'Arşiv Belgeleri Işığında Bazı Aktariye Çarşılarının Gelişimi ve Yorumlamalar' gibi çalışmalar bu alanda ortaya koyulmuş ve aktarlığın tarihçesine dair verilerin bulunduğu örneklerdir. Bunlara ek olarak son zamanlarda aktarlığın tarihine yönelik yeni çalışmalar ortaya koyulduğu dikkati çekmiştir. Ekrem Sezik, 'Geçmişten Günümüze Bitkilerle Tedavide Eczacı-Aktar Mücadelesi' (2014), Selin Aktar ve G.E. Cebe, 'Bitkisel Drogların Aktar-Eczahane- Eczane Serüveni' bu çalışmalardan bazılarıdır. Aktarlığı sosyolojik olarak ele alan çalışmalara ise Göknur Bostancı Ege ve Pelin Önder Erol, 'The Resurgence of Herbal Culture in Turkish Society: An Analysis on The Phenomenon of Aktars', (2014), Mücahit Yıldırım, 'Kültürel Miras Bağlamında Yükselen Değer Olarak Aktarlığın Yeniden Keşfi' (2021) örnek verilebilir.

açından derinlemesine ele alan bir çalışmaya ise rastlanamamıştır. Daha önce bu açılardan ve çok yönlü olarak çalışılmamış olan İstanbul aktarlarını konu alan tez çalışmasının alandaki boşluğu doldurarak literatüre katkı yapması hedeflenmektedir.

İstanbul’da doğup büyümüş ve doğal ürünlere ilgisi olan biri olarak aktarlara sıkça gerçekleştirdiğim ziyaretler sonucunda bu aktarların belli açılardan tarihsel unsurlara sahip olduklarını ama bir yandan da modern tüketim nesnelerine doğrudan erişebileceğimiz yerler olduğunu gözlemledim. Buna ek olarak, alışveriş yaptığım her aktarın birbirine benzemediğini, bir tüketici olarak farklı ihtiyaçlarım için farklı aktarları tercih ettiğimi gözlemledim. Bu noktada bazı aktarları geleneksel tıp uygulamalarını kullanmak istediğimde aktarın tecrübelerinden faydalanmaya açık olarak ziyaret ederken, bazı aktarlara ise geçmişte bu dükkanların müşterilerinin sahip olmadığı motivasyonlarla gittiğimin farkına vardım. Elinizdeki tez çalışması İstanbul’da bulunan aktarların zaman içerisinde hangi faktörlerin etkisinde kalarak bu değişim ve dönüşümleri geçirdiği ve bu süreçler sonunda halihazırda sahip olduğu sosyal ve mekânsal durum hakkındaki merak sonucunda ortaya çıkmıştır.

1.2. Yöntem ve Analiz

Bir araştırma tasarlarırken nicel ya da nitel araştırma yöntemlerinden hangisinin tercih edileceğine hangi metodun daha iyi ya da daha kötü olduğuna değil, araştırma sorusunu yanıtlamak için hangisinin daha az ya da daha çok uygun olduğuna göre karar verilir. Nitel araştırma çoğunlukla ‘nasıl’ ve ‘neden’ sorularına cevap bulmaya daha uygun bir yöntem olduğundan İstanbul aktarlarının zaman içerisinde geçirdiği sosyo-mekansal dönüşümleri ve bunun sebeplerini aydınlatmayı amaçlayan çalışmada nitel yöntemlerin kullanılmasının daha işlevsel olacağı düşünülmüştür.

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması desenine uygun olarak tasarlanmıştır. Örnek olay çalışması olarak da adlandırılan durum çalışması ile nitel çalışma aynı anlama gelmemekle birlikte nitel araştırmaların neredeyse tümü derinlemesine, ayrıntılı örnek olay bilgilerine dayalı temsiller oluşturmaya çalışırlar.⁶

⁶ W. Lawrence Neuman, **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, Sedef Özge (çev.), Ankara: Yayın Odası, 2014, s. 62.

Durum çalışması “araştırmacının zaman içerisinde sınırlandırılmış bir veya birkaç durumu çoklu kaynakları içeren veri toplama araçları (gözlemler, görüşmeler, görsel-işitseller, dokümanlar, raporlar) ile derinlemesine incelediği, durumların ve duruma bağlı temaların tanımlandığı nitel bir araştırma yöntemidir”.⁷ Birden fazla boyutta tasarlanan çalışmada; İstanbul aktarlarının yaşadıkları dönüşümlerin daha iyi anlaşılabilmesi adına önce tarihsel arka planı sunulmuş ardından bugünkü resmin çizilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda arşiv belgeleri ve görsel materyaller ile halihazırda aktarları ilgilendiren rapor ve dokümanların incelenmesi gerekliliği doğmuştur. Buna ek olarak saha notları ve görüşmelerden el edilen veriler de incelemeye dahil edilmiştir. Durum çalışması, bir durumun sistematik olarak toplanan çoklu kaynaklar kullanılarak derinlemesine incelenmesine fırsat verdiği için, aktarların çok boyutlu olarak resmedilmesini amaçlayan çalışma durum çalışması desenine uygun olarak tasarlanmıştır.

Son yıllarda Türkiye’de aktarların sayılarında geçmişe oranla büyük artış yaşanmış, bunun beraberinde çok çeşitli aktar işletmelerine tesadüf edilmeye başlanmıştır. Mesleğin tarihsel arka planında sahip olduğu merkezi öneme ek olarak aktarların en yoğun olduğu şehir olan İstanbul’da bu konuda yapılmış çalışmaların sınırlı olduğunun fark edilmesinin ardından İstanbul çalışma alanı olarak seçilmiş, araştırmanın evreni ise İstanbul’da mesleğini icra eden aktarlar olarak belirlenmiştir. Neuman’a göre “nitel araştırmacılar için incelenecek insanların seçilme biçimini belirleyen temsil güçlerinden çok araştırma konusuyla ilgileridir.”⁸ Nitekim örneklem olarak seçilecek aktarlar belirlenirken katılımcıların tüm İstanbul aktarlarını temsil etme güçlerinden ziyade aktarlığın şehirde son 20 yılda geçirdiği değişimlere hâkim olmaları öncelenmiştir. Rastlantısal olmayan yollardan, amaca uygun olarak seçilen örneklem ile araştırma sorularına daha iyi cevap bulunması amaçlandığından ‘amaca yönelik örnekleme’ kullanılması tercih edilmiştir.

⁷ Münevver Subaşı ve Kübra Okumuş, ‘Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması’, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.21, Sayı.2 (Haziran 2017), s.420.

⁸ W. Lawrence Neuman, s.320.

Bu örneklem yönteminde araştırmacı kafasında belli bir amaçla örnek olay seçer, seçtiği örneklemin nüfusu temsil ediyor olması onun için ikincil öneme sahiptir, önemli olan sorularına uygun yanıtları alabileceği bir insan grubuna ulaşabilmektir.⁹ Bu amaçla İstanbul'da ortalama 20 yıldır aktarlık yapan 3'ü kadın 16 kişi ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.¹⁰ Kişilere dair demografik bilgiler dördüncü bölümde paylaşılmıştır. Araştırmada yeterli miktarda veri elde edildiği düşünüldüğünde ve sorulara verilen yanıtlar tekrar etmeye başladığında görüşmeler sonlandırılmıştır.

Türkiye'de son yıllarda sosyoloji alanında meslekler konusunda yapılan çalışmaların sıklığının arttığı görülmüştür. Fakat gerek mesleklerin tarihçesi araştırılmak istendiğinden ortaya çıkan veri setlerinin devamlılık arz etmemesi meselesi gerekse bugüne dair kurumsal, istatistiki bilgilere rahatça ulaşamıyor olması sebebiyle bu alanda çalışmak zorlu hale gelebilmektedir. İstanbul aktarlarının sosyo-mekansal dönüşümlerinin incelendiği çalışmada birçok kez bu veri setlerine ulaşılmasında güçlük çekilmiş, bu bilgilerin kopukluğundan dolayı İstanbul aktarlarının tarihindeki bazı dönemler aydınlatılamamıştır. Buna ek olarak, gerçekleştirilen görüşmelerin alanda ön plana çıkan isimler öncelenerek yapılmasından dolayı bu kimselere ulaşılması noktasında da problemler yaşanmıştır. Bu işletmelerin gün içinde çok yoğun olmaları, bazıları zincir hale gelen aktar dükkanlarında sürece hâkim olan işletme sahibinin yerine satış elemanları bulunması gibi sebeplerle mülakat yapılmak istenen bazı isimlere ulaşamamıştır. Buna ek olarak Mısır Çarşısı başta olmak üzere tarihi yarımada insan sirkülasyonun yoğunluğundan dolayı derinlemesine mülakat yapılmasına uygun ortamlar sağlanamamış, bu bölgelerde yalnızca amaca yönelik soruların sorulması tercih edilmiş ve çoğunlukla gözlem yöntemiyle veriler elde edilmeye uğraşılmıştır. Son olarak aktarların birden farklı kurum tarafında sıklıkla denetime tabi tutuluyor olmaları nedeniyle süreç, bazı işletme sahiplerinin mülakatlara ön yargılı yaklaşması, mülakat yapmayı reddetmeleri ya da bazı soruları cevaplamamak istememeleriyle de sonuçlanmıştır.

⁹ W. Lawrence Neuman, s.322.

¹⁰ Mülakatlardan bir tanesi alışveriş merkezlerinde bulunan aktar işletmelerinden birinde gerçekleştirildiğinden bu mülakattaki katılımcı mesleği yalnızca 2 yıldır icra eden bir satış elemanıdır. Bu katılımcı istisna teşkil etmekle birlikte aktarların alışveriş merkezlerinde de kendine yer bulduğunu göstermek için yine amaca uygun olarak örnekleme dahil edilmiştir.

Katılımcıların tecrübelerini ve alana dair görüşlerini kısıtlanmadan ve özgürce ifade edebilmelerini sağlamak, konu hakkında farklı problem durumlarını da saptayabilmek adına görüşmeler yarı yapılandırılmış olarak tasarlanmıştır. Bu doğrultuda başlangıçta aydınlatılması hedeflenen alanlara dair temel sorular hazırlanmış, mülakatlar ilerledikçe yeni sorular eklenip bazı soruların sorulma gerekliliğinin ortadan kalktığı görülmüştür.¹¹ Nitekim başlangıçta bir hipotez etrafında kurgulanmayan araştırma katılımcıların ve araştırmacının ortak paylaşım sürecinin gidişatına göre görüşmeler esnasında şekillenmiştir.

Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda kişilerin aktarların ve aktarlık mesleğinin yaşadığı değişim ve dönüşümleri nasıl anlamlandırdıkları öğrenilmeye çalışılmış, katılımcıların ifadelerinde benzerlik ve farklılıklar aranmıştır. Bunun sonucunda dördüncü bölümde listelenen başlıklar altında veriler analiz edilmiştir. Neuman'ın ifadesiyle:

Bir nitel araştırmacı verilere anlam verir, onları çeviri ve anlaşılır kılar. İncelenen insanların bakış açılarıyla başlar ve sonra incelenen insanların dünyayı nasıl gördüğünü, durumu nasıl tanımladığını veya durumun onlara ne anlam ifade ettiğini bulur... Toplumsal davranış yaratan insanların kendi eylemleri için kişisel gerçekleri veya güdüleridir. Bu birinci düzeyde yorumlamadır. Bir araştırmacının bu birinci düzey yorumlamayı keşfetmesi ve yeniden inşa etmesi ikinci düzeyde yorumlamadır çünkü araştırmacı neyin gerçekleştiğini keşfetmek için dışardan içeriye girer... araştırmacı verilerde altta yatan bir tutarlılık veya anlam ortaya çıkarır.¹²

Bu anlamda kişilerin bakış açılarını, dünyayı anlamlandırma şekillerini yansıtan birinci düzey yorumlamalar arasındaki örüntüler tespit edilerek ikinci düzeyde yorumlamalar yapılmış, analizler kişilerin söylemleri üzerine kurgulanmıştır. Kişilerin söylemleri kelimler, tonlamalar ve jestler de dikkate alınarak analiz edilirken gözlemlenen davranışlar, saha notları ve yazılı- görsel imgelerin de incelemeye dahil edilmesiyle çalışma tamamlanmıştır.

¹¹ bk. EK 1: Görüşme Soruları

¹² W.Lawrence Neuman, s.237.

1.3. Teorik Arka Plan

Kuramlar araştırmacıya temel varsayımlar sağlayarak verilerden anlamlar çıkartılmasına yardımcı olduklarından bir araştırma sorusunun incelenmesinde büyük öneme sahiptirler. Verilerin mevcut kuramlarla desteklenerek daha sağlam bir zemin üzerine oturması dışında, kuramların akla yatkın olduğunu kanıtlamak için onların verilerle örneklenmesi bu sürecin karşılıklı bağımlı yapısını göstermektedir. Bu sebeple teorik arka plan ortaya koyulduktan sonra analizlerde faydalanan teorik modellere örnek teşkil edecek veriler bulunduğu gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada aktarlığın tarihsel süreçte yaşadığı değişimleri ve bunun ardında yatan dinamikleri açıklarken farklı kuramlardan faydalanılmıştır. Bunlardan ilki kişilerin geleneksel pratiklere yeniden dönüşünü modernitenin açmazlarıyla açıklamaya çalışan risk toplumu teorileriyle bir diğeri geleneğin yeniden görünür olmasında medyanın etkisine dair açıklamalardır. Aktarların şehirde farklılaşan konumlarını incelerken Çok Merkezli Gelişim kuramının metropol alanlarını çok merkezli biçimde ele alan açıklamalarından faydalanılmıştır.

Risk Toplumu ve Geç Modernite

Klasik toplumsal düşünce toplumların modernleşmesiyle birlikte geleneğin kişilerin hayatlarındaki rolünün giderek zayıflayacağını ve bir süre sonra geleneğin bütünüyle ortadan kalkacağını öngörmüştür. Geleneksel ve modern olanı bir arada var olamayacak iki zıt kavram olarak ele alan bu düşünce setinde modernitenin kaçınılmaz olarak ‘geleneksizleşme’ ile sonuçlanacağı varsayılmıştır. Geleneksel dünya görüşünün ölümünü ilan eden Marx ve Weber gibi düşünürlerin görüşleriyle şekillenen 1950’lerin ve 1960’ların modernleşme teorileri modernliği geleneğin bitişi ile ulaşılan bir nokta olarak tanımlama yoluna gitmişlerdir. Ancak Anthony Giddens ve Ulrich Beck gibi sosyal teorisyenler bu geçişin bu kadar keskin olmadığını öne sürerek gelenek ve modernlik arasındaki sınırların müphemliğinin altını çizmişlerdir. Modernleşme sürecinin ilk dönemlerinde pek çok kurumun modern öncesi mirası yaşatmaya devam ettiklerini ileri süren bu teorisyenler, modern zamanlarda geleneğin şekil değiştirerek de olsa varlığını sürdürdüğünü vurgulamışlardır. Kökleri modern öncesi toplumlara dayanan ve günümüzde de varlığını sürdürebilen bir mesleğin tarihsel ve sosyolojik

dönüşümünü inceleyen bu çalışmada modernitenin geleneği sonlandıracağına dair yaygın görüşe eleştirel bir bakış açısı getiren Anthony Giddens ve Ulrich Beck'in yaklaşımlarını esas almanın yerinde bir referans olacağı düşünülmüştür.

Giddens ve Beck modern toplumlarda kişilerin geleneksel pratikleri tümüyle terk edememelerinin gerekçelerini modern toplumların kendine içkin yeni problemler ve riskler barındırmasıyla açıklamışlardır. Ulrich Beck 'Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru' adlı eserinde günümüz modern toplumlarının sosyal dinamiklerini açıklarken 'risk toplumu' kavramını kullanmıştır. Bu yeni risklerin yalnızca yerel korkulardan müteşekkil olmadığını belirten Beck, modern yaşamın ulus aşırı ve herhangi bir sınıfa özgü olmayan özellikleri ile küresel ölçekte yeni tehlikeler içerdiğini belirtmektedir.¹³ Ona göre modern zamanlarda bireyler karşılaştıkları sorunlar ile yalnız bir şekilde mücadele etmektedir ve geleneksel toplumlarda bulunan 'ihtiyaç ortaklığı' risk toplumlarında yerini 'endişe ortaklığına' bırakmıştır.¹⁴ Beck felaketlerin daha da büyüyerek küresel boyutlara ulaştığının altını çizerken uzmanların, teknolojinin ve sanayileşmenin getirdiği zararlardan insanları koruyacağına dair inancın kaybolmaya yüz tuttuğunu ifade etmektedir. Modernitenin ve sanayileşmenin beraberinde getirdiği felaketlere sunulan çözüm önerilerinde uzmanların uyuşmazlığı ile bir bilgi erozyonunun olduğunu ve bunun sonucunda bilimin belirsizliğinin toplumda giderek yaygınlaştığını iddia etmektedir.¹⁵

Ulrich Beck'in 'risk toplumu' kavramı ile açıkladığı modern toplumun ortaya çıkardığı yeni problem ve riskleri, Giddens 'geç modernite' şeklinde adlandırarak açıklama yoluna gitmiştir. Giddens modernitenin post-geleneksel bir düzen olduğunu ama gelenek ve alışkanlığın güvencelerinin yerine rasyonel bilginin kesinliğinin geçtiği bir düzen olmadığını belirtirken modernite ile şüphenin kurumsallaşmasının altını çizmektedir. Bu bağlamda doğru olsalar bile herhangi bir bilgi ilkesel olarak revizyona ve bazı noktalarda da bütünüyle terk edilmeye açıktır.¹⁶ Giddens şüphe, güven, güvenlik

¹³ Ulrich. Beck **Risk Society: Towards a New Modernity**, London: Sage Publication, 1992, s.13.

¹⁴ Beck, s.49.

¹⁵ Beck, s.67.

¹⁶ Anthony Giddens, **Modernity and Self-Identity**. California: Stanford University Press, 1991, s.2-3.

ve tehlike kavramlarının modern zamanlarda daha karmaşık bir hal aldığını ifade derken tüm bu kavramların modernite koşullarında tarihsel olarak benzersiz bir şekilde birbirine eklemlendiğini iddia etmektedir.¹⁷ Sanayileşmiş toplumlar modern öncesi zamanlara göre daha korunaklı ve daha güvenli bir yaşam sürüp geçmişin rutin olan risklerini bertaraf edebilmişlerdir. Ancak Giddens'e göre modern toplumlar yeni riskler ve tehlikeler yaratmış, örneğin geleneksel gıdalarda bulunmayan toksik özelliklere sahip gıdalar üretmiş, çevreye verdikleri zararlarla dünyanın ekosistemini tehdit etmişlerdir.¹⁸

Giddens, günümüzde sosyal hayatın geçmişe göre daha çok risk barındırmadığını ancak risk kavramının hem sıradan aktörlerin hem de teknik uzmanların sosyal dünyayı organize etme biçimlerinin temeli haline geldiğinin altını çizmektedir. Her iki teorisyenin de modern hayatın risklerinden bahsederken modern tıptaki açmazlara referans vermeleri çalışma açısından dikkat çekici bir noktada durmaktadır. Geçmişteki hastalıkların birçoğunun modern tıp ile bertaraf edildiğini belirten Giddens, risk faktörlerini merkeze alarak kurgulanan sosyal yaşam ve tıbbi gelişmelerin ortalama yaşam süresini artırırken giderek daha karmaşık hale gelen ve daha detaylı uzmanlıklar gerektiren tıbbi kavramların sıradan insana yabancılaştığını ve kendi uzmanlık alanları içinde bile anlaşmazlığa düşen tıp uzmanlarının insanları güvensizliğe ittiğini ifade etmektedir.¹⁹ Bu nedenle, belirli bir tür tıbbi sorunu olan bir kişi, yalnızca yüksek teknoloji gerektiren tedavinin alternatif biçimleri arasında değil, aynı zamanda belirsiz bir çeşitliliğin de olabileceği rakip bilimsel tıbbın iddiaları arasında karar vermekle karşı karşıya kalabilmektedir.²⁰ Giddens bazı insanların neredeyse tüm tıp pratisyenlerine güvenlerini geri çekmelerinin, belki de yalnızca çaresizlik zamanlarında onlara danışmalarının ve kendileri için oluşturmuş oldukları yerleşik alışkanlıklara inatla bağlı kalmalarının bu açıdan şaşırtıcı olmadığını ifade etmektedir.²¹

¹⁷ Giddens, Anthony. **The Consequences of Modernity**. California: Stanford University Press, 1990, s.100.

¹⁸ Anthony Giddens, *Modernity and Self Identity*, s.19-20.

¹⁹ Anthony Giddens, s.84.

²⁰ Anthony Giddens, s.84.

²¹ Anthony Giddens, s.122.

Modern tıpta yaşanan gelişmelere rağmen günümüzde salgın hastalıkların artması, kanser gibi ölüm oranı yüksek hastalıkların tam olarak tedavi edilememesi gibi sebeplerden dolayı kişilerin sağlık sistemine olan güvenleri sarsılmıştır. Bu durum sentetik ilaçların yan etkileri üzerine yapılan tartışmalar ve doğal olmayan gıdalarla beslenmenin beraberinde getirdiği risklerle birleşince kişilerin doğal beslenme ve alternatif tıp uygulamalarına ilgileri kaçınılmaz olarak artmıştır. Modern şehir yaşamında kişilerin doğal ürünlere ve alternatif tıp uygulamalarına doğrudan erişebilecekleri alanların başında gelen aktarlar bu eğilimler sonucunda yeniden sıkça tercih edilmeye başlanmıştır. Modern yaşayış biçimlerinin beraberinde getirdiği risklerle mücadele etmek için bu geleneksel mesleğe başvuranların sayısındaki artış mesleğin birtakım değişimlerini de beraberinde getirmiştir. Sayılarının son yıllarda dikkat çekici şekilde artmış olmasına ek olarak aktarlar, şehirli insanın bu yeni beklentilerine ayak uydurabilmek için birtakım revizyonlara gitmiş, bunun sonucunda meslek geçmişte var olmayan yeni alanlara entegre olmuştur. Bu süreç, alternatif tıba ek olarak kendilerine kozmetik ve doğal beslenme gibi alanlarda da yer açan yeni aktar yapılarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Medya ve Geleneğin Yeniden Demirlemesi

Modern kurumların geleneği zayıflatıldığını ve yeni pratikler önererek kişilerin gelenekle olan bağlarını kopartıldığını savunan yaygın kanının aksine John Thompson medyanın geleneksel olanın aktarımında olumlu etkisi olduğunu savunmaktadır. Ona göre her ne kadar medya kişileri kısıtlı sosyal çevrelerinden ve iletişimin sınırlı kalıplarından çıkartarak yeni bakış açıları sunuyor olsa da bu süreç her zaman kişilerin geleneklerinden koparak yerine medyanın önerdiği yeni yaşayış şekillerini tercih etmeleriyle sonuçlanmaz. Medya kişileri bu sınırlı kalıplardan kurtarma işlevini geleneksel örüntüler üzerinde de göstermekte, kişilere geleneksel olanı deneyimleyebilecekleri ve öğrenebilecekleri yeni ortamlar sunmaktadır.

Bu bağlamda Thompson medyanın gelişimiyle birlikte geleneklerin ortadan kalkmadığını, yalnızca yerinden edildiğini vurgulamaktadır. Ona göre modern olmayan toplumlarda gelenek ancak kişiler arası iletişim ile aktarılabilirken, medyanın bu alana dahil olmasıyla gelenek yayılması için gerekli olan yüz yüze iletişimin

sınırlarından kurtulmuştur.²² Bu da geleneğin kişiliksizleşmesi ve yersizleşmesiyle sonuçlanmıştır. O, “medyanın gelişmesinin bir yandan geleneksel otoriteyi ve geleneksel eylemin temelini zayıflatırken, diğer tarafta geleneğin aktarımını ortak paylaşılan bir mekandan çıkarıp geleneğin yenilenmesinin koşullarını geçmişte olduğundan daha ileri boyutlara taşıdığını” vurgulamaktadır.²³ Thompson’a göre iletişim araçları genel kanının aksine yalnızca geleneğin altını oyma işlevini yerine getirmez aynı zamanda onların yayılıp güçlenmesine zemin hazırlar ve zaman zaman geleneğin hizmetinde etkin bir şekilde kullanıldığı durumları ortaya çıkarır.

Medyanın etkin kullanımı ile geleneğin yayılması kişinin günlük yaşamda etkileşimde bulunduğu kişilerden ayrılmakta ve geleneğin aktarımı kişiliksizleştirilmektedir. Günlük yaşamda etkileşime girilemeyen kişilerin gelenek ve geleneksel olanın temsilcileri olarak televizyonlarda gözlemlenmeleri, Thomson’ın ifadesiyle “uzak mesafeli karşılıksız samimiyet” biçiminde karşımıza çıkar.²⁴ Geleneğin bu kişiliksiz aktarımı ile alışılmışın dışında bir bağlamda geleneksel olan gündelik hayatın bir parçası haline gelir.

Öte yandan gelenek aktarımının iletişim medyalarına bağımlı hale gelmesi ile gelenekler de yavaş yavaş mekanlara bağlı olan köklerinden koparılmıştır. Günlük yaşamın geçtiği mahallelere kökleşmiş olan gelenekler, medyanın hükümranlılığı ile yerinden edilmiş, dolayimli iletişim biçimlerine daha fazla bağımlı hale gelerek kısmen ‘yersizleştirilmiştir’. Thomson geleneğin mahallelerden uzaklaştırılmasının onun canlılığını yitirdiği anlamına gelmediğinin, köksüzleşen geleneğin yeni bağlamlarla yeniden görünür olduğunun ve yerelin sınırlarını aşan yeni bölgesel birimlere ulaştığının, geleneklerin yersizleşirken yeniden biçimlendiğinin altını çizmektedir.²⁵ Bu durum geleneklerin klasik anlamda yerlerinden kopartılarak yeni mekanlara yeniden demirlemesi ile sonuçlanmıştır.

²² John B. Thompson, **Medya ve Modernite**, 1. Basım, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008, s.299.

²³ Thompson, s.285.

²⁴ Thompson, s.297.

²⁵ Thompson, s.299.

Geleneksel pratikler üzerine kurulu olan aktarlığın son yıllarda yeniden talep gören bir alan haline gelmesinde medyada aktarlığın geleneksel yöntemlerine dair içeriklerin sayısının artmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Aktarlığa dair geleneksel ve alternatif tıp pratikleri geçmişte ancak kişiler arası iletişim yoluyla yayılabiliyorken medyanın bu alanda etkili olmasıyla kişiler yüz yüze iletişimin sınırları olmaksızın da bu geleneksel yöntemler hakkında bilgi sahibi olabilmektedirler. Artık aktarları dükkanlarında ziyaret etmeden ya da sosyal çevrelerinin bilgi aktarımının sınırlarına hapsolmadan da bilginin bu türüne erişim sağlanabilmektedir. Medyanın etkisiyle birlikte bugün aktarlık geleneği artık fiziksel mekan ve yüz yüze iletişimin sınırlarından bağımsız olarak kişilerin yaşamlarına yeniden girmiş, medyadaki içerikler bu geleneğin yeniden görünür olmasında etkili olan en önemli dinamiklerden birisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Çok Merkezli Gelişim Kuramı

İş kollarının şehirlerdeki dağılımlarına, hangi alanlarda yoğunlaştıklarına dair tarih boyunca farklı açıklamalar getirilmiştir. Bu açıklamaların bir kısmı ortaya çıktıkları dönemlerdeki yapıları açıklamak için yeterliyken yaşanan toplumsal dönüşümler sonucunda geline noktaı açıklayamadıklarında yerlerini yeni teorilere bırakmak zorunda kalmışlardır. Chicago Okulu'nun şehirlerde yaşayan insanların hareketlerini, pozitivist bir bakış açısıyla bitki ve hayvan ekolojisinin temel dinamikleriyle açıklama çabaları ve kenti kendi doğal sürecini yaratan bir ekosistem olarak okumaları kent çalışmaları için bir temel olarak değerlendirilir. Ekolün temsilcilerinden Burgess ve McKenzie bu ekolojik yaklaşımdan yola çıkarak kentin yapısını merkezden dışa doğru uzanan ortak merkezli halkalar olarak açıklayan Boğa Gözü (*Bull's Eye*) modelini tasarlamışlardır. Bu modele göre iş merkezleri merkezi bir konuma sahiptir. Merkezin çevresinde geçiş bölgeleri yer alırken, varlıklı ailelerin ise çeperin dışında konumlandıkları görülmektedir.²⁶ Kentlerin yapısını açıklarken faydalanılan bu model her bir şehrin kendine has coğrafi özelliklerini, siyasal aktörlerin tasavvurlarını göz ardı etmesi bakımından eleştiriye uğramıştır. Birden çok merkeze sahip olan ve ulaşım hatlarının şehrin en önemli noktalarını oluşturduğu metropol

²⁶ E.W. Burgess, **The Growth of the City**, Chicago and London: The City The University of Chicago Press, 1925.

kentler için topografyanın belirleyiciliğini de göz ardı eden bu model yeterli açıklamaları getirememektedir.

Zira, şehirlerin giderek daha geniş alanlara doğru büyümesi ve iletişim sistemlerinin gelişmesi ile çok merkezli yapılardan oluşan kentlerin sayısı giderek artmıştır. Modern şehirleri tek merkezli bir model ile açıklamak mümkün olmadığında çok merkezli yaklaşımlar artık şehir çalışmalarında ön plana çıkmıştır. Edward Ullman ve Chauncy Harris geliştirdikleri ‘Çok Merkezli Gelişim Kuramı’ ile Chicago Okulu teorisyenlerinin aksine kentlerin çok merkezli olarak gelişme gösterdiklerini savunmuşlardır. Onlar şehri, merkezi iş alanı etrafında organize olmuş şekillerde ele almak yerine şehrin faaliyetlerin, arazi kullanımlarının ve kişilerin belirlediği bir dizi çoklu çekirdek etrafında büyüdüğünü vurgularlar. Çok Merkezli Gelişim Kuramına göre bu farklılaşmalarda bazı iş kollarının limanların varlığı gibi şehrin özel bir bölümünü kullanmayı gerektiren özelliklere sahip olması, bazı faaliyetlerin bir arada ve bazılarının ise karşıt konumlarda yer alma istekleri ve artan kiralari karşılayamayan iş kollarının kendilerine uygun merkezler edinmeleri gibi sebeplerden ötürü şehir birden fazla çekirdek etrafında gelişmektedir.²⁷ Bahsi geçen toplumsal ve politik süreçler İstanbul’un güçlü bir tek merkezden oluşan yapısını değiştirmiş, 20. yüzyılda İstanbul’un Merkezi İş Alanı’nın dönüşüm ve sürekliliği incelendiğinde ‘kimi mekanlarda tamamen üst üste binen/örtüşen, kimi kentsel mekanlarda ise aşırı uzmanlaşma ile diğer iş kolları ve faaliyetlerden kopan ancak kentsel mekânda birbirine takımyıldızlar gibi bağlanan faaliyet kümeleri’ ortaya çıktığı görülmüştür.²⁸

Ekonomik ilkeler ve merkezi mekân teorisini esas alan bu teori ile metropol bölgelerinde büyüme merkezlerinin hiyerarşisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu hiyerarşinin en tepe noktasında tarihi merkezi ticaret bölgesi dururken birçok bölgesel ve yerel merkezler ise hiyerarşinin daha alt kısımlarını oluşturmaktadır.²⁹ Edward Ullmann, çok merkezli bu yapıdaki hiyerarşiyi şu sözlerle açıklamaktadır: “Tarihi

²⁷ Chauncy D. Harris ve Edward L. Ullman, ‘The Nature of Cities’, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 1945, s.7-9.

²⁸ Eda Ünlü Yücesoy, ‘İstanbul İşyerleri 1900-2011: Metropolitan Merkezi İş Alanı Yapı ve Bileşiminde Değişim ve Süreklilik’, **TÜBİTAK Projesi**, İstanbul, 2014, s. 131.

²⁹ Vediha Dökmeci ve Lale Berköz, ‘Transformation of İstanbul from a Monocentric to a Polycentric City’, **European Planning Study**, Vol. 2, No. 2 (1994), s. 194.

merkezi ticaret bölgesi sanki metropol alanındaki birçok merkezden biri, çoğunlukla da en önemlisi gibi görülmektedir. Ancak geçmişe göre çok daha az bir öneme sahiptir³⁰. Böylece, ortaya çıkan mekânsal düzenleme, bir baskın merkezden ziyade bir alt merkezler sistemi ve beraberinde hala önemini koruyan merkezi iş alanı etrafında gelişmektedir.

Benzer şekilde İstanbul'da aktarların şehirdeki dağılımları tarih boyunca doğrusal bir gelişim göstermemiş, farklı dönemlerde farklı örüntüler etrafında şehre yayılmışlardır. Bu meslek grubunun şehirdeki görünürlüklerini tarihsel süreç içerisinde incelediğimizde uzun süreler boyunca diğer birçok iş koluyla benzer şekilde tek merkezli bir dağılım gösterdikleri görülmüştür. Tarihsel olarak Mısır Çarşısı merkez olmakla birlikte bu merkez etrafında yoğun şekilde bulunduklarını gördüğümüz aktarlar, şehrin diğer bölgelerinde çok sınırlı sayılarda, her mahallenin en fazla bir aktarı olacak şekilde varlık göstermişlerdir. Fakat İstanbul'un 1950'lere kadar güçlü bir tek merkezden ibaret olan yapısının Boğaziçi Köprüsü'nün açılması, köyden kente göçler, gecekondulaşma ve otomobil kullanımının yaygınlaşması gibi etkenlerle bu yapıdan uzaklaşmaya başlaması³¹ diğer iş kollarıyla birlikte aktarların da alt merkezlere dağılımını beraberinde getirmiştir. Ullman'ın bu çok merkezli yapıdaki hiyerarşiyi tanımlarken ifade ettiğine benzer şekilde bugün geçmişteki tarihi ana merkez olan Eminönü ve Mısır Çarşısı aktarlar için de en önemli merkezlerden birisi olmakla birlikte geçmişe göre daha az öneme sahiptir.

1.4. Tezin Bölümleri

Giriş ve sonuç bölümleriyle toplam beş bölümden oluşan tezin ikinci bölümünde aktarlığın tanımı yapılarak başlanmış ardından İstanbul aktarlarının tarihsel arka planı erken dönem, modern eczanenin ortaya çıkışı ve sonrası olmak üzere kronolojik olarak üç bölümde ele alınmıştır.

³⁰ Edward Ullman, Presidential Address: The Nature of Cities Reconsidered, **Regional Science**, (9)1, 1962, s.7-23.

³¹ Dökmeci ve Berköz, s.195-196.

Üçüncü bölümde İstanbul’da bulunan aktarların bugünkü mevcut durumunun incelenmesine çalışma açısından önem taşıyan problem durumlarının tanımlanmasıyla başlanmış olup ardından aktarların şehirdeki mekânsal durumları, kendilerini ilgilendiren resmi süreçler ve mesleğin fiziki koşulları, mesleki örgütlenmeleri gibi mevcut tabloyu ortaya koyacak durumları içeren başlıklar altında incelemeler yapılmıştır.

“Aktarların Sosyo-mekansal Dönüşümünün Ardındaki Dinamikler ve Aktörler” başlığını taşıyan dördüncü bölümün ilk başlığında örneklem detaylandırılarak analizler öncesinde daha sağlıklı bir yapının ortaya koyulması amaçlanmıştır. Analiz ve Bulgular kısmında ise iki ana başlık altında olmak üzere saha çalışmasından elde edilen veriler; Geleneğin Yeniden Doğuşu Bağlamında Aktarlık Mesleği, Medyanın Aktarlar ve Tüketiciler Üzerindeki Etkisi, Değişen Yaşam Pratiklerinin Gerekleri, Mekanlar, Online Satış ve Aktarlığın Geleceği ile Çarşının Gerekliliği ve Dolaşım, Sosyoekonomik Düzeylerin Rolü: Hangi Aktar, Nerede? ve Ön Plana Çıkan İşletmeler başlıkları altında teorik çerçeve ile ilişkili olacak şekilde tartışılmıştır.

2. TARİHSEL SÜREÇTE İSTANBUL AKTARLARI

2.1. Akkar-Attar-Aktar

Şehirlerin zamanla geçirdikleri fiziksel ya da sosyal değişimler içinde barındırdıkları yapıların dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Ekonomik faaliyetlerin ise bu dönüşümlerden etkilenen alanların başında geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır; örneğin şehirlerin büyümesi sanayi ve hizmet merkezli iş kollarının tarıma dayalı faaliyetlerin yerini almasıyla sonuçlanmıştır. İstanbul esnafı da Bizans döneminden itibaren birçok değişimler geçirmiş, bu süreçlerde bazı iş kolları yok olurken bazıları ise varlıklarını her dönemde devam ettirmeyi başaramışlardır. İstanbul'un tarihine her dönem eşlik eden kuyumculuk, halıcılık gibi meslekler olduğu gibi kayıkçılar, sakalar ve mumcular teknolojik gelişmeler ve değişen yaşam pratikleri neticesinde yok olmuş iş kollarından bazılarıdır. Çalışmanın konusunu oluşturan aktarlar ise yüzyıllardır bu şehirde her dönem şehir sakinlerinin değişen beklentilerine cevap vererek hayatta kalabilmiş bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aktarları en genel ifadeyle tedavi, yeme-içme ve kişisel bakım gibi amaçlarla kullanılmak üzere bitkilerden elde edilen içeriklerin satışını yapan esnaf olarak tanımlamak mümkündür. Ancak aktarlar farklı dönemlerin koşullarına uygun olarak değişip dönüştüğünden tarihsel olarak tüm dönemleri kapsayacak tek bir tanım bulmak olanaksızdır. Eczanenin ortaya çıkışından önce aktarlar “mahalle aralarında bazı terkipler yapmak için, hekim ve halka tıbbi maddeler satan”³² tüccarlarken daha sonraki dönemlerde “güzel kokular, misk, baharat ve iğneden ipliğe kadar türlü şeyler” satan esnaflara³³ dönüşmüşlerdir. Bugün ise bu işlevlerinden çoğunu yitiren aktarlar baharat ve bitkiler ile gıda takviyeleri, doğal kozmetik ürünler ve sağlıklı yaşam ürünleri de satan satıcılar haline gelmişlerdir.

Geçmişte ‘attar’ olarak kullanılan ve zamanla halk arasında aktar şeklinde söylenmeye başlanan ifadenin aslı Arapça güzel koku anlamına gelen ıtır kökünden

³² Süheyl Ünver, ‘Akar, Akkar’, **Dirim**, Cilt.22, Sayı.9 (1947), s. 276.

³³ Reşat Ekrem Koçu, ‘Attar, Attarlar’, **İstanbul Ansiklopedisi**, C:3, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, s.1326.

gelmektedir.³⁴ Ancak aktarlar güzel kokulu maddelerin yanı sıra –çoğu zaman tedavi amacıyla kullanılan- bitki, tohum ve yağların satışıyla da ilgilendiğinden Süheyl Ünver güzel kokular satan ‘attar’ ile ilaç satan ‘aktar’ esnafının farklı türden iş kollarına ait olduğunu savunmaktadır. Ona göre aktar tabiri ‘akkar’dan gelir, ‘akkar’ ise devaların aslı, kökeni anlamındadır, yine aynı kökten gelen ‘akakir’ ise drog demektir ki bu ilaçları satanlara da ‘akkar’ ya da *drogist* denilir. Bu kimseler eczaneler gibi doğrudan ilaç satmak yerine birtakım reçeteler hazırlamak için gereken içerikleri satarlar.³⁵ Ancak aktar isminin kökenine ve attar-aktar ayrımına dair kesin bir kanı bulunmamakla birlikte bunlar sık sık birbirinin yerlerine kullanılmaktadır.³⁶ 1885 tarihli Ecza Tüccarı Hakkında Nizamnamede ise sanayi ve eczacılığa mahsus tıbbi ve kimyevi ilaçları toptan satan esnaf aktar yani ecza tüccarı olarak tanımlanmıştır.³⁷ Bu kimselerin yerlerini bugün ecza depoları almıştır. Geçmişte ecza ticareti ile uğraşan toptancılar -*drogistler*- dışında perakende satış yapan aktarlar da mevcuttur. Bu aktarların büyük bir kısmı Mısır Çarşısı’nda bulunurken bir kısmı da mahalle aralarında bulunmaktadır.³⁸

Sonuç olarak her dönem farklı ihtiyaçlar çerçevesinde şekillenen aktarlar başlangıçta İstanbul’un ecza deposu görevini görmüşlerdir. Aktarlar hakkında nizamnamelerle aktarların ilaç satışının yasaklanmasının ardından ise izin verilen bitkisel ürünlere ek olarak her türden eşyanın satışının yapıldığı dükkanlara dönüşmüşlerdir. Bu işlevine ek olarak her dönem baharatlar ve güzel kokulu içeriklerin satışını da yapan aktarlar günümüzde ise geçmişteki bu fonksiyonlarından bir kısmını devam ettirmekle birlikte birçok yeni işlevler de kazanmışlardır. Bu yeni işlevlerin aydınlatmasını amaçlayan çalışmanın ilerleyen bölümlerinde aktarların tarihsel süreçteki değişimlerinin izleri sürülecektir.

³⁴ Nil Sarı, ‘Attar’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.4, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s.94.

³⁵ Ünver, ‘*Aktar, Akkar*’, s.276.

³⁶ Süheyl Ünver attarlık ve aktarlığı farklı iş kolları olarak tanımlasa da literatürde bu türden ayırma giden başka kimselere rastlanamamıştır. Örneğin TDV İslam ansiklopedisinde attar; yalnızca güzel kokular değil her türlü şifalı bitkileri ve bunlardan yaptığı ilaçları da satan esnaf olarak tanımlanmıştır. Başvurulan birçok kaynakta attar-aktar arasında bir ayırım yapılmadığından bu çalışmada da bu iki kavram birbirilerinin yerine kullanmıştır.

³⁷ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, C.6, 1995, s.3069.

³⁸ Ünver, *Osmanlı Türklerinde Hekim ve Eczacılık Tarihi Hakkında*, s.10.

2.2. İstanbul Aktarlarının Erken Dönem Tarihi

Hastalıklara çare bulmak ve acıları dindirmek amacıyla bitkilerden faydalanılması insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanlar eski çağlardan beri hayvan ve bitkilerden çeşitli şekillerde istifade etmiş, beslenme, barınma ve korunma gibi ihtiyaçların giderilmesinin yanı sıra hastalıkların tedavisi için de çevrelerindeki diğer canlılardan yararlanmışlardır. İlk çağlardan itibaren doğal içeriklerin toplanması, ilaç haline getirilmesi işini farklı kimseler üstlenmişse de bu uzun yıllar hekimlerin işi olmuştur. Ancak M.Ö. 300'lü yıllarda İskenderiye'de *Rhizotome* veya *Herbaris* denilen kök toplayıcılar ortaya çıkmış ve tarihte ilk defa ilaç hazırlanmak başlı başına bir iş kolu haline gelmiştir.³⁹ Bu esnaf grubu Osmanlı'da 'kökçü' olarak adlandırılan esnafa karşılık gelmektedir.⁴⁰ Böylece bugünkü anlamda aktarlık mesleğinin temelleri ilk defa Antik Yunan'da atılmıştır.

Bitkisel drogları toplayıp, kurutup satan bir diğer esnaf grubuna ise Roma döneminde rastlanmaktadır. *Pigmentarii* veya *Seplasiarii* denilen bu kimseler ülkelerinden elde edilen drog ve baharatlara ek olarak başka ülkelerdeki bitkilerin de toplanması ve satışı ile de ilgilenmişlerdir.⁴¹ Yine Roma'da M.S.VI. yüzyıldan itibaren hekimler ilaç yapma işini *Pharmacopole* adı verilen esnafa devretmişlerdir. Bu kimselerden gezgin olanlar -*Circulatore*- hazırladıkları ilaçları çarşılarda seyyar olarak hastalara satmışlardır.⁴²

İstanbul ise Bizans döneminden itibaren yoğun bir şekilde aktarların varlığına rastlanan mekanlardan birisi olmuştur. VI. yüzyıldan itibaren İstanbul baharat ve drog ticaretinin merkezinde yer almış, Uzak Doğu'dan gelen kafur, biber, karanfil ve zencefil gibi drog ve baharatlar eşek, katır veya deve kervanlarıyla Antakya, İskenderun veya Trabzon limanlarına oradan gemilerle İstanbul'a gelmiştir.⁴³ Bu dönemde bitkilerin

³⁹ Bedi Şehsuvaroğlu, **Eczacılık Tarihi Dersleri**, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1970, s.243.

⁴⁰ Turhan Baytop, **Türk Eczacılık Tarihi**, 2. Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001, s.25.

⁴¹ Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, s.25.

⁴² Baytop, s.26.

⁴³ Emine Faydoğlu ve Metin Saip Sürücüoğlu, 'Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Değeri' **Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, Cilt.11, Sayı.1, 2011, s.55.

toplanması ve satılmasıyla uğraşan tek bir esnaf grubu olmamakla birlikte aktar ve eczacıların yaptıkları işleri yapan birden fazla meslek grubu karşımıza çıkmaktadır. Bunların en önemlileri arasında otsu bitkileri toplayıp satan *Herbariuslar*, kokulu maddeler satan *Aromatariuslar*, baharatçı *Speciariuslar* ve ilaç hazırlayan *Pharmakeopoloslar* sayılabilir.⁴⁴ Öte yandan Bizans döneminde renkli preparatlardan merhem hazırlayıp satan esnaflar *-Pigmentarius-* ile yerli bitkileri toplayan kökçüler *Rhizomatos-* ve merhemciler *-Unguentarius-* de aktarların bu dönemdeki karşılığı sayılabilecek meslek gruplarıdır.⁴⁵

Bizans döneminde esnafların uyması gereken kurallar devlet tarafından belirlenmiş; esnafların satacakları ürünler, dükkanlarının konumları ve ürün satışlarından elde edecekleri kar oranları sıkı şekilde denetlenmiştir. Her esnaf grubunun kendi ürünleri dışındaki ürünleri satması yasak olduğu gibi kar oranları satışı yapılan ürünlere göre farklılık göstermektedir.⁴⁶ İlaç ticareti yapan esnafların kar oranları ise diğer esnaflardan daha yüksektir; örneğin kasap, balıkçı ve fırıncıların kar hadleri yüzde 4 iken aktar ve baharatçıların kar hadleri yüzde 16 olarak saptanmıştır.⁴⁷ Bu veri o dönemlerde şehrin iktisadi yapısında aktarların önemini görmek açısından önem arz etmektedir.

İbn-i Batuta seyahatnamesinde XIV. yüzyılda İstanbul'da aktar esnafının Ayasofya'nın çevresinde konumlandığından bahsetmektedir.⁴⁸ Bu daha sonraları Osmanlı döneminde de rastladığımız aynı türden esnafın şehirde bir arada bulunması geleneğinin o dönemlerde de var olduğunu göstermektedir. İstanbul'da aktar esnafının topluca bir arada bulunduğu açık ara en önemli mekân ise uzun yıllar boyunca Mısır Çarşısı olmuştur.

⁴⁴ Baytop, s.28.

⁴⁵ Baytop, *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi*, s.19.

⁴⁶ Cüneyt Güneş, 'IX-XI. Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Yönetimine Dair Bazı Tespitler', **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı:32, (Aralık 2017), s.725-726.

⁴⁷ Turhan Baytop, 'Aktarlar', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul: Tarih Vakfı, 1993, s.172.

⁴⁸ Sait Aykut (hzl.), Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Batuta Tanci, **İbn-i Batuta Seyahatnamesi**, C.1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.506.

2.3. XVII.- XIX. Yüzyıllar Arasında İstanbul Aktarları

Osmanlı dönemine gelindiğinde aktarlar halkın ilaç ve baharat ihtiyacının karşılandığı yegâne yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı bu dönemde aktarlar daha önce hiç olmadığı kadar önemli bir meslek haline gelmişlerdir. Özellikle XVII. yüzyılda Mısır Çarşısı'nın kurulmasından Batılı anlamda ilk eczanelerin açılmaya başlandığı XIX. yüzyıla kadarki süreçte aktarlar şehirdeki altın çağlarını yaşamışlardır denebilir.

Daha öncesinde her mahallenin bir veya iki aktarı olacak şekilde şehrin farklı bölgelerine dağılmış halde bulunan İstanbul aktarları Mısır Çarşısı'nın kurulması ile tek çatı altında toplanmışlardır.⁴⁹ Mısır Çarşısı haricinde -bu kadar büyük ölçekli olmamakla birlikte- Beyazıt'ta toplu halde bulunan aktarlar, bu dönemlerde eczanelerin ve ecza depolarının yerini tutmuş ve hekimlerle iş birliği içerisinde çalışmışlardır.⁵⁰ Yerli ve yabancı bitkisel, hayvansal ve madensel ilaç ham maddelerinin yanı sıra aktarlar ayrıca kendi hazırladıkları macun, merhem ve karışımları dükkanlarında hazır bulundurmuş ya da doktor reçetelerine göre bu karışımları hazırlamışlardır.⁵¹ Aktarlar dükkanlarda bulunan ithal ürünleri çoğunlukla Yahudi tüccarlardan toplu halde alırlarken, yerli ilaç ve baharatları üreticilerden ya da Anadolu'da elde edilen bazı hammaddeleri aktarlara getirmeyi meslek edinmiş gezici esnaftan temin etmişlerdir.⁵² Kimi aktarlar ise sattıkları ürünleri kendi bahçelerinde yetiştirmişlerdir, Hekimbaşı bahçeleri bunun en önemli örneklerindendir.⁵³

Bu ürünlerin çeşitliliği ise dönemin koşullarına, yaşayış şekillerine ve aktarların görev tanımlarına göre değişiklikler göstermiştir. Örneğin 1640 tarihli narh defterinde çoğunluğu baharatlardan oluşan yaklaşık 80 farklı çeşit ürünün kaydına

⁴⁹ Eren Akçiçek, 'Manisa'da Attarlık, **I. Mesir Konferansları**, İzmir: Manisa Turizm Derneği Yayınları, 20-30 Nisan 1982, s.15.

⁵⁰ Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, 1. Basım, İstanbul: Tercüman Gazetesi, s.46-47.

⁵¹ Baytop, 'Aktarlar', s.172.

⁵² Baytop, Türkiye'de *Bitkilerle Tedavi*, s.55-62.

⁵³ Uğur Aktaş, **İstanbul'un 100 Esnafı**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2010, s.28.

rastlanırken⁵⁴ yine aynı yüzyıla ait bir aktariye defterinde tohum ve otların yoğunlukta olduğu yaklaşık 119 adet ürün kayıt altına alınmıştır. Bu defterde tutkal ve tebeşir gibi ilaç yapımı dışında da kullanılan ürünlerin varlığı dikkat çekicidir.⁵⁵ Aktar dükkanlarında şeker ve kahve satışı da yapıldığına şekerçi ve kahveci esnafıyla yaşadıkları anlaşmazlıkların mahkeme kayıtlarında ve bu anlaşmazlıkların çözümüne dair yayımlanan nizamnamelerde sıkça rastlanmaktadır. XIX. yüzyılda modern anlamda eczacı yetiştirilmeye başlanmasıyla aktarların satışını yaptıkları ürünlere getirilen sınırlanma ve düzenlemeler ile aktar dükkanlarındaki ürünler değişmeye başlamışsa da aktarlar sattıkları ürünler ve hazırladıkları reçetelerle uzun yıllar şehrin ecza depoları olmayı sürdürmüşlerdir

Hazırladıkları terkipleri ustalarından ya da ailelerinden öğrenen aktarlar yüzyıllarca usta-çırak ilişkisi içinde yetişmişlerdir. Modern hemşireliğin kurucusu kabul edilen Florance Nightingale hatıralarında aktarlığın babadan oğula geçen ve pratik olmakla birlikte kitabi bilgiye de ihtiyaç duyan bir meslek olduğunu yazmıştır.⁵⁶ Bu gelenek üzere yetişen eski aktarlar ilaçları hazırlamaya yarayan kök ve otlar ile bunların toplanma, kurutulma ve muhafazaları hakkında sağlam bilgi ve ihtisasa sahip kimselerdir. Alman botanikçi Alfred Heilbron benzer şekilde İstanbul aktarlarının sattıkları ürünlerin hastalıklarda kullanımlarını büyüklerinden dinleyerek intikal yoluyla ya da birtakım Arapça tıp kitaplarından okuyarak öğrendiklerini yazar. Böylelikle aktarlar ayırık kökünün ve kiraz sapının idrar söktürücü; sinameki ve ravent gibi bitkilerin ise müshil etkisi olduğunu öğrenmişlerdir.⁵⁷

Diğer geleneksel Osmanlı esnafında olduğu gibi aktar esnafı da birtakım nizamlara tabi olmuşlardır. Kethüdaları ve yiğitbaşları olmakla birlikte loncaya üye olmayanların ve peştamal kuşanıp usta payesi alamayanların dükkân açmalarına izin

⁵⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1983, s.98-101.

⁵⁵ Ayşegül Demirhan, '17.yüzyıldan Kalma Bir Ecza ve Attariye Defteri ve Tıp Tarihi Açısından Önemi', **Dirim**, Cilt. 13, Sayı: 1-12, 1980, s. 184-185.

⁵⁶ Akçiçek, s. 15.

⁵⁷ Alfred Heilbronn, 'Eski Mısır Çarşısı Hakkında', **Türk Eczacıları Birliği Mecmuası**, Cilt.2, Sayı.3 (1959), s.11.

verilmemiştir.⁵⁸ Kontrolsüz fiyat artışıyla mücadele etmek için uygulanan narhlara uymayan aktarlar da para cezası, kırbaç ya da meslekten men gibi cezalarla karşı karşıya kalmışlardır.⁵⁹

İstanbul aktarlarının bu dönemlerde şehirdeki mekânsal, ticari ve sosyal konumlanışlarına dair en kapsamlı bilgileri bulabileceğimiz kaynaklardan biri Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesidir. Evliya Çelebi eserinin ilk cildinin büyük bir bölümünü İstanbul'daki loncalar, meslekler, esnafı ve faaliyetleri konusuna ayırmıştır. 1638 yılında IV. Murat'ın Bağdat seferi öncesinde düzenlediği alaya katılan lonca ve meslekler, dükkanların ve personelinin sayıları ve şeyhleriyle beraber bu eserde listelenmiştir.⁶⁰ Bu açıdan aktar esnafının XVII. Yüzyılın ortalarında çeşitlerine, sayılarına ve görev tanımlarına dair bir çerçeve çizebilmek açısından Seyahatname önemli bir başvuru kaynağıdır denebilir.

O yıllarda aktar esnafı belli alanlarda uzmanlaşarak gruplara ayrıldığından bugünkü anlamda tek bir aktar esnafından bahsetmek mümkün değildir. Aktarlar bitki suları, yağlar, macunlar konusunda uzmanlaşarak kollara ayrılabilirdikleri gibi yalnızca belli baharatların satışından sorumlu olan aktarlar da bulunmaktadır. Evliya Çelebi otuz üçüncü bölümün başında yer verdiği 'attaran' esnafını alaydan geçiş sıralarına göre tasvir eder. Alaydan ilk geçen esnaf Mısır Çarşısı aktarlarıdır;

*Zindankapısı dışında hepsi silahlı olup seyishane ve arabalar üzere sepetler içinde eğir, zencefil, besbâse, kebâbe, kâküle, tarçın, dâr-ı fülful, râvend, Hitâyî sümbülü, aselbend ve ödağacı gibi eşyalar ki toplam 3.070 adet ilaçlardır ki eski hekimlerden Davud Tezkiresinde hepsi özellikleri yararlarıyla tek tek yazılmıştır. Bütün bu ilaçları bu anlayışlı kavim kutular içine koyup alay ile geçerler.*⁶¹

Evliya Çelebi Mısır Çarşısı aktarlarının hemen ardından amber satan amberci attarından ve buhurculardan bahseder ki bunlar dükkanlarını aselbend, günlük, sümbül gibi tütsü bitkilerini satan esnaftır. Aktar esnafına dahil olan afyoncular ve esrarcılar

⁵⁸ Ünver, *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında*, s. 10.

⁵⁹ Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s.5.

⁶⁰ John Freely, **Evliya Çelebi'nin İstanbulu**, Müfit Günay (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 79-80.

⁶¹ Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (hızl.), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, C.1, 5.Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.606.

esnafı ise daha sonraları aktarlarda satılmasının yasaklanacağı bu maddelerin ticaretiyle ilgilenmektedirler ve şehirde toplam 120 dükkanları bulunmaktadır. Şehirdeki varlıkları pek göze çarpacak yoğunlukta olmayan badem yağcısı esnafı ise çeşit çeşit tohum ve bitkilerin yağlarını çıkartarak satan aktarlardır ve toplam 3 dükkanları mevcuttur. Evliya Çelebi'nin aktar esnafı içerisinde yer verdiği aktar çerçileri esnafı ise gezici bir aktar türü olup, dükkanları yoktur ve sepetler içerisinde ilaçlar, bitkiler satarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Ancak Evliya Çelebi asıl ilaç satıcısı olarak 'ispençiyar' yani deva otçuları esnafını öne çıkartmıştır. Bu aktarlar haftanın dört günü İstanbul'da pazar kurarak meyan kökü, zahter kökü gibi birçok şifalı otları satmaktadırlar, dükkanları olmayan bu esnafın 500 adet mensubu bulunmaktadır.⁶²

Evliya Çelebi'nin aktardığına göre yaklaşık 300 dükkân ve 500 çalışanıyla kahveci aktarları ise aktarlar içinde en fazla dükkân ve çalışana sahip olanlardan birisi olarak karşımıza çıkar. Bu esnafın Mısır, Yemen, Aden ve Kum şehirlerinde yüklü miktarda malları bulunmakta ve bunları İstanbul'a getirerek satmaktadırlar. Kahveci aktarları kadar olmasa da Yahudi aktarları da Tahtakale'de Mahmutpaşa Çarşısı'nda ve Mahmutpaşa Hanı'nda bulunan 200 dükkânı ve 400 çalışanıyla şehirde büyük bir ağa sahip olan aktarlardandır. Farklı renklerde boyalar, demir teller, pirinç tenekeler ve Evliya Çelebi'nin tabiriyle "yeryüzünde alemin yaratıcısı ne kadar maden yaratmışsa ve insan eliyle yapılmış ne kadar değerli şeyler var ise" bu aktarlarda bulunmaktadır. Yine bitki ve köklerden elde edilen içerikler yerine başka türden eşyayı satan aktarlardan bir diğeri çömlekçiler esnafıdır. Bunlar Zindankapı dışındaki çarşılarında çiniden çanak, kâse ve bardaklar satmaktadırlar.⁶³ Hem Yahudi aktarları hem de bu çömlekçi esnafının aslında bitkiler ve ilaçlarla ilgilenmedikleri halde aktar topluluğunda yer alması, aktarların her türden eşyayı satma geleneklerinin izlerini bu dönemde de bulabildiğimizi göstermektedir. İstanbul'da eczaneler açılıp aktarların satacakları ürünler kısıtlanınca aktarların bitkiler dışında birçok farklı türde eşyalar satması bu geleneğin bir devamı olarak değerlendirilebilir.

⁶² Kahraman ve Dağlı, s. 606-608.

⁶³ Kahraman ve Dağlı, s. 606-608.

Evliya Çelebi aktarlar esnafı başlığında yukarıda sıralanan mesleklere yer vermiştir fakat bu başlık altına almamış olsa da seyahatnamenin farklı bölümlerinde bugünkü aktarların yaptıkları işi yapan başka esnaf kollarından da bahsetmiştir. Evliya Çelebi'nin hekimler esnafı altında anlattığı gülsuyu, macun, şifa yağları ve deva içecekleri esnafları da o dönemlerde İstanbul aktarlarının alt kolları olarak değerlendirmeye alınabilir. Öte yandan bu durum XVII. yüzyılın ortalarında bir eczacı-aktar ayrımının olmadığına da kanıttır. Macuncular esnafı havanlarda tarçını karabiber, zencefil, kakule, misk, gibi ilaçları dövüp macun haline getirerek satmakta, gülsuyu esnafı ise bakır kazanlar içinde gül suyu, buhur ve amber suyuna ek olarak yasemin suyu gibi kokulu sulara dükkanlarında yer vermektedirler. Yine hekimler esnafı altında bahsi geçen şifa yağları esnafı ise badem, kozalak, ceviz ve gül, sümbül, reyhan gibi bitkilerden yağ çıkartıp şişeleyerek satmaktadır.⁶⁴ Yalnızca bitkilerden yağ çıkartıp satma işi ile ilgili uzmanlaşan birden fazla iş kolunun olması bu dönemlerde aktarlığa duyulan ihtiyacı ve bu ihtiyaç doğrultusunda şekillenen örgütlenmeyi göstermesi bakımından da ayrıca önem arz etmektedir. Seyahatname 'de bahsi geçen ve 500 dükkân ile şehirde oldukça görünür olan deva içecekleri esnafı ise çoğunlukla Galata, Beyazıt Hocapaşa yakınlarındaki dükkanlarında sığırdili otu, hindibâ, köknar, nane, zahter gibi otların öz suyunu çıkararak çeşitli şişeler içinde dükkanlarında satmaktadırlar.⁶⁵ Elbette çok ayrıntılı bir eser olan Seyahatname 'de aktarlar arasında sayabileceğimiz başka esnaflar da bulunmaktadır. Fakat şehirdeki işlevleri ve görünürlükleri en kayda değer olanlar yukarıda saydığımız ticari topluluklardır.⁶⁶

Sonuç olarak Seyahatname 'den edindiğimiz bilgiler doğrultusunda XVII. yüzyılda İstanbul'da yaklaşık 3000 aktar dükkânı olduğu görülmüştür. Bunları bitkiler ve onlardan elde edilen macun, ilaç suları ve bitkisel ve uçucu yağların satışıyla ilgilenen esnaf olarak tanımlamak ve aktar adı altında toplamak mümkündür. Elbette aktarların bu dönemlerde yirmiden fazla farklı kola ayrılmış olması ve her birinin birçok dükkânı ve mensubunun bulunması bu dönemlerde İstanbul'un aktarlık açısından ne kadar zengin olduğunu görmek ve sonraki dönemlerdeki iniş çıkışları saptamak

⁶⁴ Kahraman ve Dağlı, s. 487-488.

⁶⁵ Kahraman ve Dağlı, s. 487.

⁶⁶ Örneğin Evliya Çelebi esnafı 'haceganı attaran' (çerçiler esnafı) ve 'esnafı taciranı şemsi asel' (mumcular esnafı) gibi esnaf topluluklarını da aktar olarak nitelendirmiştir.

açısından işlevseldir. Zira zamanla bu dönemlerde birkaç esnafın yaptığı işler tek bir aktar dükkanında toplanmış, aktarlar baharat, şifalı bitkiler ve ev eşyalarını dükkanlarında bir arada bulundurmaya başlamışlardır.

2.3.1. Aktarların Müsterek Mekânı; Mısır Çarşısı

Bizans döneminde olduğu gibi daha sonraları da İstanbul esnafının çoğunluğu sattıkları ürün çeşidine göre belli semtler ve mahallelerde toplanmıştır. Kuyumcu, halıci, bakırcı gibi aynı türden esnafın bir arada toplanmasını sağlayan büyüklü küçüklü çarşılar ise her dönemde İstanbul'un önemli ticaret mekanları arasında yer almıştır. Satılan ürünlerin cinslerine göre esnafın bir arada bulunması zamanla kuyumcular çarşısı, sahaflar çarşısı gibi isimlerle anılan alışveriş mekanlarının doğmasıyla sonuçlanmıştır. Farsça 'Cıhar-Suk' (dört sokak) kelimelerinden türeyen çarşı tabiri alışveriş etmeye elverişli, iki tarafında dükkanların sıralandığı, üstü örtülü veya açık sokak ya da meydanlara verilen isimdir.⁶⁷ Farsça 'da üstü kapalı alım satım mekanları için 'bazaar' tabiri kullanıldığı ve bu Batı dillerinde de aynı şekilde karşılık bulunduğu halde zamanla terk edilmiş ve yerine çarşı ismi tercih edilmeye başlanmıştır. Osman Ergin ise İstanbul'un fethi sonrasında Bizanslılardan kalan eski bedestenin dört kapısı karşısında dört sokak bulunması nedeniyle bu yapılara çarşı denmiş olabileceğini öne sürmüştür.⁶⁸ İstanbul'daki bu cins çarşıların en büyüğü Kapalıçarşı'dır, Yeni Cami külliyesinde yer alan ve zamanla aktar esnafının müsterek mekânı haline gelen Mısır Çarşısı ise İstanbul'un ikinci büyük kapalı çarşısı olarak geçmektedir.

Bahçekapı bölgesinde bulunan Yeni Cami'nin temelleri 23 Ağustos 1597 tarihinde III. Murat'ın eşi Safiye Sultan tarafından Mimar Davud Ağa'ya attırılmıştır. Fakat Mimar Davud Ağa'nın vebadan dolayı hayatını kaybetmesi, ardından da Safiye Sultan'ın vefatıyla birinci katı tamamlanan cami inşaatı uzun bir süre askıda kalmıştır. Aradan geçen yaklaşık altmış yılın ardından IV. Mehmet'in validesi Hatice Turhan Sultan'ın talimatıyla Mimar Mustafa Ağa caminin inşaatının tamamlanması için

⁶⁷ Gündüz Özdeş, **Türk Çarşıları**, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1953, s.7.

⁶⁸ Osman Ergin, 'Çarşı', **İslam Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945, s.360.

görevlendirilmiş ve 1660 yılında inşasına yeniden başlanan cami 1664'te tamamlanarak kullanıma açılmıştır.^{69 70}

Yeni Camii Külliyesi'nin parçası olarak inşa edilen Mısır Çarşısı ise hem bu vakıf eserine gelir getirmek hem de cami çevresini canlandırarak cemaati o bölgeye çekmek amaçlarıyla açılışa da çarşının işlevleriyle ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki Yeni Camii'nin inşasından önce Yahudi yerleşkesi olan bölgedeki Yahudi hekimlerle rekabet edilmesi amacıyla buranın bir aktar çarşısı olarak tasarlanmış olabileceğidir. Çarşının başlangıçta medrese olarak inşa edildiği fakat talebelerin isyanı üzerine feshedilerek çarşı haline getirildiği ve yapının saray atlarının ahır olarak kullanıldığı ise konu hakkında sunulan diğer görüşlerdir.⁷¹

Bizans döneminde yerinde *Makros Embolos* adlı kapalı çarşı bulunan⁷² Mısır Çarşısı, bir ticaret alanı haline getirildikten sonra aktar ve pamukçu esnafına tahsis edilmiştir. Nitekim 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu haritasında çarşının denize paralel şekilde uzanan uzun kolu Ketenciler Çarşısı olarak adlandırılırken, kısa kolun üzerinde 'Mısır Çarşısı' yazmaktadır.⁷³ Çarşının inşasından önce İstanbul'un farklı bölgelerinde dağınık halde bulunan aktarlar Mısır Çarşısı'nda bir araya toplanmışlardır. Bu dönemde çarşıda bulunan 100 dükkândan 49 tanesi aktarlara ve geri kalanı ise pamukçu ve yorgancılardan oluşmuş, çarşının Balıkpazarı, Hasırcılar ve Ketenciler kapıları aktarlara, Yeni Camii, Haseki ve Çiçekpazarı girişleri ise

⁶⁹ Ali Saim Ülgen, 'Yeni Cami', **Vakıflar Dergisi**, Sayı.2, 1942, s.388-390.

⁷⁰ Mısır Çarşısı'nın inşa tarihi ile mimarı konusunda incelenen literatürde birbirinden farklı tespitler olduğu görülmüştür. Çarşının inşa tarihi ile ilgili 1660 ile 1664 yılları arasında değişen farklı tarihlerin varlığına rastlanmıştır. Çarşının mimarının kim olduğu hususunda ise farklı kaynaklarda Kasım Ağa ve Mustafa Ağa olmak üzere iki farklı isme yer verildiği görülmüştür. Örneğin Erdenen, yapımı Kasım Ağa tarafından başlanan çarşının Mustafa Ağa tarafından tamamlandığını belirtirken, Özdeş 1660 yılında Kasım Ağa tarafından tamamlandığını ifade eder. Bu ikilikleri kesin dille reddetmek mümkün olmasa da Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi göz önüne alındığında 1661 yılında başlayan tuğla siparişlerinin 1664 yılında sona erdiği, bu yıllarda ise mimarbaşının Mustafa Ağa olduğu tespit edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ö. Sıla Durhan ve Yekta Özgüven, **Mısır Çarşısı'nı Düşünmek: Mekânsal Pratikler, Özneler, Gündelik Yaşam**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2021, s.85-92.

⁷¹ Ö.Sıla Durhan ve Yekta Özgüven, **Mısır Çarşısı'nı Düşünmek: Mekânsal Pratikler, Özneler, Gündelik Yaşam**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2021, s.107-111.

⁷² Orhan Erdenen, **İstanbul Çarşıları ve Kapalıçarşı**, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1965, s.14.

⁷³ Durhan ve Özgüven, s.122.

pamukçulara ait olacak şekilde düzenlenmiştir.⁷⁴ Nitekim 1694 senesinde İstanbul'a gelen Francis Gemelli, Mısır Çarşısı'nın iki kubbesinden birisinin altında ecza dükkanları, diğerinde ise tülbent satıcıları olduğunu yazarak bu bilgiyi doğrulamıştır.⁷⁵

Mimari olarak L biçiminde inşa edilen yapının iki ucunda altı revaklı ve iki katlı birer giriş yükseltilmiştir. Bu mekanlar birer ticaret mahkemesi işlevi görerek esnafların kendi aralarında ve halkla yaşadıkları problemlerin çözümü için kullanılmıştır.⁷⁶ Bu ana girişler dışında bulunan diğer dört girişle birlikte çarşıda toplam altı kapı bulunmaktadır. Yapı malzemesi kesme taş, tuğla ve moloz olmak üzere karışık örgü şeklinde inşa edilen⁷⁷ Mısır Çarşısı'nda doğu-batı yönünde uzanan kolunda 23'er tane, diğer kolda ise 18'er tane ve iki kolun birleşme noktasında 6 tane olmak üzere bodrumlarıyla birlikte toplam 86 dükkân bulunmaktadır.⁷⁸ Uzun ve kısa kolun birleşim noktasında bir adet ezan kökü yer almaktadır. Bu dükkanların başlangıçtaki halleri geçirdiği restorasyonlar sonucunda günümüzde aldığı görünümünden oldukça farklıdır. Gündüz Özdeş'e göre çarşının geçmişte yapılmış rölövelerinden çarşının ilk halinde dükkanların önünün bugünkü gibi açık olmadığı anlaşılmaktadır. Önde ahşap peykeler üzerine dizili kaplarda satış yapmaya uygun bir kısım ve arkada müşterilerin giremediği, depo ve üretim alanı olarak kullanılan bir bölüm bulunmaktaydı, ancak günümüz şartlarına uygun olmayan bu yapı restorasyonlar esnasında birleştirilerek kapılar geniş kemerler şeklinde açılarak günümüzdeki şeklini almıştır.⁷⁹

⁷⁴ Turhan Baytop, 'Mısır Çarşısı', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, s. 449.

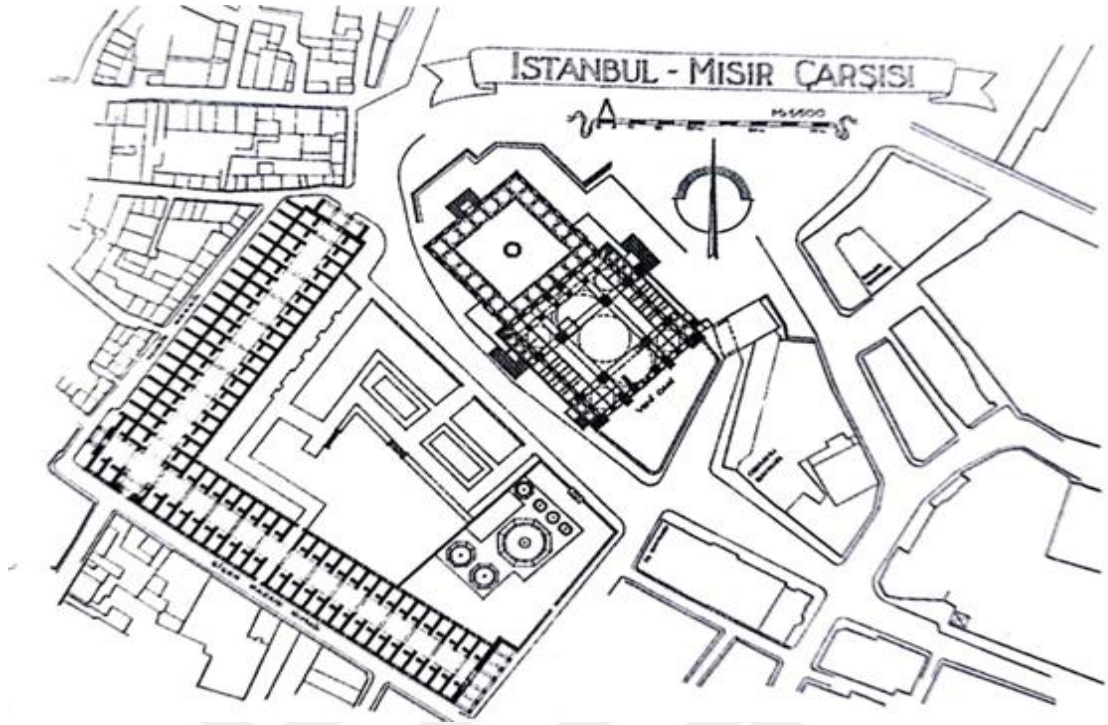
⁷⁵ Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul**, 3. Basım, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988, s. 159.

⁷⁶ Özdeş, s. 36.

⁷⁷ Erdenen, s.15.

⁷⁸ İncelenen literatürde Mısır Çarşısı'nın dükkân sayısı hakkında da birden fazla verinin varlığına rastlanmıştır. Bu durumda çarşının içerisinden bulunan dükkanlara ek olarak yapının dış kısmında - özellikle Tahmis Sokağında- yapıya eklenmiş vaziyette bulunan dükkanlar bulunması ve çarşının toplam dükkân sayısına bunların dahil edilip edilmeyeceği probleminin ortaya çıkmasıdır. Ayrıca dükkanların ölçeklerine göre tam, yarım, çeyrek şeklinde gruplanmış olması da dükkanların sayısının belirlenmesinde zorluk yaşanmasına sebep olmuştur. Mısır Çarşısı Derneğinin kabulüne göre günümüzde çarşıda 108 dükkân bulunmakla birlikte bu sayıya Tahmis Sokağında bulunan şarküteri ve kuruyemiş dükkanları dahil edilmemiştir.

⁷⁹ Özdeş, s. 36.

Şekil 2.1: Mısır Çarşısı Planı

Kaynak: Gündüz Özdeş, **Türk Çarşıları**, Ankara: Tepe Yayınları, 1998, s.109.

Mısır Çarşısı tarih boyunca birçok afette hasar gördüğünden yapılan onarımlar esnasında eski görünümünü zamanla kaybetmesi kaçınılmaz olmuştur. Farklı boyutlardaki deprem ve yangınların ardından 1689 yılında gerçekleşen ve 24 saat süren yangın çarşıya büyük zarar vermiştir. Bu yangının ardından hiçbir eşya kurtarılamamış, çarşı neredeyse yeniden inşa edilmek durumunda kalmıştır. Kömürciyan, yangının şiddetini vurgulamak için bu afette 10 Mısır hazinesi değerinde malın zarar gördüğünü söylemektedir.⁸⁰ Mısır Çarşısı en büyük değişimini ise 1940 yılındaki yangının ardından yapılan restorasyonda yaşamış, bu restorasyon sonrası çarşı bugünkü halini almış, bir aktar çarşısı olması özelliğini büyük ölçüde yitirerek her türden esnafa kiralanmaya başlanmıştır.⁸¹ Yeni Camii ile arasından geçirilen yol ile külliyeyle ayrı bir çarşı konumuna da bu dönemde gelmiştir. Yine bu restorasyon esnasında çarşının Balıkpazarı kapısının üzerinde bulunan ve Mısır Çarşısı'nın simgesi haline gelmiş çifte vav

⁸⁰ Kömürciyan, s. 159.

⁸¹ Osman Taşkın, 'Dünyaların Buluşma Noktası Mısır Çarşısı', **Bir Valide Sultan Yapısı: Mısır Çarşısı Restorasyonu 2013-2018**, Mehmet Kurtoğlu (drl.), İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020, s.118.

süslemeleri de kaldırılmıştır.⁸² XIX. yüzyıla ait çarşı gravürlerinde varlığına rastladığımız bu süslemenin 2018 yılında biten son restorasyonun ardından ise yeniden girişteki yerini aldığı görülmüştür.

Çarşının aktarlara tahsis edildiği dönemlerde baharatlar ve özellikle sağlıkla ilgili maddeler Hindistan ve Arabistan'dan Mısır yolu ile geldiğinden XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren çarşı bu adla anılmıştır.⁸³ Fakat İstanbul'u ziyaret eden yerli ve yabancı seyyahların notlarında 'Yeni Çarşı', 'Valide Çarşısı' ya da 'İlaç Pazarı' gibi kullanımlara da rastlamak mümkündür.⁸⁴ İstanbul'a gelen bu seyyahların eserleri Mısır Çarşısı ve dolaylı olarak İstanbul aktarları hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Örneğin XIX. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden Edmondo de Amicis, 1877 yılında yayımlanan gezi kitabında adeta Mısır Çarşısı'nın bir panoramasını sunmaktadır;

*...yola devam edince kemerli ve asma dallarıyla tezyin edilmiş eski bir kapının altından geçilir ve ortasından uzun, düz, üstü örtülü, tıklım tıklım insan, sandık, sepet, çuval, eşya dolu loş dükkanlarla çevrilmiş bir yol geçen büyük kâgir bir binanın karşısına gelinir. İçeriye girer girmez, insanın burnuna öyle keskin bir nebat kokusu çarpar ki neredeyse gerisin geriye dönülür. Burası, Hindistan, Suriye, Mısır ve Arabistan'dan gelen her türlü baharatın toplanarak, odalıkların ellerini yüzlerini boyayan, evlere, hamamlara, ağızlara, sakallara ve yemeklere güzel koku veren, asabi paşalara kuvvet kazandıran, bedbaht zevceleri yatıştıran, tiryakileri uyuşturan, muhteşem şehre hayal, sarhoşluk ve keyif dağıtan esans, hap, toz, merhem haline döndüğü Mısır Çarşısı'dır.*⁸⁵

Amicis'in de resmettiği üzere Mısır Çarşısı ortasından geçen yolun etrafında sıralanmış aynı çeşit ürünleri satan dükkanlardan oluşan, üstü kapalı bir alışveriş mekanıdır ki buna arasta denilmektedir. Arastalar sonradan başka esnafların da kullanımına açılmasına rağmen aynı cins malın ticaretini yapan dükkanlardan oluştukları için 'terlikçiler arastası', 'kürkçüler arastası' gibi isimlerle anılmışlardır.⁸⁶ Bu anlamda Mısır Çarşısı bir baharatçılar arastasıdır denilebilir. Nitekim çarşığı ziyarete

⁸² Naşid Baylav, **Eczacılık Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Yörük Matbaası, 1968, s.137.

⁸³ Şehsuvaroğlu, **Eczacılık Tarihi Dersleri**, s.237.

⁸⁴ Gemelli eserinde burayı Yeni Çarşı olarak adlandırırken, Gautier Mısır ya da İlaç Pazarı, Mamboury ise Baharat Pazarı olarak adlandırmıştır.

⁸⁵ Edmondo de Amicis, **İstanbul**, Beynün Akyavaş (çev.), Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı, 1986, s.103.

⁸⁶ bk. İslam Ansiklopedisi 'Arasta' maddesi. Arasta üstü tonoz veya çatıyla örtülü bir sokağın iki yanında karşılıklı sıralanan ve aynı cins malları satan dükkanların meydana getirdiği çarşıdır.

gelen gezginlerden Mamboury, “Mısır Çarşısı eskiden ilaç ve baharat pazarı olarak bilinirdi, çünkü orada bitkilerin ve ilkel ilaçların bütün çeşitleri satılırdı” diye yazmaktadır.⁸⁷ İçerdiği ürünlerin çeşitliliği her dönem ziyaretçilerin dikkatini çekmeyi başaran çarşının aktar dükkanlarında onlarca farklı ürün bulunmaktadır; “süngerler, hayvan kabukları, tütsüler, kökler, çiçekler, çeşitli macun terkipleri, ratençler, sakızlar, ağaç kabukları, kokulu maddeler, her türlü tenbih edici maddeler, nazar boncukları, aktarların kendi üsluplarına göre tahta kutularda ya da tenekelerde ve yahut cam kavanozlar içinde yerleştirilmişlerdir.”⁸⁸

Çarşı’nın çalışma saatleri, güvenliğinin sağlanması gibi meseleler ise birtakım kurallarla düzenlenmiştir. Çarşının açılış kapanış saatleri esnafın seçmiş olduğu bir kâhya tarafından mevsime göre tespit edilmektedir.⁸⁹ Cuma günü ve Ramazan ayı dışında her gün açık olan çarşısının kapıları günlük ücretleri sekizer akçe olan görevli iki kapıcı tarafından sabah namazı ile açılmaktadır.⁹⁰ Raif Bey Mirat-ı İstanbul eserinde esnafın her sabah çarşının kibleye dönük olan dua kapısında -Hasırcılar kapısı- toplanarak en yaşlı esnaf tarafından Valide Turhan Sultan’ın ruhuna dua okunduktan sonra dükkanlarını açtıklarını yazmaktadır.⁹¹ İstanbul hakkında yazdığı kitabında Charles White, Mısır Çarşısı’nın kapıcılar ve muhafızlar tarafından korunuyor olması hasebiyle diğer çarşılarından ayrıştığına dikkat çekmektedir. Kapıları akşam kapayıp sabah namazında açan bu görevliler, şafak sökene kadar gece boyunca çarşının içinde devriye gezerek esnafın her türlü malının güvenliğini hırsızlığa ve yangınlara karşı korumakla görevlendirilmişlerdir.⁹² Güvenlikten sorumlu çalışanlar dışında çarşının yollarının süpürülmesi ve tuvaletlerinin temizliğiyle ilgilenen altı çalışan daha bulunduğu ve gündelik olarak sekiz ile on akçe arasında değişen ücretler aldıkları bilinmektedir.⁹³

⁸⁷ Ernest Mamboury, **The Tourists’ İstanbul**, 1. Basım, İstanbul: Cituri Biraderler Basımevi, 1953. Aktaran: Ayşegül Demirhan, **Mısır Çarşısı Drogları**, İstanbul: Sermet Matbaası, 1975, s. 7.

⁸⁸ Heilbron, s.11.

⁸⁹ Baylav, s.142.

⁹⁰ Charles White, **Three Years in Constantinople; or Domestic Manners of Turks in 1844**, C.1, London: Henry Colburn Publisher, 1845, s. 3-4.

⁹¹ Mehmed Raif, **Mirât-ı İstanbul**, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

⁹² White, s. 175.

⁹³ Ülgen, s.396.

Çarşıya ait vakfiye defterlerinden ve Mısır Çarşısı geleneğinden gelen aktarların aktardıklarından anlaşıldığı üzere çarşının dürüstlük ve güven üzerine kurulu bir nizamı vardır.⁹⁴ Öyle ki Naşid Baylav geçmiş dönemlerde çarşıdaki dükkanların kapı, kilit ve kepenkleri olmadığını, kasaların ise birer çekmecedan ibaret olup kilit dahi bulunmadığını yazmış, akşamları eve giderken çırakların üstünün aranmamasını da onların güvenilir kimselerden seçiliyor oluşuna dayandırmıştır.⁹⁵ Benzer şekilde White Mısır Çarşısı aktarlarının işleri bitince mallarının üstüne yalnızca bir bez ya da halı örtmekle yetindiklerini şaşkınlıkla anlatmıştır.⁹⁶ Tüm bunlar o dönemlerde çarşıda karşılıklı güven üzerine inşa edilmiş bir düzenin var olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak inşa edildiği andan itibaren aktarları bir araya toplayan ve uzun yıllar onlara ev sahipliği yaparak şehrin baharat ve ilaç merkezi konumuna oturan Mısır Çarşısı, bu geleneğin köklenmesinde ve varlığını sürdürmesinde mihenk taşlarından birisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında denetimlerin sıklaşmasıyla birlikte bir ilaç pazarı olmaktan çıkıp zamanla baharat çarşısı haline gelen çarşı, 1943 yılında gerçekleştirilen restorasyona kadar özgün aktarlar çarşısı olma niteliğini devam ettirmiştir. İlerleyen dönemlerde mobilya da dahil birçok farklı esnafa da kapılarını açmış, bugün ise tamamen turistik bir çarşı halini almıştır. Buna rağmen bugün dahi İstanbul'da baharat ve aktar denilince akla gelen ilk mekanlardan birisi olması çarşının bu meslek için ifade ettiği sembolik anlamı göstermesi bakımından önemlidir. Öyle ki ilgili bölümün kapsadığı zaman diliminde İstanbul aktarlarının fiziki yapıları, esnaf teşkilatları gibi konulara dair incelenen literatürün çok büyük bir kısmı Mısır Çarşısı aktarları hakkındadır. Bu da çalışmanın ilerleyen bölümlerinde İstanbul aktarlarının anlatısında Mısır Çarşısı aktarlarında yoğunlaşmalar olmasını kaçınılmaz kılmıştır.

2.3.2. Aktarların Fiziki Yapısı

Uzun yıllar hayatta kalabilmeyi başaran birçok meslekte olduğu gibi aktarlar da varlıklarını devam ettirebilmek için çağın gereklerine uygun olarak sürekli değişim ve dönüşümler geçirmişlerdir. Satışı yapılan ürünler kadar dükkanların fiziki yapıları da

⁹⁴ bk. Ayşegül Demirhan, 'Mısır Çarşısı Drogları' eski aktar mülakatları.

⁹⁵ Baylav, s.142.

⁹⁶ White, s.175.

zamanın standartlarına uygun olarak farklılaşmışlardır. Bugün hem dükkanların yapısı hem de ürünlerin saklanma ve satışa sunulmuş şekilleri büyük oranda değiştiğinden mevcut durumla benzerlik ve farklılıkları tespit etmek ve geçmişteki aktar dükkanlarının yapısını mercek altına almak çalışma açısından da önem arz etmektedir. Aktar dükkanlarına ait betimlemeler Mısır Çarşısı özelinde dönemin tüm aktar dükkanlarını kapsamaktadır; ürünlerin sergilenme şekilleri ve dükkanların yapıları çok büyük farklar içermeyeceğinden böyle bir yol izlenmesinde beis görülmemiştir.

Cepheleri 3-4- metre ve derinlikleri de yaklaşık 10 metre kadar olan bu aktar dükkanları iki kısımdan oluşmaktadır.⁹⁷ Ön kısımda bulunan ahşap sedir üzerinde satışa hazır halde bulunan ürünler mevcutken arka kısım bir depo ve imalathane görevi görmektedir.⁹⁸ Bu düzen bugün eczanelerde rastladığımız yapının aynısıdır. O dönemlerde aktar dükkanları bugünün eczaneleri gibi hizmet verdiğinden arka kısımda reçeteye uygun ilaç ve karışımlar hazırlanması için böyle bir alanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. White, seyahatnamesinde arkada bulunan ve müşterinin girmesine izin verilmeyen bu kısmın aynı zamanda namaz vakitlerinde ibadet etmek için de kullanıldığını yazmıştır. Dükkân sahipleri bu bölümde amber, sandal gibi en değerli içerikleri ile değerli eşyalarını korunaklı tutmak için de kullanmışlardır.⁹⁹ Ayrıca bu satış yerinin altında bir bodrum katı ve üstünde merdivenle çıkılan bir üst kat bulunmaktadır ki eski aktarlardan bir kısmı bu bölümlerin fazlalık olan çuval, şişe ve fiçilerin yanında ayrıca yasaklı maddelerin saklanması için de kullanıldığını ifade etmişlerdir. Yine aynı aktarlar ahşap ve kagir olan aktar dükkanlarında girişin solunda bulunan ağaçtan yapılmış, normal bir masa yüksekliğinde tezgâh bulunduğunu, üstünde kavanoz ve kutuların yer aldığını aktarmışlardır.¹⁰⁰

Aktar dükkanlarının iç yapısı kadar ürünlerin saklanma ve teşhir edilme biçimleri de incelenmeye değer alanlardır. Geçmişte aktar dükkanlarındaki ürünlerin sergilenme şekilleri çeşitlilik göstermekle birlikte olanaklar kısıtlı olduğundan birkaç usulde mutabık kalınmıştır. Kurutulmuş bitkiler ve baharatlar üst üste sıralanan raflarda

⁹⁷ White, s.172.

⁹⁸ Baytop, *Türkiye’de Bitkilerle Tedavi*, s.52.

⁹⁹ White, s.174.

¹⁰⁰ Ayşegül Demirhan, **Mısır Çarşısı Droğları**, İstanbul: Sermet Matbaası, 1975, s. 15.

ahşap kutular içerisinde sıralandığı gibi sıvılar da özel şekilli cam şişelerde muhafaza edilmiştir.¹⁰¹ Ayrıca sepetler, çuvalar, çömlek ve teneke kaplar da aktarlar tarafından aynı amaçlarla kullanılmışlardır. 1895 yılında Grosvenor “raflarda ve tezgahın etrafında bulunan sepet ve çuvalarda satışa hazır çeşitli tohum, kök, yaprak vs. bulunur” diye yazmıştır.¹⁰² Bu dönemlerde yaşamış eski aktarlar ise toz haldeki maddelerin kavanozlarda, esans ve diğer ağırlığı az olan maddelerin şişelere, dövülmüş bazı baharat ve ilaçların ise teneke kutularda saklandığını ve satışa sunulduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰³ Aynı aktarlar kutuların üzerinde içeriklerine dair bilgiler bulunduğunu söylerlerken, White aktarların kutuların içeriğine fazlasıyla hakim olması nedeniyle üzerlerinde bir etiket olmadığını ifade etmektedir.

Mısır Çarşısı’nda bulunan aktar dükkanlarının dikkat çekici fiziki özelliklerinden birisi de dükkanların girişlerinde bulunan alamet-i farikalardır. Hemen hemen her dükkanda bulunan ve o dükkânı temsil eden devekuşu yumurtası, kayık, fener, makas, gemi, püskül gibi semboller sayesinde halk aktar dükkanını kolayca bulabilmiş ve başkalarına da tarif edebilmiştir.¹⁰⁴ Hatta aktar dükkanları zaman içerisinde bu sembollerle anılmaya başlanmıştır; ‘Hacı Muhiddin efendinin hünkâr kayıklı dükkânı’ ya da ‘Halil Efendi’nin gemili dükkânı’ gibi.¹⁰⁵ Bunun dışında geçmiş dönemlere ait fotoğraf ve çizimlerde uğur getireceğine inanılan nazar boncuğu, nal gibi nesnelerle kurutulmuş otların da aktarların duvarlarını süsledikleri görülmektedir.

Sonuç olarak aktarların eczanelerin yerine geçtiği XIV. yüzyıla kadar ki bu dönemde dükkanların görüntüsünün birer eczaneyi andırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Reşat Ekrem Koçu’nun İstanbul Ansiklopedisinde yer alan XVIII. yüzyıla ait attar dükkânı tasviri de bu bilgileri destekler niteliktedir; “bin bir çeşit ecza ve madde dolu şişeler, zarflar tavan boyunca yığılmış, her bir zarfın üstünde içindeki maddenin adı yazılmış, müşteri geldi mi, attar yerinden kalkar birkaç basamak

¹⁰¹ Baylav, s.136

¹⁰² Edwin Grosvenor, **Constantinople**, London: Marston and Company Ltd,1895, s.9-142. Aktaran Ayşegül Demirhan, *Mısır Çarşısı Drogları*, s. 15.

¹⁰³ Demirhan, *Mısır Çarşısı Drogları*, s.17.

¹⁰⁴ White, s.174.

¹⁰⁵ Naşid Baylav, s.138.

merdivenini dayar, yerleri ezberinde istenilen şeyi çıkarıp indirirdi”.¹⁰⁶ Bu şişeler ve kutuların içerisinde bulunan maddeler ise pek çeşitli olmakla birlikte zaman içerisinde daha da çeşitlenmiş ve değişmiştir.

2.3.3. Satışı Yapılan Ürünler

Aktar raflarında bulunan ürünler hem dönemin sosyoekonomik yapısını yansıtmaları hem de -aktarların iş tanımları farklı dönemlerde değişiklik gösterdiğinden- o dönemlerde aktarların şehirdeki misyonunu göstermesi açısından işlevseldir. Bir eczane gibi çalıştıkları XIX. yüzyıl öncesi dönemde aktarlar daha çok ilaç ve ilaç yapmaya yarayan içerikleri satarlarken ilerleyen dönemlerde ilaç hazırlanması ve satılması işini eczanelerin devralmasıyla baharat ve -daha sonraları da- her türden ev eşyası satan esnafa dönüşmüşlerdir.¹⁰⁷ Günümüzde ise doğal ürünlere artan taleple birlikte aktar ve aktar-baharatçılar çoğunlukla güzellik ve iyi yaşam alanlarındaki gelişmelere göre şekillenen ürün gamıyla tüketiciye hizmet vermektedirler.

Resmi olarak Mekteb-i Tıbbiye’den ilk eczacının mezun olduğu 1840 yılından önce aktarlar ve eczacılar arasında kesin ayrımlar bulunmamaktaydı. Aktarlar dükkanlarında bitkilerin ham hallerini sattıkları gibi doktor reçetesine göre ilaçlar hazırlamakta ve kendilerinin önceden hazırladıkları merhem, macun, tiryak gibi karışımları da ilaç niyetine satmaktaydılar. Onlarca farklı kombinasyonla üretilen bu ilaçlar sabit bir formüle göre hazırlanmadığından dükkândan dükkâna farklılıklar göstermiş, bu da hayli çeşitli bir ürün yelpazesini beraberinde getirmiştir.¹⁰⁸ Fransız gazeteci Theophile Gautier 1854 yılında yazdığı eserinde Mısır Çarşısı aktarlarındaki bu çeşitliliği yansıtmıştır;

¹⁰⁶ Koçu, s.1334.

¹⁰⁷ Elbette bu konuda kesin tanımlar yapmak ve sınırlar çizmek mümkün değildir. Her ne kadar yaşanan kırılmaları yansıtmaları açısından böyle ayrımlara gidilmişse de her dönemde aktarların çok daha melez iş tanımları olmuştur. Örneğin aktarların her türden eşyayı satmaları 20.yüzyılın ortalarında üstlendikleri bir misyon olarak vurgulansa da Evliya Çelebi’nin 17.yüzyılda bu işi yapan kimseleri de aktar sınıfında değerlendirdikleri görülür. Öte yandan eczanelerin kurumsallaşmasıyla birlikte aktarların bazı içerikleri satmaları yasaklanarak baharatçılara dönüşmesi süreci çok uzun sürmüş, eczacı- aktar arasındaki sınırın keskinleşmesi eczanelerin kurulmasından onlarca yıl sonra belirginleşmiştir.

¹⁰⁸ Ünver, *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında*, s.10.

... bu egzotik ürünlerden yayılan keskin koku burun deliklerinizden girip sizi sarhoş eder. Orada kümeler halinde ya da açık torbalarda, çeşitli kokuların ağırlaştırdığı havadan uyuşmuş gibi bağdaş kurmuş mallarını bekleyen satıcılar önünde kına, sandal, antimon, renkli tozlar, hurmalar, tarçın, aselbend, fıstıklar, gri amber, sakız, zencefil, hindistan cevizi, afyon ve haşhaş serilidir...bu 'kokulu ecza tepeleri' karşısında uzun süre duramazsınız.¹⁰⁹

Öte yandan 1600 yılına ait narh defterinde aktar dükkanlarında misk, zencefil, karabiber, tarçın, karanfil, hindistan cevizi, zencefil, safran, kahve, kafur ve balmumu olmak üzere narha tabi olan yaklaşık 15 çeşit ürünün satışı yapıldığı tespit edilmiştir.¹¹⁰ 1640 yılına ait defterde ise narh koyulan çeşitleriyle birlikte toplam 98 adet aktariye ürünü listelenmiştir; bunların başlıcaları ise karanfil, zencefil, kimyon, kakule gibi baharatlar, tohumlarla birlikte kahve ve şekerdir. Ayrıca kibrit, tutkal ve hallaç gibi eşyanın yanı sıra bir çeşit sürme olan rastığın da aktarların sepetlerinde kendilerine yer bulduğu bu defterden tespit edilmiştir.¹¹¹ Narh defterleri gibi XVII. yüzyıla ait 1690 tarihli aktariye defterinde de 119 farklı ürün kayıt altına alınmıştır.¹¹² Ketan tohumu, üzerlik, salep, susam, kişniş, sumak gibi önceki listelerde olmayan baharatların yanında afyonun da aktar raflarında yer aldığı görülmektedir.

Alman botanikçi Alfred Heilbronn ise 'Mısır Çarşısı Hakkında' adlı eserinde aktar ürünlerine dair şöyle demektedir;

*Eski Mısır Çarşısındaki aktarların tahta kapaklı kutularını, süslü kavanozlarını, tenekelerini karıştırırsanız asilbend, çöven, limon tuzu, kükürt çiçeği, şeftali çekirdeği, laden, keten tohumu, karabiber, kırmızı biber, boruçiçeği, tarçın, karanfil, yenibahar, sığıla, nane, udulkadir, çam sakızı, mısır püskülü, balmumu, kişniş, sarıhalile, zulumba, salep, çeşitli baharat, karabaş, pülüskün, susam otu, çörekotu, ardıç, cehriüzerlik, acı yonca, misvak, yasemin, haşhaş tohumu ve hatmi çiçeğine rastlarsınız.*¹¹³

¹⁰⁹ Theophile Gautier, İstanbul, Nurullah Berk (çev.), İstanbul: Apa Ofset, 1971, s.116.

¹¹⁰ Kütükoğlu, '1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiatları', s.29.

¹¹¹ Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 98-101.

¹¹² Demirhan, *On Yedinci Yüzyıldan Kalma Bir Ecza ve Attariye Defteri ve Tıp Tarihi Açısından Önemi*, s. 183.

¹¹³ Heilbronn, s.11-12.

Buna ek olarak Heilbronn geçmiş dönemlerde aktarlarda olduğunu düşündüğü bitkilerin bir listesini de ‘Eski Mısır Çarşısında Satılan Droglar’ başlığıyla paylaşmıştır. İki yüzden fazla bitkinin sıralandığı bu listede diğer kaynaklardan farklı birçok ürüne ve kullanım alanlarına rastlamak mümkündür. Örneğin eski aktarlar baklaçiçeğini böbrek taşı olan müşterilere önerirken meyan kökünü öksürük ve adaçayını tütüsü için kullanılmak üzere satmışlardır.

Three Years in Constantinople: Domestic Manners of Turks in 1844 adlı eserinde Charles White, her türden baharatlar, tohumlar, kökler, boyalar ve her inancın mineral ve renklerinin yer aldığını vurguladığı Mısır Çarşısı’ndaki aktarlarda satılan ürünlere geniş yer ayırmıştır. White *druggist*¹¹⁴ olarak tanımladığı aktar esnafının; eczacıların, parfümcülerin ve boyacıların ihtiyaç duyduğu tüm doğal ve yapay ürünleri dükkanlarında bulundurduklarını, bu ürünlerin en göze çarpanlarının ise kına, sürme ve zambak olduğunu ifade etmiştir. Bu da aktar dükkanlarında sadece bitkilerin değil farklı işlevlerde birçok ürünün de satıldığını doğrular niteliktedir. Öte yandan adı geçen tarihte bu seyyahın aktar dükkanlarında rastladığı diğer ürünler ise şöyledir; sandal, balmumu, demirhindi, misk, boraks, gül suyu, ud ağacı, kargabüken, civa, ravent, misk, amber, afyon, şap, süngertaşı, haşhaş, tarçın, zencefil, sülfür, sabun ağacı ve ada soğanı.¹¹⁵

Aktarlar yalnızca adı geçen bu listelerdeki ürünleri satmamış aynı zamanda kendi yaptıkları karışımlara da dükkanlarda yer vermişlerdir. Bu preparat ve karışımlara kekik suyu, acıbadem şurubu, civa merhemi, gelincik macunu, gül sirkesi, keten tohumu lapası, kavak merhemi, lokman ruhu, nohut yakısı, buhur suyu örnek verilebilir.¹¹⁶ Geçmişte aktarlar misk, safran, zencefil, bal gibi içeriklerle ilaç niyetine hazırladıkları

¹¹⁴ Redhouse (1974) tarafından eczacı şeklinde tanımlanan ‘*druggist*’ kavramını aktarlar için kullanan White eczacılar için ‘*apothecary*’ ifadesini kullanmıştır. Bu durum 1844 yılında İstanbul’da hala eczacı- aktar ayrımının ortadan kalkmadığını, aktarların hala birer eczacı gibi çalıştığını göstermektedir. Öte yandan aktarlar için doğrudan eczacı ya da aktar dükkanları için eczane tabirinin kullanılmaması, bunun için başka bir kavramın seçilmesi de eczanenin aktardan farklı bir kurum olarak varlığını sürdürmeye başladığının göstergesidir.

¹¹⁵ White, s.175-177.

¹¹⁶ Koçu, s.1334.

bazı terkiplerin reçetelerini paylaşmazken bazen de müşterilerine dükkanlarından aldıkları ürünlerle evde hazırlamaları için ilaç tarifleri ve öğütler de vermişlerdir.¹¹⁷

İstanbul aktarlarında aynı zamanda kahve¹¹⁸ ve şeker satışı da yapılmaktaydı. Mısır Çarşısı aktarları 1664 yılında çıkarılan fermanla birlikte baharatlara ek olarak şeker, kalay ve kahveyi ithalatçılardan alıp diğer esnafa satma imtiyazına sahip olmuşlardır.¹¹⁹ Hatta yayımlanan nizamnamelerle şekerci ve akideci esnafının şekeri yalnızca Mısır Çarşısındaki aktarlardan satın alması şartı getirilmiştir. Bu durum uzun yıllar bu esnafla Mısır Çarşısı esnafı arasında mücadeleler yaşanmasına sebep olmuştur. Şekerci esnafının yalnızca Mısır'dan gelen şekeri bu çarşıdan, diğer bölgelerden gelen şekeri diledikleri yerden alabilmeyi talep etmeleri üzerine 1733 çıkartılan bir fermanla Avrupa'dan gelen şekerin dahi Mısır Çarşısı aktarları tarafından satılması düzenlemesi getirildiği anlaşılmaktadır.¹²⁰ Ancak yaşanan anlaşmazlıkların devam etmesi üzerine 1764'te çıkartılan bir fermanla "İstanbul'a yabancı ülkelerden gelen şekerlerin altıda üç buçuğunu aktarların, altıda iki buçuğunu şerbetçi ve akideci esnafının alabileceği, çiğ kahve, kalay ve çeşitli baharatın ise yine eskisi gibi Mısır Çarşısında satılacağı" yazılıdır.¹²¹

Kahve ve şeker satışındaki anlaşmazlıklara ek olarak aktarlar satışı yasak olan ürünleri dükkanlarında bulundurmaları nedeniyle de davalara konu olmuşlardır. Her ne kadar XVI. asırda dahi aktar dükkanlarındaki ürünlerle ilgili şikayetler, yaptırımlar ve yasaklı ürünlere tesadüf etsek de İstanbul'da yerli ve yabancı eczanelerin yaygınlaşmaya başladığı XIX. yüzyılın sonlarına kadar aktar dükkanları ciddi bir teftişe tabi olmamışlardır. Bu sebeple dükkanlarda sıçanotu gibi öldürücü zehirlerle afyon ve

¹¹⁷ Demirhan, Mısır Çarşısı Drogları, s.17.

¹¹⁸ Birçok arşiv belgesinde Mısır çarşısı aktarlarında kahve satışı yapıldığına dair birçok belge bulunmaktadır. Örneğin İstanbul mahkemesi 25 nolu sicilde 'İstanbul'a getirilen kahvenin gümrük emini vasıtasıyla mahzenlere konulması ve Mısır Çarşısı attarlarına düzenli olarak dağıtılması' yazılıdır (H.1179-1180 / M. 1765-1767, cilt: 76, sayfa: 177, Hüküm No: 144). Yine 1763 tarihli belgede 'İstanbul Mısır Çarşısında attar esnafının kahve satış nizamına ve bu nizamı muhalefet ederek hileli satış yapan kahve dellalının meslekten menine dair' hüküm bulunmaktadır. (İstanbul esnaf defterleri, sayfa 317-318)

¹¹⁹ Baytop, *Türkiye'de Bitkilerle Tedavi*, s.55.

¹²⁰ B.N. Şehsuvaroğlu Arşivleri, Mısır Çarşısı Dosyası, 1733 tarihli belge

¹²¹ Ayşegül Demirhan, 'Arşiv Belgeleri Işığında Geçmişten Günümüze Bazı Aktariye Çarşılarının Gelişimi ve Yorumlamalar', **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı.199, (Ağustos 2012), s.98. (B.N. Şehsuvaroğlu Arşivleri, Mısır Çarşısı Dosyası, 1764 tarihli belge.)

esrar gibi uyuşturucu maddeler ve barut gibi patlayıcılara rastlamak mümkündür.¹²² 1863 tarihli bir belgede aktar dükkanlarında esrar satılmaması, bu karara uymayanların hapis cezası ya da 25 mecdiye altınına kadar para cezasına çarptırılacakları ifade edilmiştir.¹²³ 1884 yılında çıkartılan ‘Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi’ ile aktar ve kökçülerin satacakları içeriklere dair sınırlamalar getirilmiştir. Elbette nizamnameler sonucunda bu maddelerin satışı tamamen yasaklanmış olsa da eski aktarların da anlattığına göre detaylı kontrollerden geçmeyen aktar dükkanlarında afyon, esrar ve barut uzun yıllar kaçak olarak satılmaya devam etmiştir.¹²⁴ Örneğin 1762 tarihli bir belgeye göre zehirli ilaçlar satması nedeniyle Yahudi aktar Yako’nun aktar dükkânı açma yetkisi elinden alınmıştır.¹²⁵

1860 yılında eczacılığın bir meslek olarak tanınması ve ardından gelen düzenlemeler ile aktar ve eczacı ayrımının keskinleşmesiyle birlikte aktarların görev tanımları ve buna paralel olarak da sattıkları ürünler değişmiştir. Yapılan çalışmalar 150-200 yıl önce eski Mısır Çarşısı dükkanlarında satılan malzemelerin çoğunun bugün aktar dükkanlarında bulunmadığını göstermektedir.¹²⁶

2.3.4. Esnaf Örgütlenmesi

Osmanlı Devleti’nde esnaf kendinden önceki Türk-İslam devletlerinden gelen etkilerle örgütlenmişlerdir. Osman Nuri Ergin’in¹²⁷ şark ve İslam kökenli teşkilatlar arasında saydığı esnaf örgütlenmesi, Osmanlı’daki temellerini kendinden önceki bu devletlerin fütüvvet ve ahilik kurumları üzerine inşa etmişlerdir. Ahmet Kal’a Osmanlı esnafının hiçbir dönemde tamamen ahileşmediğini ancak ahiliğin bir örgütlenme biçimi olarak her dönemde model teşkil ettiğini belirtmektedir.¹²⁸ Bu çerçevede XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı esnafının teşkilatlanma biçimi olarak karşılaştığımız loncalar, ahiliğin terkedilmesi ve yeni bir sisteme geçilmesi şeklinde değil

¹²² Baytop, *Türkiye’de Bitkilerle Tedavi*, s. 57.

¹²³ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri, İrade, Meclis-i Vala, defter no:2241, H.1280/ M.1863.

¹²⁴ Demirhan, *Mısır Çarşısı Drogları*, s.15.

¹²⁵ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri, C.BLD, Dosya:13 Gömlek: 605, 1762.

¹²⁶ Detaylı bilgi için bk. böl. Cumhuriyet Sonrası İstanbul Aktarlarının Ahvali

¹²⁷ Osman Nuri Ergin, s. 518.

¹²⁸ Ahmet Kal’a, ‘Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme’, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt. 1, Sayı.1 (2003), s.246-248.

kurumlaşmanın gereği olarak ortaya çıkmıştır. Esnafın mal ve hizmetlerin üretimi için gerekli olan hammaddeyi depoladıkları, esnaf birlikleriyle ilgili toplantıların yapıldığı meclisler olan loncalar zamanla Osmanlı'da esnaf örgütlerinin genel adı olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹²⁹ Bu esnaf birlikleri bugünkü anlamda bütün iş kollarını kapsayacak şekilde bir teşkilatlanmaya sahip olmamakla birlikte faaliyet gösterdikleri iş kolunun alt birimlerinde her mal ve hizmetin niteliğine göre ayrı gruplar halinde ve sınırlı zümreler şeklinde örgütlenmişlerdir.¹³⁰ Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda ortalama 57 grup ve 1110 esnaf loncası¹³¹ tespit etmiş olması bu çok kollu yapılanmayı doğrular niteliktedir.

Ürünlerin fiyatlarının ve kalitesinin kontrolü, hammaddelerin tedarik ve dağıtımı, vergilerin toplanması bu esnaf cemiyetlerinin şeyh, kethüda, yiğitbaşı gibi idarecileri tarafından düzenlenmiştir. Ayrıca çarşıları dolaşarak malın vasıflarını, fiyatlarını ve ölçülerini denetleyen bu kimseler nizama aykırı buldukları durumlarda para cezası, dayak, dükkân kapatma, hapis ve teşhir gibi yollara başvurarak esnafı cezalandırma görevini de üstlenmişlerdir.¹³²

Öte yandan sanatın yayılması ve aktarılması adına çırak ve kalfaların yetiştirilmesi ve ustalığının tasdik edilmesi noktasında da esnaf teşkilatlarının görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Hiyerarşik sıralamada esnaf şeyhi, kethüda ve yiğitbaşı ve ustadan sonra gelen kalfa ve çırakların ustalığa yükselebilmeleri için loncanın belirlediği nizamlar çerçevesinde bir dizi aşamadan geçmeleri gerekmektedir. Bu aşamaları başarıyla tamamlayanlar esnaf örgütünün düzenlediği törenle usta ilan edilerek dükkân açabilmekte ve emrinde çırak ve kalfalar çalıştırabilmektedir.¹³³

Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı meslekten olan esnafın ekseriya aynı çarşıda bir arada, diğerini kontrol ederek bulunması çırakların sayısı, çalışma saatleri ve ürünler

¹²⁹ Ahmet Kal'a, 'Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme', s.249.

¹³⁰ Ahmet Kal'a, 'Esnaf', s.426.

¹³¹ Evliya Çelebi 57 bölüm içinde örgütlenmiş 100 loncadan bahsetse de bazı araştırmacılar esnaf alayında 46 bölümde örgütlenmiş 743 lonca bulunduğunu savunmaktadır.

¹³² Ömer Lütfi Barkan, 'Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri', **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.41, Sayı: 1-4 (1985), s.42.

¹³³ Ahmet Kal'a, 'Esnaf', s.424.

konusunda birlik sağlanmasına ve bunların kontrol edilmesine de olanak sağlamıştır.¹³⁴ İstanbul aktarları benzer şekilde Mısır Çarşısı çatısı altında toplandığından esnaf teşkilatları da daha çok bu çarşı özelinde gelişme göstermiştir. Mısır Çarşısı'nda aktar esnafının hukukunu düzenleyen esnaf loncası 'Aktarlar Cemiyeti' adını almıştır. Naşid Baylav bu cemiyetin tam serbest ticarete sahip olduğunu ve Mısır Çarşısı içerisindeki yolların, dükkanların idaresine gerek belediye gerekse hükümetin müdahale etmediğini, loncanın tekelinde olduğunu yazmaktadır.¹³⁵

Mısır Çarşısı'nda satılan ürünlerin denetlenmesi de yine aktar loncasının sorumluluğundadır. Örneğin 1733 tarihli bir fermanan aktar kethüdasının Mısır Çarşısı'ndaki kalay, kahve, toz şeker ve baharatların satışıyla ilgili düzenlemelerden sorumlu oldukları anlaşılmaktadır.¹³⁶ Ürünlerle ilgili denetimlere ek olarak aktar dükkanlarının kalfa ve çıraklarının haklarını korumak ve çıraklara peştamal kuşatılarak ustalık payesi verilmesi de bu esnaf cemiyetinin kontrolünde gelişen durumlardır. Baylav bu konuda "herhangi bir dükkanda çalışan bir kalfa veya çırağı velev ki fazla para vermek suretiyle dahi olsa kandırıp bir başkasına çalıştırmasına veya haklı haksız herhangi bir ustanın kovulmasına bu lonca katıyen müsaade etmezdi" demektedir.¹³⁷ Nizama aykırı hareket eden aktarlar da teşkilat tarafından birtakım cezalara tabi tutulmuşlardır; örneğin "attar esnafından Ali Efendi'nin taahhüde aykırı davrandığından başka bir diyara sürülmesi"¹³⁸ ya da "İbrahim Efendi ve ortağı Hafız Mehmed'in kanuna aykırı hareketlerinden dolayı aktarlık mesleğinden ihraç edilmesi" gibi hadiselerle sıklıkla rastlanmaktadır.¹³⁹ ¹⁴⁰ 1763 ve 1764 tarihli fermanlara göre ise

¹³⁴ Barkan, s.39-40.

¹³⁵ Baylav, s.142.

¹³⁶ B.N. Şehsuvaroğlu Arşivleri, Mısır Çarşısı Dosyası, 1733 tarihli belge.

¹³⁷ Baylav, s.141.

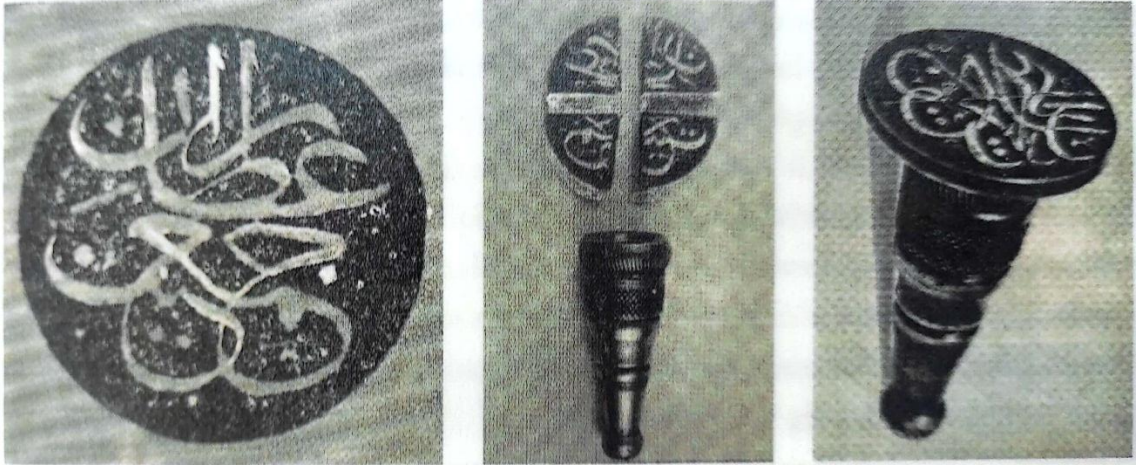
¹³⁸ Şer'iyye sicilleri, İstanbul Mahkemeleri, 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803) cilt: 82, Hüküm no: 23, sayfa: 83.

¹³⁹ Şer'iyye sicilleri, İstanbul Mahkemeleri, 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787) cilt: 80, Hüküm no: 280, sayfa: 254.

¹⁴⁰ Ayrıca bk. 'Attar Salamon v. İsak'ın, attar esnafı nizamına aykırı davranmayacağını taahhüt ettiği' (Şer'iyye Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil, H. 1216-1217 / M. 1801-1803, cilt: 82, Hüküm no: 350, sayfa: 314). 'Seyyid Abdullah'ın Attar esnafından çıkarılması' (Şer'iyye sicilleri, İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil, H. 1216-1217 / M. 1801-1803, cilt: 82, Hüküm no: 592, sayfa: 504). 'Mısırçarşısı attârlarından Mahmudpaşa Çarşısı Yahûdi attârlarının, nizamı kadimlerine göre hareket edeceklerini taahhüt ettiği' (Şer'iyye Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil, H.1236-1238 / M 1821-1822, cilt: 86, Hüküm no: 450, sayfa: 464.)

aktarlar kethüdasının yalnızca aktar esnafından değil şekerçi ve akideci esnafından da mesul olduğu ve bu esnaf arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde görevler üstlendiği görülmektedir.¹⁴¹

Birinci Dünya Savaşından bir süre önce usta ve kalfalarıyla beraber dağılan bu cemiyetin kendine has bir de mührü bulunmaktadır. 4 parçadan oluşan mührün her bir parçası farklı cemiyet üyesinde bulunmakta, toplantılar esnasından birleştirilerek belgeler onaylanmakta ve toplantı sonrası yeniden parçalara ayrılarak üyeler tarafından saklanmaktadır.¹⁴² Kısacası aktarlar da diğer İstanbul esnafı gibi bir lonca etrafında birleşmiş, aktarlar çarşısındaki düzen ve birliğin korunmasında bu teşkilatlı yapı önemli roller üstlenmişlerdir.

Şekil 2.2: Attarlar cemiyeti mührü

Kaynak: Naşid Baylav, **Eczacılık Tarihi**, İstanbul: Yörük Matbaası, 1968, s.141-142

Sonuç olarak İstanbul aktarlarının tarihsel serüveninde önemli sayılabilecek birtakım kırılmalar gerçekleşmiştir. XVII. yüzyılda Mısır Çarşısının kurulmasıyla aktar esnafının bir merkezde toplanması bunlardan ilkidir. Bir çarşı etrafında toplanarak İstanbul aktarlarının hem ulaşılabilirlik ve görünürlükleri artmış hem de fiyat kontrolü, malların temini ve teşkilatlanma gibi süreçlerde kolaylık sağlanmıştır. Ancak XIX. yüzyılın ortalarında eczacılık fakültelerin kurulması ve mezun olan eczacıların şehirde

¹⁴¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri, Cevdet Belediye, Defter no: 2964, H. 1177/ M. 1763

¹⁴² Baylav, s.140-142.

eczaneler açmasıyla birlikte aktarlık yeni bir döneme girmiştir. Mısır Çarşısının bir aktar çarşısı olma özelliğini kaybettiği, İstanbul aktarlarının tarihindeki bu diğer kırılma bir sonraki bölümün de konusunu oluşturmaktadır. Eczacı-aktar arasındaki ayrımların keskinleşmeye başladığı bu dönemle birlikte aktarların içine girdiği değişim ve dönüşümler ile buna zemin hazırlayan süreçler gelecek bölümde aydınlatılmaya çalışılacaktır.

2.4. Aktarlığın Düşüşü Eczanenin Yükselişi: XIX. Yüzyıl

Ülkemizde bugünkü anlamda eczane XIX. yüzyılın başından itibaren görünür olmaya başlamıştır. Bundan önce eczacıların yaptıkları işleri yapan farklı çeşitlerde aktarlar bulunmakla birlikte hiçbirisi tek başına eczanenin işlevlerini yerine getirebilen kurumlar değillerdir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi ‘tutyacılar’, ‘macuncular’, ‘deva içecekleri satıcıları’ gibi birçok aktar esnafından bahseder ki ‘bunların yaptıkları işler eczacılıktan başka bir şey değildir’.¹⁴³ Mısır Çarşısı aktarları uzun yıllar boyunca hekim reçetelerine göre ya da kendilerinden önceki aktarlardan öğrendikleri bilgilerle ilaç ve karışımlar hazırlayarak hastalıkların tedavisinde birer eczane gibi görev almışlardır. Aktarlara ek olarak hekimler de bu yıllarda ilaç hazırlama ve satma işiyle ilgilenmişlerdir. Hatta dükkanlarda¹⁴⁴ hastalara ilaç hazırlayıp satmaları için hekimler tarafından yetiştirilen çıraklar birtakım eczacılık kitapları rehberliğinde hastalara ilaçlar hazırlamaktadır ki bu da XVII. yüzyılda eczane müessesesinin olmadığını göstermektedir.¹⁴⁵ Batı’dan gelen eczacılarla ve Doğu tıbbıyla temasların son derece yoğun olduğu XVII ve XVIII. yüzyıllarda eczane ve eczacı tabirlerine rastlanmamakta bunun yerine ‘aşşab’, ‘kökçü’ ve aktarlara ‘ispençiyari’¹⁴⁶, bunların dükkanlarına ‘ispençiyar dükkanı’ denilmektedir.¹⁴⁷

¹⁴³ Baylav, s.135.

¹⁴⁴ Kaynaklar bunları hekim dükkanları olarak tarif ettiğinden bu ifadenin kullanımı uygun görülmüştür. O yıllarda serbest tabip adı verilen bazı kimseler dükkanlar açarak hasta kabul etmekte bu sebeple de literatürde bir esnaf grubu olarak geçmektedir. Örneğin Evliya Çelebi 17.yüzyılda İstanbul’da 700 hekim dükkanı bulunduğunu söylemektedir. Detaylı bilgi için bk. ‘Osmanlı’da Serbest Hekimlik Yapan Esnaf Tabip- Altıntaş & Doğan.

¹⁴⁵ Baylav, s.135

¹⁴⁶ ‘İспенçiyar’ terimi ilk defa yukarıda adı geçen eserde Salih bin Nasrullah tarafından kullanılmıştır. Bahsi geçen bölümde eczane-aktar benzeri bir yapı olarak tanımlanan ifade Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde geçen ‘ispençiyar’ esnafından farklıdır. Çelebi’nin bir aktar türü olarak bahsettiği

Öte yandan her ne kadar aktar ve ispençiyari, eczacılık mesleğinin o dönemki temsilcileri olarak birbirlerinin yerine kullanılıyor olsalar da ispençiyarileri aktarlardan ayıran bazı özellikler mevcuttur.¹⁴⁸ Aktarların yanı sıra ispençiyariler hastalıkların tedavisinde kullanılmak üzere bitkisel reçeteler hazırlamışlardır. Fakat aktarların aksine tek başına ve yalnızca bu işle ilgilenmeleri sebebiyle modern manada eczacılığın ilksel örneklerini bu ispençiyarlar teşkil etmektedir denilebilir. İlk defa XVII. yüzyıl hekimbaşlarından Salih bin Nasrullah akrabadininde¹⁴⁹ kullanılan ‘ispençiyar’ tabiri “dükkanında otlar, eczalar mevcut olup tabibin ısmarladığı üzere şerbetler, macunlar yapan kimseler” olarak tanımlanmış¹⁵⁰ ve ispençiyarların dükkanlarının hekimlere yakın olması gerektiğini eklemiştir; “zira ispençiyar tabibin tutar elidir, ispençiyarsız marzaya gereği gibi ilaç mümkün değildir”.¹⁵¹ İспенçiyar dükkanının fiziksel yapısının nasıl olması gerektiğinin de tarif edildiği eser bu tarz dükkanların o yıllarda mekânsal konumlarının tespiti adına önemli bilgiler içermektedir. Eczacı-ispençiyar dükkanının ılıman hava şartlarının olduğu bir mekânda bulunması böylelikle lodos ya da güneşten etkilenmeyeceği öğütlenmiştir. Ayrıca dükkanların ihtiyaç duyulan bitkilerin yetiştirilebilmesi için bir de bahçesinin olması gerekliliği vurgulanmıştır. Hazırlanan bitkisel terkiplerin üzerine adlarının ve imal edildikleri tarihlerin yazılması, zararlı maddelerin ilaç yapımı dışında kullanılmaması ve başkalarına satılmaması, ispençiyarın mesleki bilgisinin kuvvetli olması adı geçen eserde ispençiyarlara dair diğer vurgulardır.¹⁵² İспенçiyarlar hakkında verilen tüm bu bilgiler aslında aktarların da

‘esnaf-ı ispençiyar’ -ot bulucu esnaf- birtakım bitki köklerini toplayıp satan esnaf şeklinde tanımlanmıştır. ‘İспенçiyar’ tabiri ayrıca 19.yüzyılda eczacılığa dair yayımlanan nizamnamelerde de karşımıza çıkmakta olup tamamiyle eczacı-eczane anlamlarıyla kullanılmıştır.

¹⁴⁷ Ahmet Özdiñ, ‘Süheyl Ünver’in Defterinden Yakın Türk Eczacılık Tarihine Bakış’, **Türk Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi**, Cilt.1, Sayı.28, (2019), s.67.

¹⁴⁸ İспенçiyar kelimesinin etimolojik kökenine inildiğinde bunun eczacılığın İtalyancası olan ‘baharatlar’ anlamındaki ‘speziali’ kelimesinden türediği görülmektedir. Bu durumda ispençiyarların yaptığı iş aktarlardan pek de farklı olmamasına rağmen 19.yüzyılda yayımlanan eczacılık nizamnamelerinde de ispençiyar ve eczacı kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığı görüldüğünden bu kimselerin eczacılığa aktarlardan daha yakın ve kimi yönlerden aktarlıktan farklı olduklarının vurgulanması ihtiyacını doğmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Michael Krondl, *Lezzet Fetihleri*, s. 15.

¹⁴⁹ Akrabadin bir çeşit kodeks olup içerisinde ilaç formüllerini barındıran kitapçık olarak tanımlanabilir.

¹⁵⁰ Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, s.244.

¹⁵¹ Baylav, s.191.

¹⁵² Ünver, *Osmanlı Türklerinde Hekim ve Eczacılık Tarihi Hakkında*, s.15.

şehirde son derece kuvvetli oldukları bu asırda eczacılığın köklerini bulabileceğimiz farklı meslek gruplarının varlığına işaret etmektedir.¹⁵³

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ise aktar, kökçü ve hekimlere ek olarak ilaç yapıp satan eczaneler şehirde görünür olmaya başlamışlardır. 1844 yılı esnaf kazançlarına dair belgeye göre İstanbul'da birinci gruba giren Mısır Çarşısı aktarları 35, ardından gelen Beyazıt aktarları 30 olmak üzere dokuz sınıf halinde toplam 492 aktar olduğu tespit edilmiştir. Diğer yedi sınıf aktarın mahalle aralarında açılan küçük ölçekli aktarlar olduğu tahmin edilmektedir. Öte yandan beş sınıfa ayrılan eczaneler toplam 52 tanedir ve bu eczanelerin büyük bir kısmı Beyoğlu ve tarihi yarımada, diğerleri ise çevre semtlerde bulunmaktadır.¹⁵⁴ Eczacılık eğitiminin başladığı tarihleri göz önünde bulundurduğumuzda eczacıların büyük kısmı diplomalı değildir ve etnik kimliklerine dair fikir yürütmek de mümkün olmamaktadır. Aktar ve eczacıların sayıları arasındaki fark 1844 yılında hala ilaç hazırlama ve satma işinde aktarların ön plana çıktığını fakat yeni bir döneme girildiğini göstermektedir ki bu yıllar diplomalı eczacıların şehirde eczane açmaya başladıkları ilk yıllardır.

Bu dönemde eczacılar çırak olarak girdikleri dükkanlarda eğitim alarak usta olmakta ve ardından ecza dükkânı açmak serbest olduğundan kendi eczanelerini açabilmektedirler;

*Okuma ve yazmayı biraz bilen genç, bir eczaneye çırak olarak girer. İşe dükkânı süpürmek ve açıp kapamakla başlar. Sonra müşterilerin dikkatini çekmek için mümkün olduğu kadar fazla gürültü çıkararak reçeteye göre lüzumlu bitkisel drogları tunç bir havanda toz eder, hap yuvarlar, şişeleri mühürler... ve boş zamanlarında reçeteleri kopya ederek bilgisini arttırmaya çalışır. Usta, belki ilerde kendisine rakip olacak olan bu çırağın daha fazla bir şeyler öğrenmesi için gayret göstermeye yanaşmazdı.*¹⁵⁵

¹⁵³ Aktar ve ispençiyarlara ek olarak darüşşifalarda bulunan 'saydalan' ya da 'aşşab' adı verilen kimseler de o dönemin eczacıları olarak adlandırabileceğimiz esnaflar olmakla birlikte çalışmanın ilgi alanına girmediğinden dışarıda tutulmuştur.

¹⁵⁴ Ünver, 1260 (1844) 'de İstanbul'da Attar ve İспенçiyarların Sayısı, s. 415-416.

¹⁵⁵ Baytop, Sultan Mahmut II Döneminde İstanbul'da Eczacılık, s. 141,142.

İlerleyen yıllarda eczacı ustası olmak için tezkire zorunluluğu ve İstanbul'daki eczane sayılarının sınırlandırılması gibi uygulamalarla¹⁵⁶ karşılaşsak da eczacılık konusunda büyük değişimler diplomalı eczacıların yetişmeye başlamasıyla yaşanmıştır. Bu dönemden sonra diplomalı eczacılar eczaneler açmaya başlamış ardından gelen düzenlemelerle eczacılık, hekim ve aktarların saf dışı kalmasıyla şehirde bu alanda faaliyet gösteren en güçlü kurum haline gelmiştir.

2.4.1. Şehrin İlk Modern Eczaneleri

II. Mahmud dönemi (1808-1839) birçok alanda yenileşme hareketlerinin yaşandığı bir dönemdir. Askeri ve idari alanda yapılan ıslahatlara ek olarak eğitim alanında da büyük değişimler bu dönemde yaşanmıştır. Daha öncesinde hekimler usta-çırak ilişkisiyle veya medreselerde yetişirken ordunun eğitilmiş hekim ihtiyacını karşılamak amacıyla 1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin¹⁵⁷ kurulması da II. Mahmut dönemine rastlar.¹⁵⁸ Bu kurumda eczacı yetiştirilmesi için özel bir bölüm bulunmamakla birlikte ülkemizde eczacılık öğretiminin bu okul içerisinde bulunan eczacı sınıfı ile 1839 senesinde başlamış olduğu kabul edilmektedir. 1843 yılında sınıfın ilk mezunları olan Ahmed Mustafa ve Kadri Süleyman dönemin ilk diplomalı eczacılarıdır.¹⁵⁹ Ancak bu eczacılar daha çok ordunun ihtiyacı doğrultusunda yetiştirildiğinden bu dönemde şehirdeki eczaneler yine çırak olarak girdikleri eczacı dükkanlarında mesleği öğrenen kimselerin açtığı dükkanlardır.

Bu tıp okulunun açılışından yaklaşık otuz sene sonra ise ilk sivil tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane faaliyetlerine başlamıştır. Memleketin ihtiyaçları doğrultusunda gelişen bu okulda 1867 senesinde bir de eczacılık fakültesi kurulmuştur. İlk eczacılarını 1872'den itibaren vermeye başlayan okulun ilk zamanlar mezunlarının büyük çoğunluğunu azınlıklar oluşturmuştur.¹⁶⁰ Nitekim İstanbul'daki eczaneler uzun yıllar boyunca gayrimüslim eczacıların girişimlerinin sonucu olarak kurulmuşlardır.

¹⁵⁶ Baytop, *Sultan Mahmut II Döneminde İstanbul'da Eczacılık*, s.142-143.

¹⁵⁷ Modern anlamda ilk tıp fakültesi 'Tıphane-i Amire' adıyla 1827 yılında kurulmuş, bir yıl sonra da 'Cerrahane' adında bir başka okul açılmıştır. Fakat gerçek anlamda bir fakültenin kurulması bu iki kurum birleştiği 1839 senesi kabul edilmektedir.

¹⁵⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 3. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.184-186.

¹⁵⁹ Baytop, *Eczacılık Tarihi*, s.4.

¹⁶⁰ Baylav, s.219.

1868 yılında İstanbul'da bulunan 45 eczanenin tamamı yabancı uyruklulara ve gayrimüslim vatandaşlara aittir. Hatta eczacılık ve hekimlikte bu kimseler öyle ön plana çıkmışlardır ki “sivri sakal ve yanlış Türkçe telaffuzunun hekimlik ve eczacılığın ayırt edici niteliği”¹⁶¹ olduğunu ifade eden vesikalar mevcuttur. Bu dönemden önce de İstanbul'da Avrupa'dakine benzer eczaneler bulunmakla birlikte bunların XIX. yüzyılın ortalarında Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen yabancı hekim ve eczacılar tarafından açıldıkları tahmin edilmektedir.¹⁶² Tıp okulunun açılmasıyla birlikte yerli eczacılar yetişmeye başlamış, ilk Türk eczanelerinin açılması bundan 20 yıl sonra gerçekleşmiştir. İstanbul'da açılan ilk Türk eczanesi 1879 yılında Tıbbiye-i Mülkiye'den mezun olan Hamdi Bey'in 1895 yılında Zeyrek'te açtığı Hamdi Bey Eczanesi'dir. Bunu Ziya Bey'in Divanyolu'nda açtığı eczane ve Ethem Pertev'in Aksaray'da açtıkları eczaneler takip etmiştir.¹⁶³ 1899 yılına gelindiğinde İstanbul'da bulunan 252 eczanenin ancak 14 tanesi Müslümanlara, geri kalanı gayrimüslimlere aittir.¹⁶⁴ Bu tarihlerden sonra eczanelerin sayısı artarak devam etmiş, eczanelerin sayılarına sınırlamalar getirildiği dönemler dahi olmuştur.

Bu dönemlerde eczanelerin fiziksel yapıları ise aktar dükkanlarıyla büyük benzerlikler göstermektedir. Temelde aktar dükkanlarında bahsettiğimiz yapıya benzer şekilde herkese açık olan giriş bölümü ve eczacıya ait olan laboratuvarından oluşan eczaneler, ilaçların saklanma, satılma şekilleri hususunda da dönemin aktarlarıyla benzerlikler taşımaktadır. Turhan Baytop bu ilk dönem eczanelerinin basit yapılar olduğunu, düzensiz bir görünüme sahip olduklarını, raflara geliş güzel dizilen şişeler içerisinde muhafaza edilen ilaçların yine şişe içerisinde satıldığını, ancak etiket ya da reçete defteri gibi uygulamaların bu eczanelerde bulunmadığını söyler. Merhemler ve macunlar ise tahta kutular içerisinde satılmaktadır fakat bu ilaçların ambalajlarında kullanım şekilleri hakkında bilgiler bulunmamasının istenmeyen sonuçlara yol açtığı zamanlar da olmuştur.¹⁶⁵ Hastalara yanlış ilaçlar verilmesi, yan yana durması uygun olmayan içeriklerin bir arada bulunması gibi durumların sıkça yaşanmaya başlaması ise

¹⁶¹ Kemal Kamii, 'Eski Eczaneler', **Farmakoloğ**, Cilt.2, Sayı.2 (1932), s.385.

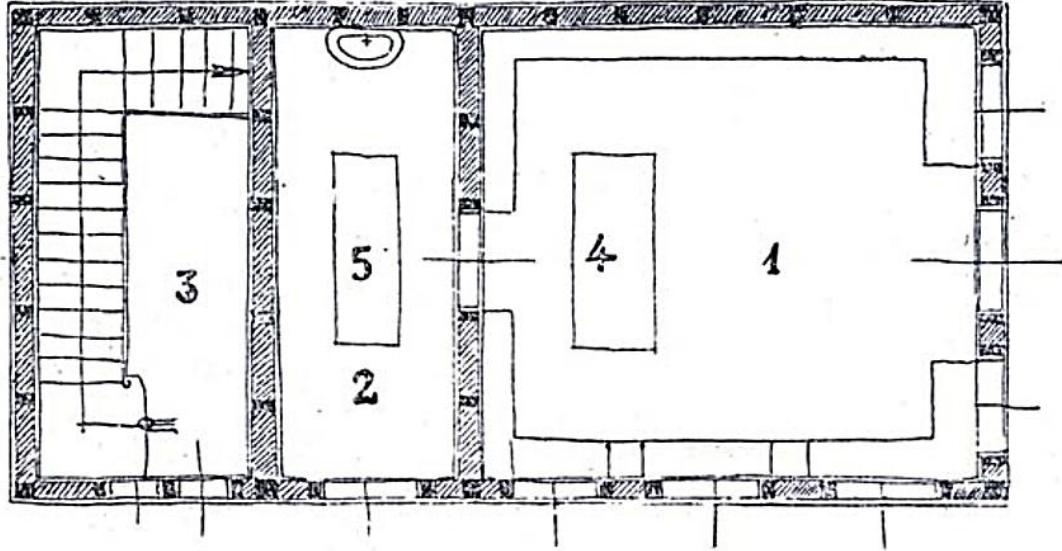
¹⁶² Baytop, *Eczacılık Tarihi*, s.80-82.

¹⁶³ Baylav, s.229-231.

¹⁶⁴ Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, s.254.

¹⁶⁵ Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, s.177.

eczaneler ve aktarlarla ilgili düzenlemeleri gündeme getirmiş, bu durumları önlemek amacıyla farklı zaman dilimlerinde nizamnameler yayınlanmıştır.

Merhum Hamdi Beyin Eczanesinin Krokisi: 1 — Asıl eczane mahalli, 2 — Lâboratuvar. 3 — Hususî ikametgâh (müstakil), 4 — Banko, 5 — Tezgâh.

Şekil 2.3: Hamdi bey eczanesi planı

Kaynak: Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul: Yörük Matbaası, 1968, s.229.

2.4.2. Modern Eczaneye Giden Süreçte Nizamnameler ve Aktarların Durumu

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce adaletin sağlanmasında padişahların kendi adlarına çıkarttıkları kararnamele etkili olmuştur. Tanzimat döneminden itibaren ise yayınlanan nizamnamelerle ilk defa Batı hukukuna benzer uygulamalar gündeme gelmiştir. Bu nizamnameler, Osmanlı Devleti'nin birçok kurumunun düzenlenmesinde etkili olmuştur.¹⁶⁶ Eczaneler artık şehir hayatındaki yerini sağlamlaştırdığında, bu yeni yapıyla ilgili düzenlemeler yapılması gereği doğmuştur. Bu düzenlemeler hem yeni ortaya çıkan bu kurumun sınırlarını ve sınırlılıklarını belirleme ihtiyacından hem de bu süreçte yaşanan istenmeyen olayları önlemek adına yapılmıştır. Aktar dükkanlarının

¹⁶⁶ Koray Ergin, 'Osmanlı Devleti'nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş', *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.39 (Aralık 2016), s.1.

birer eczane gibi işlemeye devam ettikleri dönemlerde yaşanan bazı hadiseler eczacıların da talebi üzerine aktarlarla ilgili düzenlemelere kapı aralamıştır. Örneğin 1850 yılında Eczacı V. Zanni'nin aktardığı hadise aktar dükkanlarına dair sınırlamaların gerekliliğini ispatlar niteliktedir.

Bir gün Şahin isimli birisi benden fareleri öldürmek için dört dirhem sıçanotu istedi. Ben mesleğim gereği bu maddeyi kendisine niçin veremeyeceğimi anlattım. Ertesi gün akşamı bu şahsın ölüsünü eczanenin önünden geçirdiklerini gördüm. Ne olmuştu? Zavallı benden ayrıldıktan sonra Mısır Çarşısı'na giderek 20 para karşılığında sıçanotu almış ve bir kaymakçı dükkanında bu maddeyi yutarak intihar etmişti.¹⁶⁷

İlk defa 1861 yılında çıkartılan 'Beledi İспенçiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname' ile eczacılık mesleği bir sanat olarak tanınmış, eczacı dükkanlarının, kalfaların durumuna dair düzenlemeler ortaya koyulmuştur. Nizamnamenin birinci maddesine göre Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den alınmış bir diploma ya da izin belgesi olmadığı takdirde kimsenin eczane açma, ilaç yapıp satma yetkisi olmayacaktır. Eczane açma izni bulunan eczacılar ise bir deftere kaydolunacaktır. Bu nizamname eczacı dükkanlarının adedine bir sınır getirmemekle birlikte buna göre her eczacının bir ecza dükkânı idare etmesine izin verilecektir. Öte yandan kalfalık yöntemi ile eczacı ustası yetiştirilmesinin önüne bir engel de koyulmamıştır; bir ecza ustasının yanında en az altı yıl çalışan kalfalar bu sürenin sonunda sınava tabi tutulacak ve başarılı bulunurlarsa Mekteb-i Tıbbiye'den eczacı ustası diploması alarak, ustalarının ruhsatı bulunduğu takdirde, dükkân açabileceklerdir. 1861 tarihli bu nizamnamenin bir diğer önemi ise ilk defa hekim- eczacı ayrımını yaparak, hekimlerin de ilaç yapıp satmasına sınırlamalar getirmiş olmasıdır. Hekimler ancak bulundukları bölgede eczane yoksa ilaç hazırlayıp hastalarına verebilecektir. Dükkanlarda ilaçların saklanma usullerinin tarif edilmesinin yanı sıra reçetelerin deftere kaydedilmesi şartı bu düzenlemeler sonrasında hayata geçirilmiştir. Bu tarihten itibaren belirlenen sınırların ihlali durumunda ispençiyar dükkânı¹⁶⁸ kapatılacak ve dükkânı işletenlere para cezası uygulanacaktır.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Eczacı V. Zanni'den Aktaran: Baytop, **Eczacılık Tarihi**, s.84.

¹⁶⁸ 'Bu nizamnamede 'eczacı', 'eczane', 'ispençiyarlık', 'sanat-ı ispençiyariye', 'ispençiyar' ve 'ispençiyar dükkânı' gibi kelimeler yan yana yer almıştır. İспенçiyarların kök ve ot satan kimseler

Aktarların mesleki konumlanışlarına dair bir bölümü bulunmayan bu nizamnameden bir süre sonra gerek ortaya çıkan anlaşmazlık ve ikilikler gerekse aktarların verdikleri ilaçların sebep olduğu kayıplar sonucunda bu mesleğe dair de bir düzenleme gündeme gelmiştir. 1885 yılında çıkartılan önce ‘Ecza Tüccarı Hakkında Nizamname’ ile aktarlığın tanımı yapılmış ve sınırları çizilmiş, ardından da ‘Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi’ ile aktarların satması yasaklanan ürünlerin listeleri paylaşılmıştır. Her ne kadar 1885 nizamnamesi yasalaşmasa ve tasarı olarak kalsa da dönemin bakış açısını yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Değişen algılar sonucunda bu dönemin ardından aktarlık büyük bir yapısal değişime girmiştir.

Ecza Tüccarı Hakkında Nizamnamenin ilk maddesinde aktarlar; ‘akkar’ yani tıbbi maddelerin yanı sıra eczacılığa dair kimyasal içerikleri satan ecza tüccarı olarak tanımlanmıştır. Nizamnamenin yayınlandığı 1885 yılından itibaren artık aktarlar ilaç yapıp satmaktan, eczane açmaktan ve reçete hazırlamaktan men edilmiştir. Dükkanlarında yalnızca eczacıların ilaç hazırlamakta kullandıkları içerikleri satmasına izin verilen aktarlar, ayrıca bunun için de ruhsat almaya mecbur bırakılmışlardır. Öte yandan eczacı, aynacı, nakkaş gibi mesleklerin ihtiyaç duydukları zehirli maddeleri küçük miktarlarda kilitli dolaplarda saklayıp defterlere kaydetmek şartıyla satabileceklerdir. Nizamnamenin son maddesinde bu aktar dükkanlarının sıkça teftiş edileceği ve kurallara uymayanların cezalandırılacakları da belirtilmiştir.

Yine aynı tarihli ‘Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi’ ile aktarların satmasının yasak olduğu 68 maddelik¹⁷⁰ bir liste yayınlanmıştır. Kökçüler ise tuz ruhu, arsenik, sıçanotu, haşhaş, morfin, esrar, baldıran ve afyon gibi maddelerin yer aldığı listedeki içerikleri yalnızca ruhsatlı eczacılara satabilecekler, eczacılar bu maddeleri ancak reçete üzerine kullanabileceklerdir.¹⁷¹ Bu maddelerin aktar dükkanlarında satışı bugün hala yasak olup, aktarların satmasının yasak olduğu maddeler yapılan araştırmalarla sürekli güncellenmekte ve sayıları artmaktadır. XIX. yüzyılın sonunda gerçekleşen bu

olduğu gibi farklar burada görülmemektedir. İspençiyar ile eczacı, ispençiyar dükkânı ile eczane aynı anlamda kullanılmıştır’. Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, s.253.

¹⁶⁹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, s.3053-3061.

¹⁷⁰ Detaylı bilgi için bk. ‘Bey ve Furuhtu Attarlar için Külliye Memnu Olan ve Ecza Tüccarı Tarafından Satılmasına Meşrûtan Mezuniyet Verilen Eczayı Muzır-ı Sammiye’.

¹⁷¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, s.3069-3073.

düzenlemelerle aktarlık mesleğinin İstanbul başta olmak üzere tüm memlekette seyri büyük ölçüde değişmiştir. Aktarlar artık birer ecza dükkânı olarak değil, ecza dükkanları için içeriklerin satıldığı ticari alanlara dönüşmüşlerdir. Eczacılığın hekimler, aktarlar ve kökçüleri dışarıda bırakarak reçete hazırlamak ve satmaktan sorumlu tek yapı haline gelmeleri de bu dönemde gerçekleşmiştir.

İlerleyen yıllarda çıkartılan iki kanunname ile eczacılık meşruiyetini kazanmış, son halini almıştır. 1922 yılında çıkartılan ‘Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kararname’ son Osmanlı hükümetinin çıkarttığı diğer kanunlar gibi TBMM tarafından onaylanmamış, 1927 yılında yürürlüğe giren 984 sayılı ‘Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun’ ile eczacılık hakkında uzun süre sonra ilk düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre kalfalık tanımı değişmiş, kalfalık artık eczanede staj gören eczacılık fakültesi öğrencileri için kullanılan bir tabir haline gelmiştir. 1953 yılında yürürlüğe giren ve bugün halen geçerli olan ‘Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun’ ile eczacı ve aktarlar bugünkü şeklini almışlardır.¹⁷² Bu kanuna göre eczane açabilmek için Türk vatandaşı olmak, eczacılık fakültelerinden alınmış ve Sağlık Bakanlığınca onaylanmış bir eczacılık diplomasına sahip olmak gerekmektedir.

Kısacası XIX. yüzyıl aktarların o zamana kadarki işlevlerini terk ettiği ve yeni bir mahiyete büründüğü dönem olmuştur. Bu dönem aktarların günümüzde anladığımız manada birer esnaf olmaya başladıkları ilk dönemdir. Şehirdeki mesleki konumları eczacılar tarafından devralınan aktarların sayısı Mısır Çarşısı başta olmak üzere İstanbul’da bu dönemden sonra hızla azalmaya başlamıştır. Hatta bu yüzyılda hazır ilaçların piyasaya girmesi, aktarların da bu ilaçları satmaya başlaması ve Müslüman halkın eczaneler yerine aktarları tercih etmesi sonucunda eczacıların talepleri üzerine aktarlar kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışsa da dönemin Tıbbiye başkatibi tarafından bu girişim önlenmiştir.¹⁷³ Bu dönemi ecza tüccarları olarak kapatan aktarlar XX. yüzyılda artık daha farklı şekillerde karşımıza çıkacaklardır.

¹⁷² Nuran Yıldırım ve Gürkan Sert, ‘Eczacılık Mevzuatımızın Tarihsel Sürecinde Eczane Açma/Eczacı olma Koşulları ve Hekim-Eczacı İlişkisi’, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt.1-2, Sayı.11 (Ekim 2009), s.291.

¹⁷³ Baytop, *Eczacılık Tarihi*, s. 67-69.

2.5. Cumhuriyet Sonrası İstanbul Aktarlarının Ahvali

XX. yüzyıla gelindiğinde öncesinde yaşanan değişimler İstanbul'daki aktarların sayılarının ve mekanlarının farklılaşması sonucunu doğurmuştur. Artık reçete üzerine ilaç hazırlanması ve bitkisel birçok içeriğin satışının yasaklanmasına ek olarak “moda, güzellik ve koku telakkilerinin de değişmesiyle birlikte”¹⁷⁴ aktar dükkanları eski önemini kaybetmiş, sınırlı sayıda bitkisel ürüne ek olarak çoğunlukla baharatların satıldığı dükkanlara dönüşmüşlerdir. Her ne kadar 1920 yılında Mısır Çarşısı 27 numarada bulunan Celal Attariye ve Ecza Deposu'nun Büyükkada Yetimhanesi için kesmiş olduğu faturadan¹⁷⁵ bu yüzyılın başlarında aktarların baharatçılığa ek olarak ecza deposu işlevini devam ettirmeye çalıştığı görülüyorsa da bu çok uzun sürmemiştir. İlerleyen yıllarda aktarlar daha çok şehrin baharatçıları olarak varlıklarını devam ettirmiş, Mısır Çarşısı başta olmak üzere yemeklere lezzet veren onlarca çeşit baharata ek olarak şekerleme, bitki çayları ve sınırlı sayıdaki faydalı yağlar bu dükkanlarda İstanbullularla buluşmuştur. 1975 yılında Demirhan'ın yaptığı ‘Mısır Çarşısı Drogları’ adlı çalışma 100-150 yıl öncesinde aktar raflarında bulunan ürünlerin çok büyük bir kısmının artık aktarlarda bulunmadığını, aktarların o dönemde birer baharatçıdan farklı olmadığını göstermektedir.¹⁷⁶

Buna ek olarak artık eczanelerin üstlendiği şifahane işlevlerinin yerini aktarlar başka ürünlerle doldurmaya başlamışlardır. Baharata ek olarak bu mekanlar zamanla adeta bir çerçi dükkânı gibi önceden aktar dükkanlarında yeri olmayan birçok eşyanın satıldığı dükkanlar halini almışlardır. Eski Mısır Çarşısı aktarlarının beyan ettiği üzere bu dönemlerde dükkanlarda “pamuk, kulplu toprak çömlek, sabun, toplu iğne, takunya, mermerşahi, patiska, yemeni, kına, kafur, gülsuyu, çöreotu, buğur, ödağacı gibi cenaze malzemesi bile satılmaktadır.”¹⁷⁷ 40'lı yıllarda Üsküdar'da açılan ve uzun yıllar varlığını devam ettirmeyi başarmış bir aktar dükkanında satılan ürünlerin listelendiği bir

¹⁷⁴ Koçu, s.1335.

¹⁷⁵ Mert Sandalcı, **Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948**, C.3, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, 1999, s.66-68.

¹⁷⁶ Demirhan, *Mısır Çarşısı Drogları*, s.22.

¹⁷⁷ Demirhan, *Mısır Çarşısı Drogları*, s.17.

başka çalışmada¹⁷⁸, ön cephesi üç metreyi bile bulmayan ufacık aktar dükkanında satılan ürünler uzun sayfalar sonunda ancak tasvir edilebilmiştir. Bu dükkânda satılan tesbihten mandala, oyuncaktan boyaya ve elekten ayakkabı çekeceğine farklı türden birçok eşya aktarların o yıllarda üstlendikleri işlevleri gösterir niteliktedir.

*Camekanlı tezgahın içinde ise neler yoktu ki; kutulara sırayla dizilmiş çeşitli uzunluk ve kalınlıkta yasemin ağızlıklar ve zıvanaları, şişir kaşıklar, çengelli iğneler, toplu iğneler, dikiş iğneleri, çuvaldızlar, çeşitli kalınlıkta yassı ve yuvarlak çamaşır lastikleri, sapan lastikleri, topaçlar, rengarenk teneke kumbaralar, açılır-kapanır tahta metreler, duvarcı şâkülli, erkek ve kız bebekler için sübekler, jiletler, tıraş makineleri, sabun ve fırçaları, nazar boncukları, çakılar, ayakkabı çekecekleri, tencere kazımak için teller, gaz lambası fitilleri...*¹⁷⁹

Öte yandan dükkanlarda birtakım faydalı yağlar ve şifalı bitkilerin satışına devam ediliyor olsa da bu ürünler geçmiş yıllardaki gibi aktarların en önemli ürün kalemleri değildir. Aynı yazarın ifadeleriyle bu dönemlerde aktarlık, “yalnızca bu maddeleri satmak değildir. Aynı zamanda şifa veren bitkiler aracılığıyla insanların rahatsızlıklarını gidermeyi hedef alan bir nevi pratik hekimliktir de.”¹⁸⁰

İstanbul’da bulunan aktar dükkanlarında tamamıyla eski yapıyı sürdürmeye çalışan aktarların varlığına da rastlanmaktadır. ‘İnce aktar’ olarak tanımlanan bu kimseler yaşanan dönüşümün ardından da tedavide kullanılan maddeleri bulundurmaya ve karışımlar hazırlamaya devam etmişlerdir. 1983 yılında bazı ince aktar dükkanlarında yapılan araştırmalarda bu dükkanlarda 200’e yakın bitkisel ve 50 kadar da hayvansal ve sentetik drog bulunduğu saptanmıştır.¹⁸¹

¹⁷⁸ Ahmed Yüksel Özemre, *Üsküdar’da Bir Attar Dükkânı*, 26. Basım, İstanbul: Kubbealtı, 2019, s.18-21.

¹⁷⁹ Özemre, s.20.

¹⁸⁰ Özemre, s. 29.

¹⁸¹ Baytop, ‘Aktarlar’, s.174.

Şekil 2.4: Cumhuriyet dönemi aktar dükkanlarından bir görünüm

Kaynak: Ahmet Yüksel Özemre, *Üsküdar'da Bir Attar Dükkânı*, İstanbul: Kubbealtı, 2019.

Aktarlardaki bu değişimler sonucunda İstanbul'daki aktarlarının sayılarında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Mısır Çarşısı 1943 yılında onarıldıktan sonra İstanbul Belediyesi'nin aktarlara ayırdığı altı dükkândan yalnız üç tanesi müşteri bulabilmiş, mahalle aralarındaki aktarlar ise dükkanlarını kapatmaya başlamıştır.¹⁸² Bundan sonra bir aktar ve baharat çarşısı olmaktan çıkarak farklı iş kollarından kimselere kiralanan dükkanlarla çarşı, turistik bir mahiyet kazanmıştır. 1945 yılına gelindiğinde Mısır Çarşısında 15 olmak üzere İstanbul'da toplam 75 aktar dükkânı kalmıştır.¹⁸³ Bu rakam 1983 yılında tüm şehirde 30 ve Mısır Çarşısında 9'a düşmüş, 1993 yılında ise çoğunluğu tarihi yarımada olmak üzere tüm İstanbul'da 15'e gerilemiştir.¹⁸⁴

Aktarlar nezdinde yaşanan tüm bu değişimler aktarlık mesleğini neredeyse yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmışsa da aktarların yeniden canlandığı dönemlere de şahitlik edilmiştir. Reşat Ekrem Koçu II. Dünya Savaşı sonrasında aktarların sattıkları sabun ve kumaş boyalarına halkın yoğun talebinin aktarları canlandırdığını¹⁸⁵

¹⁸² Koçu, s. 1335.

¹⁸³ Baytop, *'Aktarlar'*, s. 174.

¹⁸⁴ Baytop, *Türkiye'de Bitkilerle Tedavi*, s.58, Baytop, *'Aktarlar'*, s.174.

¹⁸⁵ Koçu, s. 1335.

yazarken aktarların en büyük canlanmayı 2000'ler sonrasında yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Aktarlar tüm dünyada artan doğal yaşam eğilimleriyle birlikte bu ürünlere ulaşmanın şehirdeki en önemli durakları olarak büyük bir diriliş yaşamışlardır. Bu canlanmayla birlikte sayıları artan ve şehirde yeniden görünür olmaya başlayan aktarlar, değişen yaşam pratiklerine de entegre olarak yükselişlerini bugün de sürdürmektedir. Aktarların yaşadığı bu yeniden doğuş ve bunda etkisi olan aktör ve dinamikler çalışmanın ilerleyen bölümlerinin konusunu oluşturmaktadır.

3. İSTANBUL AKTARLARININ BUGÜNÜ: DEĞİŞİMLER, BELİRSİZLİKLER VE SINIRLILIKLAR

Tarihsel süreçte insanların ihtiyaç ve beklentileri sürekli değişip dönüşürken bazı meslekler dönemin şartlarına ayak uyduramadığından ya da teknolojik gelişmelerle bu mesleklere duyulan ihtiyacın ortadan kalkması neticesinde varlıklarını devam ettirememişlerdir. Öte yandan kimi iş kolları ise değişen zaman ve koşullardan etkilenmeyerek her dönemde var olmayı sürdürmüşlerdir. Bu başarı bazı meslekler için insanların beslenme, barınma gibi değişmeyen temel ihtiyaçlarına hitap etmeleriyle bazıları içinse zaman değişse bile dönemin gereklerine göre kendilerini yenileyebilmelerinden kaynaklanmıştır. Kadim bir meslek olarak aktarlığın günümüzde hala icra ediliyor olmasında bu iki şartı da yerine getiriyor olmasının rolü büyüktür. İnsanların beslenme ihtiyaçları ve hastalıklarla mücadele için bu alana duydukları gereksinim yok olmamışsa da aktarlar her dönemde aynı derecede ilgi görmemişlerdir. Ancak aktarlık değişen ihtiyaçlara ayak uydurabilme becerisi sayesinde inişli çıkışlı bu dönemlerden her defasında yerini koruyarak çıkmayı başarabilmiştir.

Tarihsel arka planında da ortaya konulduğu gibi aktarlar süreç içerisinde farklı işlevleriyle ön plana çıkmış, bazı dönemlerde yitirdikleri fonksiyonlarını başka şekillerde doldurmayı başararak varlıklarını sürdürmüşlerdir. İlaç satışlarının yasaklandığı dönemlerde dükkanlarında baharatın yanı sıra başka ihtiyaç maddelerini bulundurarak yola devam eden aktarlar günümüzde ise insanların farklılaşan yaşam pratiklerine ve beklentilerine entegre olarak son yıllarda neredeyse bir yeniden doğuş yaşamışlardır.

Sanayi Devrimi ile başlayan ve teknolojik gelişmelerle devam eden süreçte zaman ve mekân mefhumlarında büyük değişimler yaşanmıştır. Bu yüzyılda bireylerin hayatı yaşayış ve idrak şekilleri büyük ölçüde değişmiş, artık hız hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu yeni tarz hızlı yaşam pratikleri modadan ulaşım, beslenmeden güzellik sektörüne kadar her alanda karşılık bulmuş; markalar, kurumlar, meslekler bu sisteme uygun hamleler yapmaya başlamışlardır. Aktarlar da yeni düzene göre kendilerini şekillendirmiş, raflarını yeni tarz ürünlerle doldurarak yönünü geleneksel saiklerle hareket eden müşteri profilinden bu şehirli ve modern tüketiciye

çevirmiştir. Bitkinin şifasını dahi hemen almak isteyen bu yeni tüketici profili için kurutulmuş otlar kapsüllere, şişelere girmiş, tüketicinin hız beklentisi sonuna kadar karşılanmıştır. Tüm dünyada artan doğal yaşam trendlerini de yakından takip ederek doğal ürünlerin şehirde en kolay ulaşıldığı mekanlar haline gelen aktarlar günümüzde daha öncesinde hiç olmadığı kadar görünür olmuş ve İstanbul’da sayıları tarihteki en yüksek seviyelere ulaşmıştır. Nitekim bundan 50 yıl öncesinde yalnızca 4-5 aktar dükkanının bulunduğu Üsküdar semtinde bugün aktarların sayısı 40’ın üzerindedir.

Yapılan incelemelerde ve saha araştırmasında bugün ülkemizde ve çalışma özelinde İstanbul’da aktarların bu denli görünür olmalarına rağmen hala mevzuatça yapılmış bir tanımlarının bulunmadığı, standartlarının hala resmi olarak belirlenmediği dikkat çekmiştir. Aktarlığın bir meslek olarak tanımlanmamış olması alanda birçok problem yaşanmasına sebep olmaktadır. Aktarların -zaman zaman talepleri birbiriyle çelişen- birden fazla kurum tarafından denetleniyor oluşu, standartların belli olmamasından dolayı geçmişe göre birçok farklı fiziki ve kurumsal yapıda karşımıza çıkan aktarların sayısının tam anlamıyla belirlenememesi ve aktarlığın farklı iş kollarına mensup kimseler tarafından da icra ediliyor olması bu problemlerden bazılarıdır.

Günümüzde artık geçmişteki gibi sadece belli bölgelerde- örneğin Mısır Çarşısı çevresinde- dağılım göstermeyen aktarların semtler bazında belli bölgelerde yoğunlaştıkları görülürken Mısır Çarşısı’nın aktarlığın merkezi olma hüviyetini yitirdiği ve turistik bir çarşı haline geldiği anlaşılmıştır. Tüm bu değişimlere ek olarak bugün mesleki örgütlenme ve aktarlığın öğrenilme şekillerinin de geçmişten büyük oranda farklılaştığı ayrıca dikkati çeken hususlardır. Aktarların bugününün tartışılacağı bölümde çalışmanın değişim olarak nitelendirdiği bu ve benzeri olgular listelenmeye çalışacak, analizler öncesinde halihazırdaki tablo ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1. Kadim Bir Mesleğin Müphem Sınırları

3.1.1. Günümüzde Aktarlığın Tanımı ve Standartları

Meslekler insanların bir arada yaşayabilmelerinin gereği olarak zamanla farklı alanlarda iş bölümüne gitmeleri ve bu alanlarda uzmanlaşmalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Kişiler bu iş bölümü içerisinde kendilerine uygun olan işlerde üstlerine düşen

görevleri gerçekleştirmeye başlamış ve zamanla farklı uzmanlık alanları oluşmaya başlamıştır. Bu uzmanlaşmanın da gereği olarak sınırları belli olan mesleklerin sınıflandırılması ve betimlenmesi zamana ve yere göre büyük farklılıklar göstermekle birlikte mesleğin ne olduğu ve nasıl tanımlanacağı hususunda birçok yaklaşım bulunmaktadır.

George Ritzer'a göre meslekleri tanımlamaya yönelik üç temel sosyolojik yaklaşım vardır; yapısal, süreçsel *-prosesual-* ve güç yaklaşımları. Yapısal yaklaşım tarih dışıdır ve mesleklerin sahip olduğu *-meslek dışı alanlarda eksik olan-* bir dizi statik özelliğe işaret eder. Süreçsel yaklaşımda, bir mesleğin meslek haline gelmesi için geçmesi gereken bir dizi tarihsel aşamaya odaklanılır. Üçüncü yaklaşım, güç- *power-* yaklaşımlardır. Mesleklerin tek ve en önemli özelliği, iş görevleri üzerinde tekel olmalarıdır. Bir meslek, devleti ve sıradan halkı böyle bir hakka ihtiyaç duyduklarına ve hak ettiklerine ikna ederek bir tekele ulaşır. Güç perspektifi süreçsel ve yapısal yaklaşımın karşıtı değildir ve yapısalcılık açısından mesleğin tanımlayıcı özelliklerinden biridir. Burada gücü, hem profesyonelleşmeye yönelik itici güçlerin arkasındaki motor güç hem de mesleklerin tanımlayıcı özelliklerinden biri olarak görebiliriz.¹⁸⁶

Spesifik bir mesleğin belirli bir zaman diliminde nasıl tanımlandığı ise bizlere o mesleğin toplumsal iş bölümündeki yeri hakkında önemli veriler sağlamaktadır. Çalışmaya konu olan aktarlık mesleğinin tanımı ve standartları tarih ve yere göre çok sık değişime uğradığından farklı zaman dilimlerinde atfedilen anlamlar üzerinden mesleğin işlevlerindeki değişimleri okumak mümkündür. Aktarlar Osmanlı döneminde ve öncesinde sahip oldukları *drogist* veya güzel kokulu ürünler satan esnaf *-attar-* gibi net ifadelerle açıklanan mesleki çağrışımlara ilerleyen dönemlerde bir daha sahip olamamışlardır.¹⁸⁷ Modern bir kurum olarak eczanenin ortaya çıkışından önceki bu dönemlerde “ilaç yapımında kullanılan hammaddeleri satan ve ilaç hazırlayan esnaf topluluğu” olarak toplumda kabul gören aktarların Cumhuriyet sonrası dönemde daha

¹⁸⁶ George Ritzer, ‘Professionalization, Bureaucratization and Rationalization: The views of Max Weber’, **Social Forces**, Vol.53, No. 4, 1975, s. 630.

¹⁸⁷ Attar-Aktar ayrımı hakkında detaylı bilgi için bk. böl. 2.1. Akkar-Attar-Aktar

çok “mahalle aralarında iğne, iplik, mum ve kibrit gibi ufak tefek şeyleri satan”¹⁸⁸ esnaf olarak tanımlandıkları görülmüştür. Aradan geçen yılların ardından her iki tanımın da bugünkü aktar yapısını tarif etmek için yetersiz kaldığı ve yeni değerlendirmelerin gerekli olduğu anlaşılmıştır. Fakat günümüzde bu meslek grubunun yaptığı işi ve iş bölümü içerisinde üstlendiği işlevleri tam anlamıyla karşılayabilecek bir tanımdan yoksun olduğu dikkat çekmektedir.

Bugün Türk Dil Kurumu sözlüğünde aktarlarla ilgili karşımıza şu iki tanım çıkmaktadır; “baharat veya güzel kokular satan kimse veya dükkân” ile “iğne, iplik, baharat, zarf, kâğıt, tütün vb. satılan dükkân”¹⁸⁹. Fakat bu mesleğe dair her iki tanım da bugünkü aktar yapısını tarif etmek için yetersizdir. Bugün aktarlar ne yalnızca baharat satan dükkanlardır ne de her türden ev eşyasının satıldığı o yapıyı tümüyle sürdürmektedirler. Bu tanımlar bir yandan aktarların uzun yıllardır devam ettirdikleri ilaç ve karışımlar hazırlama fonksiyonlarını dışlarken bir yandan da onların doğal yaşam pratiklerine entegre oluşunu ıskalamaktadır. Bu durum bugün aktarların hatlarının nasıl çizileceği, kimlerin aktar sayılacağı problemini gündeme getirmiştir.

Yapılan mülakatlar esnasında katılımcılardan aktarlığın tanımını yapmaları istendiğinde verilen cevaplar arasında bir fikir birliği olmadığı görülmüş, katılımcıların yaptıkları mesleği ya birkaç kelimeyle tanımladığı ya da tanımlamakta güçlük çektiği gözlenmiştir. “Alternatif tıp”, “şifalı bitkilerin satıldığı ve karışımlar hazırlanan dükkân”, “bitki market”, “doğal ürünlerin bir çatı altında toplandığı dükkân” katılımcıların bugün aktarı tanımlamak için kullandıkları ifadelerden bazılarıdır. Bu durum son derece köklü bir geçmişe sahip olan mesleğin, mesleği icra edenler tarafından dahi kolaylıkla tanımlanamıyor oluşunun ilginçliğini göstermesi bakımından işlevseldir.

Bernard Barber, bir uğraşın meslek olarak adlandırılabilmesinin koşullarını yüksek derecede yaygın ve sistematik bilgi; bireysel çıkarlardan ziyade toplumsal çıkarı ön planda tutma; sosyalleşme sürecinde içselleştirilen etik kodlar ve iş uzmanlarının

¹⁸⁸ Turhan Baytop, ‘Aktarlar’, s.172

¹⁸⁹ TDK, ‘Aktar’, 2022, <https://sozluk.gov.tr/> (16 Nisan 2022).

kendileri tarafından organize edilen ve gönüllü dernekler aracılığıyla sağlanan özenetim ve bireysel çıkarları gözetmekten çok iş başarısının bir simgesi olan bir ödül sistemi olarak sıralar.¹⁹⁰ Aktarlığın uluslararası alanda bir meslek olarak tanımlanması ve standartlarının belirlenmesi amacıyla ilk adımlar 2020 yılı itibariyle atılmaya başlanmıştır. Bu amaçla 4 Kasım 2020 tarihinde Ankara Ticaret Odası (ATO) ve Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK)'nun ortaklaşa imzaladığı protokol uyarınca, aktarlığı belgeli bir meslek haline getirmek için ATO'nun 23 No'lu Aktarlar ve Çiçekçiler Meslek Komitesi ile Aktarlar Derneği ve sektör temsilcilerinin katılımıyla ilk meslek standardı taslağı hazırlanmıştır. Hazırlanan standartlar öncelikle sektördeki ilgili kurum ve kuruluşların görüşlerine sunulmuştur.¹⁹¹ Aktarlık Meslek Standardı Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından 19/10/2015 tarihli ve 29507 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanan Ulusal Meslek Standartlarının ve Ulusal Yeterliliklerin Hazırlanması Hakkında Yönetmeliğin 10. maddesine dayanılarak hazırlanan 'Aktar (Seviye 5) Ulusal Meslek Standardı', MYK Sağlık ve Sosyal Hizmetler Sektör Komitesi tarafından incelendikten sonra MYK Yönetim Kurulunca onaylanmıştır. Ardından 11 Ağustos 2021 tarihli Resmi Gazete'nin 31565 (mükerrer) sayısında yayımlanarak yürürlüğü girmiştir.

Aktarlığın meslek tanımının yapıldığı, mesleki standartlarının ve çalışma koşullarının belirlendiği yönetmelikte aynı zamanda aktarların meslek profili de maddeler halinde listelenmiştir. Buna göre aktar, "iş sağlığı ve güvenliği ile çevre koruma önlemlerine uyarak kalite gereklilikleri çerçevesinde, iş organizasyonu yapan, ön hazırlık yapan (bitkisel ürünleri temin ederek satışa uygun hale getiren ve çalışma alanına konumlandıran), müşterinin talebine göre bitkisel ürünleri kullanıma uygun hale getiren (aromatik bitki, çiçek, çay, aromatik yağ ve baharat hazırlayan, bitki/baharatı öğüten), bitkisel ürün ve geleneksel bitkisel tıbbi ürün satışı yapan ve mesleki gelişim faaliyetlerine katılan nitelikli kişi"¹⁹² olarak tanımlanmıştır. Ayrıca aktarlık ISCO-08 (Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması) sisteminde 3230 kodu ile 'Geleneksel ve

¹⁹⁰ Bernard Barber, 'Some Problems in the Sociology of Profession', **Daedalus**, Vol. 92, No.4, 1963, s.672.

¹⁹¹ Ato, *Türkiye'ye Yeni Bir Meslek Standardı Kazandırdı*, (2021), https://www.atonet.org.tr/IcerikDetay/12971_ato--turkiye-ye-yeni-bir-meslek-standardi-kazandirdi (17 Nisan 2022).

¹⁹² **Resmi Gazete**, 'Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ', (11 Ağustos 2021).

Tamamlayıcı Tıp ile İlgili Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları' olarak sınıflandırılmışlardır.

Tebliğde aktarların görevleri; iş sağlığı ve güvenliği, çevre koruma ve kalite gerekliliklerini uygulamak, iş organizasyonu yapmak, ön hazırlık yapmak, bitkisel ürünleri kullanıma hazır hale getirmek, bitkisel ürünlerin satışını yapmak ve mesleki gelişim faaliyetlerini yürütmek şeklinde sıralanmıştır. Bu görevler içerisinde her meslek grubu için gerekli olan beceriler sıralandığı gibi sadece aktarlara ait mesleki bilgi ve uygulama becerileri de listelenmiştir. Her meslek grubunu kapsayan iş sağlığı ve güvenliği şartlarına hâkim olması, acil durumlarda gerekli önlemleri alması ve atık yönetimi konusunda gerekli talimatları yerine getirmesi, çalışma ortamının hijyen ve düzenine dikkat etmesi, yürütülecek işleri takvimlendirmesi ve iş kayıtlarını arşivlemesi gibi sorumluluklara ek olarak aktarlardan beklenen bitkisel ürün satışına ait mesleki yetkinlikler de bu tebliğde yer almıştır.

Bitkisel ürünlerin çeşit ve miktarlarının belirlenmesi, bitkisel ürünlerin hasat ve doğadan toplanma zamanlarının takibi, temin edilen ürünün ayıklanma, temizlenme, paketlenme ve etiketlenme süreçlerinde etkin rol alınması; bitkisel ürünleri satışa uygun hale getirmeleri için aktarlardan beklenen mesleki becerilerdir. Ayrıca bu ön hazırlık sürecinde aktarların satacakları ürünleri mevzuatta belirtilen saklama koşullarına uygun olarak saklamaları ve çalışma alanlarına yerleştirmeleri de beklenmektedir. Bu aşamada aktarların Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenen 'Aktarlar, Baharatçılar ve Benzeri Dükkanlar Hakkında Genelge', 'Gıda Hijyeni Yönetmeliği' ile 'Türk Gıda Kodeksi Baharat Tebliği'nin koşullarına hâkim olmalarının gerekliliği de vurgulanmıştır.

Ön hazırlık aşamasının ardından bitkisel ürünleri kullanıma uygun hale getirme görevlerini yürütürken aktarların müşterinin talep ettiği gramaja uygun aromatik bitki, çiçek, çay ve baharat ile oda kokusu, cilt bakım yağı, aromaterapi masaj yağı ve benzeri bitkisel sabit yağlar ile aromatik yağları hazırlamaları da iş tanımlarının içerisinde yer almaktadır. Bu tanımın bugün aktarların değişen işlevlerini de kapsayacak şekilde düzenlenmiş olması ayrıca dikkat çekicidir. Ayrıca aktarlardan şifalı bitkilerin, yağların ve baharatların kullanım yöntemlerine, ürün bilgilerine, faydalarına ve çeşitlerine hâkim olmaları, bunlar içerinden yararlı ve zararlı olanları kolayca tespit edebiliyor olmaları ve

baharat ve şifalı bitkilerin öğütölme, paketlenme ve etiketlenme aşamalarını iyi bilmeleri beklenmektedir. Aktarlarda satılan takviye edici gıdalarla ilgi olarak bu meslek elemanlarından ‘Türk Gıda Kodeksi Takviye Edici Gıdalar Tebliği’ne uygun şekilde bu ürünleri satmaları, son kullanma tarihlerine dikkat ederek tüketiciye sunmaları istenmektedir.

Meslek standartları içerisinde hususi olarak aktarları ilgilendiren bitkisel ürün satışı yapma görevlerinde başarıml ölçütü olarak aktarların müşterinin sorularını her konuda yanıtlayabilecek yetkinlikte olmaları şartı getirilmiştir. ‘Geleneksel ve tamamlayıcı tıp ile ilgili profesyonel meslek elemanı’ olarak tanımlandıkları tebliğde aktarların bu tanıma uygun olarak müşteriyi bitkisel ürünün faydaları, kullanım şekli ve miktarı ile ürünlerin saklama koşulları hakkında bilgilendirecek yetkinlikte olmaları gerekmektedir. Bu noktada aktarlardan beklenen mesleki beceri ve uygulamalar; temel insan yapısı, vücudu ve işlevi ile hastalık bilgisine, bitkilerin geleneksel kullanım alanları ile bitki bileşiği gruplarının farmakolojik etkileri hakkında bilgi sahibi olmak, aktarlıkta kullanılacak ürünlerin faydaları, yan etkileri, içerikleri ve etken maddeleri ve bu aktar ürünleri ile birlikte kullanılacak içeriklere hâkim olmak şeklinde sıralanmıştır. Ortaya koyulan tüm bu yetkinlikler aynı zamanda günümüzde aktarlık mesleğinin en büyük sorunlarından biri olan, mesleğin alana hâkim olmayan kimselerce icra edilmesinin önüne geçilmesi açısından da işlevseldir. Son olarak aktarların mesleğin gelişime katkı sağlayacak faaliyetlere katılmaları, meslektaşlarıyla iş birliği içerisinde çalışmaları, alanıyla ilgili bilgi sahibi olabileceği etkinlikleri takip etmeleri de mesleğin standartlarının listelendiği bu tebliğin konusunu oluşturmaktadır.¹⁹³

En nihayetinde aktarlık mesleği tarih boyunca farklı dönemlerde farklı tanımlarla anılmış bir meslek olmasına rağmen günümüzde aktarlığın güncel koşullarını tümüyle kapsayacak tek bir tanım bulmak mümkün değildir. Mevcut tanımlar ya mesleğin bazı dinamiklerini dışarda bırakmakta ya da yeni görevlerini içermemektedir. Mesleğin içinde bulunduğu bu muallak durumun ortadan kaldırılması için başlatılan girişimler sonucunda aktarlığın belgeli bir meslek olması ve uluslararası meslek standartlarına kavuşması konusunda kayda değer bir yol kat edilmiştir. Bu amaçla

¹⁹³ **Resmî Gazete**, ‘Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ’, (11 Ağustos 2021).

hazırlanan ve yukarıda bahsi geçen tebliğ ile aktarların güncel ve kapsayıcı bir tanımı yapılmış, ayrıca aktarlık mesleğinin alana hâkim, profesyonel kimseler tarafından icra edilmesinin önü açılmıştır. Bu standartların ilerleyen bölümlerde ortaya konulacak güncel aktarlık problemlerinin de çözümünde rol oynaması beklenmektedir.

3.1.2. Farklı Aktar Görünümleri: Aktarlar, Kuruyemişçiler ve Diğerleri

Bir uğraşın meslek olarak kabul edilmesi için belli şartların oluşmuş olması gerekmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde meslek, “belirli bir eğitimle kazanılan, sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iş”¹⁹⁴ olarak tanımlanmıştır. Benzer şekilde Oxford Dictionary mesleği “resmi bir yeterlilik içeren ve uzun süreli eğitimle elde edilen uğraş”¹⁹⁵ şeklinde açıklamıştır. Buradan hareketle bir uğraşın meslek olarak kabulü için eğitim ve mesleki bilgi-becerinin önemli kriterler olduğu söylenebilir. Çalışmaya konu olan aktarlığın bir meslek olarak kabulünün uzun yıllar gerçekleşmemiş olmasında bu iki kriterin de sağlanamamasının etkili olduğu düşünülebilir. Geçmişte aktar olmak için bu şartların sağlanması zorunlu olduğundan aktarların bir meslek olup olmadığına dair tartışmalı durumlar hiç yaşanmazken Cumhuriyet sonrasında bu kriterlere uyulması önemsenmemiş ve aktarlık profesyonel bir meslek olarak yerini kaybetmeye başlamıştır.

Geçmişte aktar olmak için bir ustanın yanında uzun yıllar çırak ve kalfa olarak çalışma zorunluluğu olduğundan kişileri mesleki eğitim aşaması sistematik olarak karşılanmıştır. Öte yandan o dönemlerde aktarların yaptığı işin mesleki beceri ve bilgi olmadan icra edilmesi de mümkün değildir. Aktarlar hastalıkların sağaltılmasında görev alan eczacı benzeri kimseler olduğundan bitkinin ve hastalıkların bilgisine sahip olmadan bu mesleği sürdürmeleri mümkün olmamıştır.

Usta-çırak yöntemi ile yetişen aktarlar yalnızca şifa bitkileri satmaz, bir çeşit halk hekimliği de yapardı. Aktarlarda bulunan ve ancak dükkân sahibinin bilebileceği türlü türlü nebatlar, kurutulmuş çiçekler, şaplar, tohumlar, ağaç kabukları ve kökleri birer deva kaynağıydı. Bir taraftan

¹⁹⁴ TDK, ‘Meslek’, 2022, <https://sozluk.gov.tr/> (25 Nisan 2022).

¹⁹⁵ Oxford Dictionary, ‘profession’, 2022, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (25 Nisan 2022)

*usulüne uygun olarak kurutulmuş adaçayı, biberiye, boru çiçeği, hatmi, kekik, kudret narı, menekşe, oğulotu, reyhan, sater, ısırgan otu, kenevir otu ve mahlebi satışa sunarken diğer taraftan da bin bir türlü derde deva olacak reçeteleri hazırlarlardı. Çeşit çeşit baharatlar ve şifalı otların yanında evlere, işlere ve kişilere has güzel kokuları esans haline getirmek de aktarların işiydi*¹⁹⁶

Fakat günümüzde aktar dükkânı açmak ve aktarlık yapmak için ne pratik ne de teorik bir mesleki eğitimden geçme zorunluluğu bulunmamaktadır. Bir aktarın yanında mesleği öğrenerek kendi dükkanlarını açanların sayısı az olmasa da yapılan mülakatlarda bu yöntemin giderek terkedildiği görülmüştür. Öte yandan paketli ürünlerin raflara girişi ve aktarların reçeteler hazırlamasının yasaklanmasıyla birlikte aktarlar bu alanda mesleki beceriye ihtiyaçları olmadan da mesleği sürdürebilmektedirler. Yönetmelikte aktarların hazırlamasına izin verilen karışımların dahi dükkanlara çoğunlukla hazır ve paketlenmiş şekillerde, kurumsal bir markanın çatısı altında girişi sonucunda aktarlık herkes tarafından yapılabilir bir uğraş halini almış ve meslek olarak kabul edilmesinin en önemli kriterlerini sağlayamaz hale gelmiştir.

Aktar olmak için zorunlu olarak yerine getirilmesi gerekli şartlar olmaması ülkemizde aktarlığın farklı meslek grupları tarafından da yapılabilmesinin önünü açmıştır. Günümüzde aktar olmak ya da dükkân açmak için yalnızca aktarlara atanmış bir eğitim ve belge şartı bulunmamaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın 'Aktarlar, Baharatçılar ve Benzeri Dükkanlar' hakkında yayınlamış olduğu 2016 tarihli genelgeye göre aktar, baharatçı ve benzeri dükkanların Sağlık Bakanlığı'nın ilgili birimlerinden 'Drog Satış Belgesi' alması gerekmektedir. Fakat genelgenin adından da anlaşılacağı üzere bu sadece aktarları kapsayan bir düzenleme olmamakla birlikte yapılan mülakatlar sonucunda her aktar dükkânının bu belgeye sahip olmadığı görülmüştür.

Çalışmanın ilgi alanında bulunan İstanbul ili özelinde aktarlığa dair pratiklerin kuruyemiş, bakliyat ve market işletmeleri tarafından da sıklıkla uygulandığı saha çalışmaları esnasında keşfedilmiştir. Örneğin kuruyemiş dükkanlarında kuruyemişe ek olarak kurutulmuş bitkiler, bitkisel yağlar ve doğal kozmetik ürünlere sık sık

¹⁹⁶ Abdullah Kılıç, 'Doğu'nun Sırları Mısır Çarşısı'nda', **SkyLife**, Aralık 2000, s. 12-13.

rastlanmaktadır. Bu durum benzer bir çalışmada adı geçen işletmelerin “meslekle ilgili risk ve belirsizlikleri göz önüne alarak ticari kaygılarla veya asıl faaliyet kollarına ek olarak aktarlık işini de yaptıkları” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁹⁷ Aktarlığı konu alan benzer çalışmalarda da aktarlığı kuruyemişçilik, market işletmeciliği gibi asıl işletmelerinin yanında küçük bir alanda gerçekleştiren işyerlerinin varlığı ortaya koyulmuştur.¹⁹⁸ Bu tablo, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de tartışılacağı üzere, İstanbul ilinde aktarların sayısının ve mekânsal dağılımlarının doğru tespitini dahi zorlaştıracak kadar önemli bir sorundur. Öte yandan benzer şekilde aktarların büyük kısmının da dükkanlarında kuruyemiş ve bakliyat bulundurduğu, kendi ürün kalemlerinin dışında ürünler sattıkları görülmüştür. Bu durum kimlerin aktarlık yapabileceğinin belirsiz olmasının yanı sıra bir aktar dükkanında bulundurulabilecek ürünlerin neler olduğu hususunun da aynı oranda muallak olduğunu göstermektedir. Yapılan mülakatlarda aktarların büyük çoğunluğu aktarlar dışındaki işletmelerde aktar ürünleri satılmasından mustarip olduklarını ve kuruyemişçilerin aktarlık yapmasının önüne geçildiği takdirde kendilerinin de kuruyemiş vb. ürünleri satmayı bırakacaklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların bu konudaki ifadelerinin alandaki kargaşayı yansıttığı ayrıca görülmüştür; kişilerin bir kısmı kuruyemiş satanların aktar olarak değerlendirilemeyeceğini ifade ederken bazı katılımcılar ise aktarların yalnızca şifalı bitkilerden elde edilen ürünler ve baharat satan kimseler olması gerektiğini ifade etmiştir.

Mesleklerin sınıflandırılması konusunda işlevselci yaklaşım her birinin ayırt edici özelliklerine yoğunlaşılmasını önerirken *Neo-Weberyana* perspektif mesleklerin sınıflandırılmasında bilgi ve uzmanlaşmanın merkeziliğini sorgulayarak bazı mesleklerin üstlendikleri işlevler ve ayırt edici özelliklerinin birbirine çok benzemesi ama buna rağmen yine de farklı meslekler olarak değerlendiriliyor oluşları sebebiyle bu yaklaşıma karşı çıkar. Onlar mesleklerin tanımlanmasında daha büyük ölçekli yapıların

¹⁹⁷ Faruk Adıgüzel ve Nuray Kızılaslan, ‘İstanbul İlinde Tıbbi, Aromatik ve Baharat Bitkileri Satışı Yapan Aktarların Yapısal Özellikleri ve Mevzuat Hakkındaki Görüşleri’, **Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi**, Cilt.31, No.1, 2016, s. 44.

¹⁹⁸ Ergün Kahveci ve Diğerleri, ‘Orta Karadeniz Bölgesindeki Tıbbi ve Aromatik Bitki İşletmelerinin Yapısal Analizi’, **Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi**, Cilt.7, Sayı.1, 15 Nisan 2018, s.55-68.

etkisini vurgulayarak, kapitalist market çıkarları ve devlet mekanizmalarının yönlendiriciliğinin bu konuda hayati öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹⁹ Örneğin Friedson, Amerika’da eczacılar ve optisyenlerin benzer eğitim ve uzmanlıklara sahip olmalarına rağmen teşhis ve reçete konusunda birbirinden farklı yetkilere sahip olduklarını bulmuştur. Benzer şekillerde son dönemlerde İngiltere’de devlet aktarları - *herbalist*- korumaya yönelik düzenlemeler yaparak onların meşruiyetinin artmasını sağlarken aynı durum akupunkturcular için geçerli olmamış, onlar devlet mekanizmaları tarafından dışlanmıştır.²⁰⁰

Aktarlık mesleği açısından bu durumun Türkiye’de de benzer şekillerde işlediği söylenebilir. Türkiye’de uzun yıllardır eczaneler devlet tarafından düzenlemelerle koruma altına alınırken, süreç aktarlar için tam tersi şekilde ilerlemiştir. Bu durum bütün dünyada tıbbın meslekler hiyerarşisinde üst sıralarda yer alırken aynı zamanda daha az sorgulanabilir bir konumda olmasıyla da yakından ilişkilidir. Bir mesleğin iktidarını, hiyerarşideki yerini korumak için devlet ve piyasayla yaptığı iş birliklerini mesleki kapanma olarak tanımlayan aynı yaklaşıma göre ‘hekimliğin kapanması bu mesleğin, dışarıdan değerlendirme ve düzenlemenin mümkün olmadığı bir bilgi ve beceri seviyesine dayandığı iddiasının kurumsallaşması demektir.’²⁰¹ Bu anlamda sağlık sektörünün önemli figürlerinden olan eczacıların bu ayrıcalıklı konumları karşısında aktarların -geçmişte karıştıkları istenmeyen durumlar da göz önüne alındığında- pek de şanslarının olmaması olasıdır çünkü “tıbbın özerkliğini rakip figürlere (aktar, şifacı, macuncu, berber, rahip vs.) karşı koruyan; modern devletin merkezî otoritesiyle tahkim edilmiş yüksek duvarları mevcuttur.”²⁰²

Eczacıların aktarlar karşısında yer alırken en çok öne sürdükleri kavram uzmanlaşmadır. Hastalıkların tedavisi noktasında kendi eğitilmiş ve ayrıcalıklı konumlarını uzmanlaşmış oldukları iddiası üzerinden sunmaktadırlar. “Uzmanlık eğitimi, teknik beceri, ehliyet ve liyakat, iç disiplin ve etik, müşteriyle güven ilişkisi

¹⁹⁹ Mike Saks, ‘Defining a Profession: The Role of Knowledge and Expertise’, **Professions and Professionalism**, Vol. 2, No.1, (2012), s. 1-10.

²⁰⁰ Saks, s.5.

²⁰¹ Elyasa Koytak, ‘Meslekler Sosyolojisinde Teorik Yaklaşımlar’, **Journal of Economy Culture and Society**, Özel Sayı 1, Supplement 1, 2020, s.13.

²⁰² Elyasa Koytak, s.13.

gibi özellikler birbirini açıklayan değerler olarak kabul edilmiş; böylece belli mesleklerin toplumsal yapıda ayrıcalıklı konumları doğallaştırılmıştır.”²⁰³ Bu anlamda alan eczacılar ile aktarlar arasında XIX. yüzyıldan beri bitkinin bilgisi, hastalıklara karşı ilaç hazırlama, insan bedenine hakimiyet konularından uzmanlık ve güven üzerinden ilerleyen bir iktidar mücadelesine sahne olmaktadır. Son dönemlerde eczanelerde bitki satışının önünün açılmasına²⁰⁴ yönelik uygulamalar ve bu alandaki uzmanların konuya yaklaşımları bu iki meslek arasındaki mücadelenin bugün geldiği noktayı göstermesi bakımından işlevseldir.

Doğru bitkiyi kullanmazsanız bu faydasından çok zarar getirir... Bazen bu tip dükkanlarda deterjan da satılıyor. Bitkinin içine deterjan karışma riski de çok büyük. Bunların sağlıklı koşullarda satılması için kontrol edilmesi çok önemli... Vatandaşın gittiği zaman doğru bitkiyi alması gerekiyor. Ama bunları kim kontrol ediyor? Yanlış bir isim yazılabilir. Bu bitkilerin aslında Avrupa'da olduğu gibi eczanelerde paketlenmiş şekilde satılması daha uygun. Türkiye de aslında buna gidiyor. Sağlık Bakanlığı'nın, Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu'nun yapmak istediği de bu. Zaman içerisinde bu olacak.”²⁰⁵

... hastalıkların tedavisiyle alakalı çok ciddi yanlış bilgilendirmeler yapılıyor. Aktarların tabii ki hastalıklarla alakalı yeterli bilgilendirmeyi yapması mümkün değil. Bunu yapabilecek tek kişi biz, 5 yıl boyunca bunun eğitiminin almış olan, bitkilerin tamamen eğitimini almış olan, eczacılardır. Hangi hastalıklarda hangi bitkilerin kullanılabileceğini ve bu ürünlerin ne kadar süreyle kullanılabileceğini doğrusunu söyleyebilecek tek kişi eczacı”²⁰⁶

Elbette eczacıların aldıkları profesyonel eğitim karşısında aktarlık gibi eğitim süreçlerinden geçme zorunluluğu olmadan icra edilmesinin önünde hiçbir engel olmayan bir mesleğin hiyerarşide aynı noktada yer almaları mümkün değildir. Ancak burada çalışma açısından dikkat çekici olan aktarlığın meslek hiyerarşisinde nerede

²⁰³ Elyasa Koytak, s.9.

²⁰⁴ **Medikal Teknik**, ‘500 Bitki Eczane Raflarına Geliyor’, (21.03.2012), <https://www.medikalteknik.com.tr/500-bitki-eczane-raflarina-geliyor/>

²⁰⁵ **TRT Haber**, ‘Bitkilerin aktarlarda değil eczanelerde satılması uygun’, (21.09.2016), <https://www.trthaber.com/haber/saglik/bitkilerin-aktarlarda-degil-eczanelerde-satilmasi-uygun-272596.html> (Prof.Dr. Murat Kartal, Bezmialem Vakıf Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Eczacılık Meslek Bilimleri Bölümü)

²⁰⁶ **DHA**,” Eczacı-Aktar Tartışması: ‘Aktarlar çok yanlış bilgilendirme yapıyor’”, (19.08.2019), <https://www.dha.com.tr/gundem/eczaci-aktar-tartismasi-aktarlar-cok-yanlis-bilgilendirmeler-yapiyor-1704455> (Şener Pınar Özcan, İstanbul Eczacı Odası Yönetim Kurulu Üyesi)

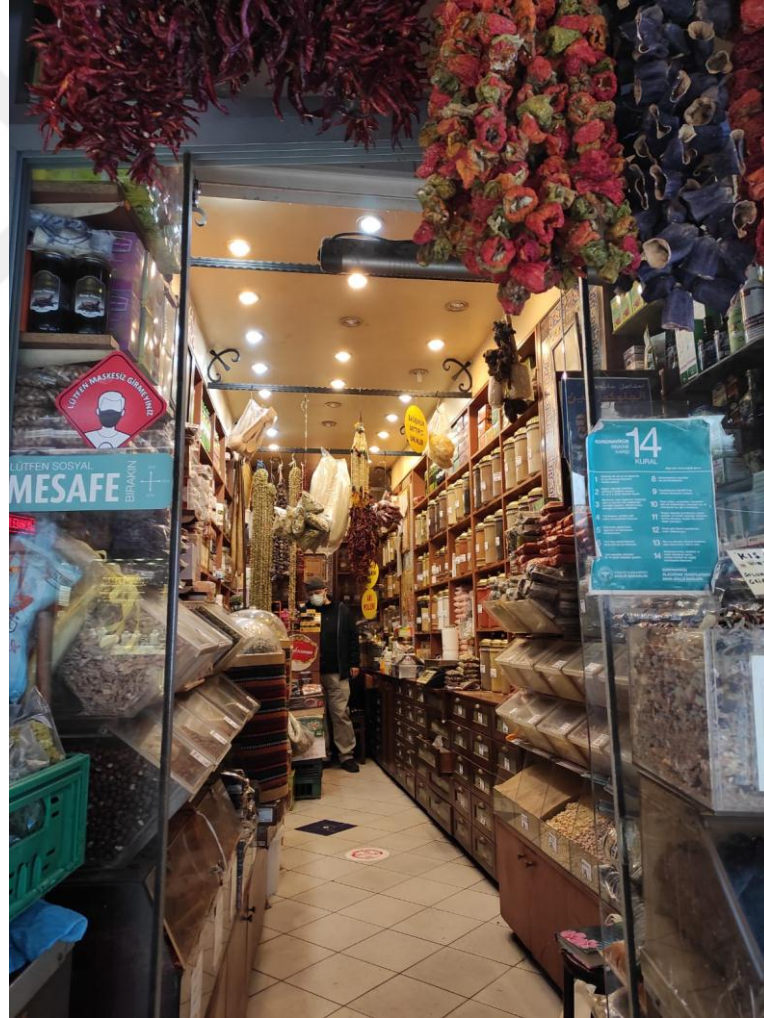
olacağı, mesleğin sınırlılıkları ve uygulama alanının devlet ve piyasa ilişkilerinden bağımsız olarak değerlendirilemez oluşudur. Çıkarılan genelgelerle aktarların alanlarının daha çok kontrol altında tutuluyor olmasını ve eczacıların konuya yaklaşımlarını ilaç piyasasından bağımsız düşünmek de mümkün değildir.

Aktarlarla ilgili yayımlanmış genelgelerden de görüleceği üzere bugün aktarlığın geçmiştekinden farklı olarak süreç çerisinde mesleki beceri ve yeterlilik aranmayan bir alan haline gelmesi de mesleğin güncel sıkıntılarının nedenlerindendir. Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan genelgeye göre aktarların bitkisel karışımlar hazırlaması ve satması yasaktır. Yine bu genelgenin altıncı maddesine göre “özel ambalajında bulunan ve satılmasına izin verilmiş olan drogların ambalajlarında farmakolojik etkisi ile ilgili bilgiye yer verilemez. Örneğin; nane, adaçayı, ıhlamur gibi bitkilerin ambalajında etki ve kullanımla ilgili herhangi bir ifade bulunmayacaktır”.²⁰⁷ Daha çok paketli ürünlerin satıldığı, aktarların bitkinin bilgisine ambalajlarda dahi yer vermesinin yasaklandığı bir sistemde aktarlık mesleği, bir meslek olmanın gereği olan beceri ve yeteneklerden soyutlanmış, kuruyemişçi vb. işletmeler tarafından da icra edilebilir hale gelmiştir.

Tüm bu belirsizlikler ayrıca şehirde çok çeşitli aktar yapılarıyla karşılaşılıyor olmamızda da etkilidir. Yapılan saha çalışmaları esnasında sadece aktarlık yapan işletmelerin kendi arasında da farklı çeşitlere ayrıldığı görülmüştür. Aktarlığın ne olduğuna dair bir tanım ve nitelik birliği olmadığından ve aktarlığın nasıl icra edileceği, hangi alanla anılacağı aktarların kendi tercihlerine kalmıştır. Ayrıca bugün kişilerin aktarları -analiz bölümünde tartışılması planlanan sebeplerden dolayı- geçmişten farklı amaçlarla ziyaret ediyor olmaları sonucunda da farklı tüketici beklentilerini karşılayacak farklı aktar yapıları karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada analizlerde kolaylık sağlaması ve aktarların hem sosyal hem de mekânsal dönüşümleri incelenirken işlevsel olacağı düşünüldüğünden bugün İstanbul’da bulunan aktarların Tip1, Tip2 ve Tip3 olmak üzere üç farklı türde değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

²⁰⁷ T.C. Sağlık Bakanlığı, Aktarlar, Baharatçılar ve Benzeri Dükkanlar Hakkında Genelge, <https://istanbulism.saglik.gov.tr> , (25 Nisan 2022).

Bu sınıflandırmada Tip1, geçmişteki gibi yalnızca şifalı bitkiler satan ve hastalıkların çözümü için karışımlar hazırlayanlar karşımıza çıkan ilk aktar tipolojisidir. Bu dükkanlarda genelde sepet, çuval ve kutular içerisinde kurutulmuş otlar, yağlar bulunmakla birlikte az sayıda paketlenmiş ürünün de raflarda yer aldığı görülmüştür. (Şekil 3.1) Bu dükkanların işletmecisi olan aktarlar -yasak olmasına rağmen- gelenlerin şikayetleri üzerine kurutulmuş otlar ve yağlardan karışımlar, macunlar hazırlamakla birlikte birçoğunun kendi reçeteleri ve tarifleri bulunmaktadır. Mülakatlarda tüketicilerin geçmiştekine benzer eğilimlerle hastalıklara şifa arayacak reçeteleri almak için ziyaret ettiklerini öğrendiğimiz bu kimseleri ayrıca ev hanımlarının baharat ve mutfak ihtiyaçları için sıkça ziyaret ettikleri gözlemlenmiştir.

Şekil 3.1: Tip1 olarak adlandırılan aktar dükkanlarından bir görünüm

Bunların görünüm ve yapı olarak tam karşısında yer alanlar ise Tip3 olarak dükkanlarında neredeyse tamamen paketli ve markalı ürünler satan üçüncü tip aktarlardır. Bu işletmelerde şifalı bitkilerden yağlara, gıda takviyelerinden aromaterapi ve arı ürünlerine kadar çok çeşitli ürünler bulunmaktadır. Paketli ürünler haricinde tüketicinin talebi doğrultusunda aktarların kendi hazırladıkları karışımlara pek rastlanmamakla birlikte her talebi karşılayacak çeşitlilikte markalı ve paketli ürün bulunmaktadır. Bu aktar işletmeleri paketli ürünleri, hap benzeri gıda takviyeleri ve raf sistemleriyle adeta birer eczane gibi gözükmektedir. (Şekil 3.2 ve Şekil 3.3) Bazı aktarlarda rastlanan bu görünümünün eczanenin yanında aktarların daha az güvenilir olduğu kabulünü yıkmak için bilinçli bir tercih olduğunu da düşünülebilir.

Şekil 3.2: Tip3 aktar dükkanı görünümü **Şekil 3.3:** Tip3 aktarların raflarındaki ürünler

Bu aktarların ayrıca geleneksel aktar yapısına referans verecek şekillerde sepette, çuvallarda ve şişelerde ürün satılması pratiklerini de bir dekorasyon öğesi olarak devam ettirdikleri görülmektedir. Geçmişten farklı eğilimlerle aktarları ziyaret eden yeni tip tüketici profiline bu dükkanlara rağbet ettiği görülmektedir. Diğer tip aktarların tüketicilerinden sosyoekonomik olarak daha iyi durumda olduğunu öğrendiğimiz bu ziyaretçiler çoğunlukla paketli ürünleri, kozmetik ürünlerini ve gıda

takviyelerini almak üzere bu dükkanlara gelirken mülakat yapılan aktarlar tüketici profillerini ‘beyaz yakalı, eğitilmiş ve bilinçli kadınlar’ olarak tarif etmişlerdir. Çoğunlukla kredi kartıyla alışveriş yapan ve doğal yaşam ürünlerini talep ettikleri öğrenilen bu yeni nesil aktar tüketicisi bu tip dükkanların tek olmamakla birlikte en yoğun ziyaretçileridir.

Ayrıca sıralanan iki aktar profilinin kesişimi olarak nitelendirebileceğimiz, Tip2 aktarlar ise kendi hazırladıkları karışımlara ek olarak, paketli ürün tercih eden müşterileri için dükkanlarında bu ürünleri sınırlı miktarlarda bulundurmaktadır. Bu dükkanlarda geleneksel satış usullerinin yalnızca bir dekorasyon öğesi olarak tercih edilmediği, aktarların büyük oranda geleneksel pratikleri sürdürmeye çalıştıkları görülmüştür.²⁰⁸ (Şekil 3.4)

Şekil 3.4: Tip2 aktarlardan bir görünüm

²⁰⁸ Mısır Çarşısında bulunan aktarlar bu üç aktar yapısının da dışında kalmakta, hedef kitlesi ve konumu dolayısıyla bu aktarlardan ayrılmaktadır. Yapılan sınıflandırmada Mısır Çarşısı aktarları dışarıda bırakılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Bugün Mısır Çarşısı

Sonuç olarak içinde bulunduğu tanımlanamazlık halinde aktarlık profesyonel bir meslek olarak anılmasının önünde birtakım engellerle karşı karşıyadır. Bunun sonucunda aktarların hem başka iş kollarıyla sınırlarının karışmış olduğu hem de kendi içinde dahi standart bir görünüme kavuşamadığı görülmüştür. Alanda ortaya çıkan bu problemlerin çözümü için 2020 yılı itibariyle başlatılan çalışmalar hala devam etmektedir.

3.2. Aktarların Düzenlenmesi ve Denetlenmesi

Meslekler söz konusu olduğunda fiyat ve kalite kontrolünün sağlanması, bir standartlar bütünü oluşturulması, mesleğin itibarının ve yerinin korunması gibi amaçlarla belli düzenlemelere gidilmesi tarihin her döneminde rastlanılan bir durumdur. Selçuklu Devleti'nin son ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde bu düzenlemeler Ahilik teşkilatının görev ve sorumlulukları arasında yer almış, mesleki dayanışmaya ek olarak fiyat ve kalite kontrolünü düzenleyici önlemler bu yapı tarafından organize edilmiştir. İlerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti'nde benzer işlevleri lonca teşkilatı üstlenmiştir.²⁰⁹ Tanzimat sonrası ise çıkartılan nizamnameler üzerinden mesleklerin düzenlenmesine devam edilmiş, aktarlar ve eczacılar ise bu düzenlemelerde sıkça adı geçen meslekler arasında yer almıştır.²¹⁰

Günümüzde aktarların denetlenmesi ve düzenlenmesini birden fazla kurum üstlenmiştir. T.C. Sağlık Bakanlığı ile T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı -eski adı Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı- tarafından denetlenen ve bu kurumların yayımladığı mevzuatlar gereğince kuralları belirlenen aktarların uyması gereken birden çok mevzuat bulunmaktadır. Aktarlar, 'Gıda İşletmeleri 11.06.2010 tarih ve 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu' gereğince faaliyetleri için Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan 'İşletme Kayıt belgesi' ile "Sağlık Bakanlığı'nın 01.10.1985 tarihli ve 5777 sayılı 'Aktarlar, Baharatçılar ve Benzeri Dükkanlar Hakkında Genelgesi'

²⁰⁹ Selahattin Bayram, 'Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları', **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:21, 2012, s. 81-115.

²¹⁰ bk. böl. 2.4.2. Modern Eczaneye giden süreçte Nizamnameler

gereği Sağlık Bakanlığı’ndan ruhsat almak zorundadırlar.”²¹¹ Bunlara ek olarak aktarlar belediyeye bağlı zabıta tarafından da denetimlere tabi tutulmaktadır.

Bugün aktarları ilgilendiren düzenlemelere bakıldığında temelde Sağlık Bakanlığı tarafından bir ve Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından hazırlanan iki farklı genelgenin yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Sağlık Bakanlığı İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü’nün 1985 tarihinde yayınlamış olduğu 5777 sayılı daimi genelge -Aktarlar, Baharatçılar ve Benzeri Dükkanlar Hakkında Genelge- 2016 yılında tekrar duyurulmuştur. Aktar ve benzeri dükkanlarda satılan ilaç niteliğindeki bitki ve droglar ile bitkisel karışımların ve organik-anorganik maddelerin alana hâkim olmayan kimseler tarafından satılmasının önüne geçmek için hazırlanmış olan bu genelge, halkın yanlış tedavi yöntemlerine yönlendirilmesi, uygun olmayan sağlık koşullarında ürün satılması ve halk sağlığını tehdit eden diğer uygulamalarla mücadele etmek ve bu tarz işletmeler üzerinde denetim sağlamak amaçlarıyla hazırlanmıştır.

Genelgenin ilk şartı bu tarz işletmeler için İlgili İl Sağlık Müdürlüklerinden alınması gerekli olan ‘Drog Satış Belgesi’nin temini ile ilgilidir. Fakat yapılan saha çalışmasında tüm aktarların bu belgeye sahip olmadığı görülmüş olup, İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü İlaç ve Eczacılık Birimi ile yapılan görüşmede, drog satış belgesi almayan işletmelerin denetimler sonucunda ortaya çıkartıldığı öğrenilmiştir. Genelgeye göre dükkanlarda satılan anorganik, organik maddeler ile bitki ve baharatların kapalı kaplarda, hijyen koşulları dikkate alınarak müşteriye sunulması gerekmektedir. Buna ek olarak genelgede aktarlar, baharatçılar ve benzeri dükkanlarda satılması yasak ve tehlikeli olan adasoğanı, katran ruhu, kenevir, amonyak, nitrik asit gibi maddelerin bulunduğu 71 maddelik liste genelge ekinde listelenmiş olup bu ürünlerin işletmelerde satılması halinde cezai işlem uygulanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca genelgenin altıncı maddesi uyarınca aktarların, satılmasına izin verilmiş olan drogların ambalajlarında farmakolojik etkisi ile ilgili bilgilere yer vermesi ve bitkilerin adlarını ambalajlara yazması yasaklanmıştır. Buna ek olarak aktarlar işletmelerinde bitkisel karışımlar ile bunları katı veya sıvı preparatlarını hazırlamaktan da men edilmiştir. İl Sağlık

²¹¹ Adıgüzel ve Kızılaslan, s. 45.

Müdürlükleri tarafından yapılan denetim ve kontrollerde yukarıda bahsi geçen usul ve esaslara aykırı davranışlar tespit edildiği takdirde fiilin niteliğine göre mevzuat hükümleri gereğince aktarlar hakkında işlem başlatılacağı da genelgede belirtilmiştir.²¹²

Sağlık Bakanlığı tarafından aktarlar daha çok bitkisel droglar satılması ve hazırlanması hususunda denetlenirken Tarım ve Orman Bakanlığı ise baharat ve gıda takviyeleri satışında aktarların düzenlenmesinde sorumludur. Takviye edici gıdaların tekniğine uygun ve hijyenik şekilde üretim, hazırlama, işleme, muhafaza, depolama, taşıma ve piyasaya arzını sağlamak amacıyla 16 Ağustos 2013 tarihli ‘Takviye Edici Gıdalar Tebliği’ Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu tebliğe göre aktarlarda satışı düzenlenen takviye edici gıdalar “normal beslenmeyi takviye etmek amacıyla, vitamin, mineral, protein, karbonhidrat, lif, yağ asidi, amino asit gibi besin öğelerinin veya bunların dışında besleyici veya fizyolojik etkileri bulunan bitki, bitkisel ve hayvansal kaynaklı maddeler, biyoaktif maddeler ve benzeri maddelerin konsantre veya ekstraktlarının tek başına veya karışımlarının kapsül, tablet, pastil, tek kullanımlık toz paket, sıvı ampul, damlalıklı şişe ve diğer benzeri sıvı veya toz formlarda hazırlanarak günlük alım dozu belirlenmiş ürünleri” ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna göre adı geçen takviye edici gıdaların çeşitleri ve kullanım dozları belirlenmiş olup aktarların bu dozlara uygun olarak ürünleri temin etmeleri ve satmaları gerekmektedir.²¹³

Bunun yanı sıra aktarlarda satılan baharatın temin, saklama ve satış usulleri de Tarım ve Orman Bakanlığı’nın 19.04.2022 tarihli ‘Türk Gıda Kodeksi Baharat Tebliği’nde yer alan maddeler gereğince düzenlenmektedir. Baharatın tekniğine uygun ve hijyenik şekilde üretilmesi, hazırlanması, işlenmesi, depolanması, nakledilmesi ve piyasaya arz edilmesi aşamalarında taşınması gereken özelliklerini belirlemek amacıyla hazırlanan 2022/7 numaralı tebliğde satışına izin verilen 51 adet baharat ve bunların alt dalları listelenmiştir. Ardından baharatların saklanma, taşınma depolanma koşullarına

²¹² T.C. Sağlık Bakanlığı, Aktarlar, Baharatçılar ve Benzeri Dükkanlar Hakkında Genelge, <https://istanbulism.saglik.gov.tr> , (25 Mayıs 2022).

²¹³ Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Türk Gıda Kodeksi Takviye Edici Gıdalar Tebliği, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18729&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5> (27 Mayıs 2022).

dair yükümlülükler sıralanmıştır. Örneğin baharat karışımlarının rutubet oranı %15'i, tuz oranı %5'i geçemezken kuş üzümünde, 25 gramdaki tane sayısı 200-500 arasında olmak zorundadır. Ayrıca tebliğ kapsamındaki ürünlerin ambalajsız satışı da hijyen kurallarına uygun olmaması sebebiyle yasaktır.²¹⁴

Sonuç olarak bugün aktar işletmeleri iki farklı bakanlık tarafından ruhsatlandırılmakta ve satılan farklı kategorilerdeki ürünlerin satış usulleri bu iki bakanlık tarafından düzenlenmektedir. Bu durum aktarların birçok farklı kategoride ürünün satışı yaptığını da göstermesi bakımından önemlidir.

3.3. Mesleki Örgütlenme Girişimleri

Emile Durkheim'a göre bir meslek ahlakının oluşabilmesinin yolu meslek örgütlerinden geçmektedir. Ona göre meslek örgütleri ne kadar sağlam ve teşkilatlı olursa meslek de o denli gelişkin bir ahlaka ve kurallar bütününe sahip olur. Ahlakın her zaman bir grubun eseri olduğunu ve bir grup tarafından korunduğu sürece hayatta kalabileceğini ifade eden Durkheim, “fertlere emreden, onları şu veya bu şekilde hareket etmeye zorlayan, şahsi temayüllerine bir sınır çizen ve daha ileri gitmelerine engel olan kurallar” oluşmuş olmasının meslekler için olan önemini ortaya koymaya çalışmıştır.²¹⁵ Bu anlamda meslek örgütlerine mesleğin devamlılığını sağlamada, meslek ahlakının oluşmasında ve sınırlarının çizilmesinde büyük görevler düşmektedir. Kısacası ‘bir denge mekanizması olarak meslek örgütleri, güçlü grup aidiyeti oluşturması sayesinde çalışma hayatında ahlak ve dayanışmayı yeniden kurabilir ve böylece farklılaşmış bireysel eğilimleri kolektif bilinç ile yeniden bütünleştirebilir’.²¹⁶

Durkheim'a göre mesleki örgütlenmenin tarihsel modeli lonca teşkilatıdır. Geçmişte oldukça önemli işlevleri yerine getiren loncaların yeniden canlandırılması, gerekli ıslahatlarla çağın gereklerine uygun hale getirilerek yeniden toplayıcı ve bütünleştirici işlevleri üstlenmeleri gerekmektedir.²¹⁷ Çalışmaya konu olan aktarlar

²¹⁴ Tarım ve Orman Bakanlığı, Türk Gıda Kodeksi Baharat Tebliği, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220419-4.htm> (28 Mayıs 2022).

²¹⁵ Emile Durkheim, **Meslek Ahlakı**, 3.Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986, s.11.

²¹⁶ Elyasa Koytak, s. 5.

²¹⁷ Durkheim, s. 22-32.

geçmişte güçlü mesleki örgütlenme yapılarına sahip bir meslek olarak karşımıza çıkmışsa da bugün mesleği icra edenler arasında kayda değer bir teşkilatlanma örüntüsüne rastlanamamıştır.

Aktarlar özelinde bir meslek odası olmamakla birlikte bugün aktarlar ve baharatçıları bir çatı altında toplamak amacıyla kurulmuş birçok meslek örgütü bulunmaktadır. Aktarlar Derneği; Türkiye Aktarlar ve Baharatçılar Derneği (TABDER); Ambalajlı Baharatçılar Derneği (ABÜDER); Birleşmiş Aktar, Baharatçı ve Üreticiler Derneği (BAKDER); Türkiye Aktarlar ve Baharatçılar Federasyonu (TÜBAF) bu alanda ön plana çıkan meslek örgütleridir.²¹⁸ Fakat bu derneklerin birçoğunun mesleğin düzenlenmesi noktasında aktif olarak görev almadıkları, geçmişte kısa bir süre faaliyetlerini sürdürdükten sonra devamlılığı sağlayamadıkları görülmüştür. Aktarlar Derneği ve TÜBAF alanda en ön plana çıkan ve üye sayıları en fazla olan meslek örgütleri olmakla birlikte aktarların standartlarının belirlenmesi faaliyetlerinde de aktif görev almışlardır. Öte yandan yapılan mülakatlar ve saha çalışmalarında tüm bu derneklerin mesleğin geliştirilmesi ve düzenlenmesinde yeterince etkin rol almadıkları ve kendi aralarında müzakere alışkanlıklarının olmadığı ortaya çıkmıştır. İstanbul aktarlarının mevcut derneklere üye olma ve faaliyetlerinde görev alma konusundaki düşük katılımları da dikkat çekicidir. Mülakatlara katılan aktarların yalnızca %20'sinin bu dernek ve federasyonlara üyeliği olmakla birlikte yalnızca 2 katılımcının derneklerin faaliyetlerinde etkin görev aldığı görülmüştür.

Meslek Ahlakı kitabında örgütün kendi içerisindeki çıkar çatışmaları, güç ilişkileri ve itibar kavgaları nedeniyle lonca sisteminin çöktüğünü belirten Durkheim'a referansla bugün aktarların mesleki teşkilatlanmalarının aynı sebeplerle kurulamadığını ya da sürdürülebilir olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Birden fazla dernek olması, derneklerin birbiriyle fikir alışverişinde bulunmaması, her birinin kendisini aktarların temsilcisi olarak görmesi gibi sebeplerden ötürü bugün aktarları temsil edecek güçlü bir esnaf teşkilatı bulunmamaktadır. Yapılan mülakatlarda katılımcılar kurulan

²¹⁸ Mülakat gerçekleştirilen aktarların bir kısmı İstanbul Leblebi İmalatçıları ve Kuruyemişçiler Esnaf Odasına kayıtlı olduklarını belirtmişlerdir. Bu durum hem aktarlar ve kuruyemişçilerin meslek grupları olarak farklılaşamamış olduklarını hem de mesleki örgütlenme konusunda belirsizlik ve ikiliklerin devam ettiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

derneklerde kurucuların kendi reklamlarını yapmaları, dernek başkanlarının seçimle seçilmiyor oluşu gibi sebeplerle bu derneklere üye olmak ve faaliyetlerde görev almak istemediklerini ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak aktarlar ve İstanbul aktarları özelinde bugün geçmişteki kadar güçlü bir mesleki örgütlenmeye rastlanamamıştır. Her ne kadar geçmiş yıllara oranla daha fazla yol kat edildiği görülmüşse de aktarların bu konuda hala tatmin edici bir seviyeye ulaşmış oldukları söylenemez.

3.4. Aktarların Şehirdeki Dağılımları

3.4.1. İstanbul Aktarlarının Mekânsallıklarını Tespit Etmenin Güçlükleri

Geçmişte şehrin alışveriş yerleri bugüne göre daha az merkezli olduğundan bir iş kolunun mekânsal dağılımının takibini yapmak görece daha kolay olmuştur. Ancak günümüzde alışveriş mekânı birçok alt merkezlerden oluşan çoklu bir yapıya bürünmüştür. Bu sebeple bir sektörün şehirdeki dağılımını etkileyen birçok yeni unsur hayatımıza girmiştir. Alışveriş noktalarında yaşanan bu kaymalar sonucunda artık belli merkezlerde belli iş kollarının yoğunlaşması pratiği geçmişe oranla zayıflamış, birçok meslek kentin tamamında belli alanlarda toplanmaktansa daha küçük ölçekli fiziki yapılarda kendilerine yeni merkezler edinmişlerdir. Aktarlar ise geçmişte belli semtlerde, belli çarşılarında yoğunlaşmış, tüketici ilgili tüketim ürünlerini bu merkezlere giderek temin etmiştir. Fakat bugün hem tüketim pratiklerinde yaşanan değişimler hem de şehir merkezlerinin çoğullaşması neticesinde aktar ürünleri için bu alanlara yolculuk etme eğilimi neredeyse ortadan kalkmıştır. Bu durum mesleğin mekânsal dağılımının belirlenmesinde yeni problemli durumları da beraberinde getirmiştir.

Türkiye sosyolojisinin meslek konusunda geç kalmasının sebeplerinden bir tanesinin ulusal veri setlerinin geçmişten bugüne devamlılık arz etmemesi ve meslek mensuplarına dair resmi kayıtlara ulaşma konusunda yaşanan pratik sorunlar olduğu söylenebilir.²¹⁹ Bu sebeple aktarlık mesleği konusunda elde edebileceğimiz bilgiler belli dönemlerde yığılmışken birçok dönem karanlıkta kalmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada

²¹⁹ Elyasa Koytak, s.4.

mesleğin mekânsal dağılımının takibi yapılırken verilerin zengin olduğu 17-20.yüzyıl arasındaki dönemin ardından bugüne atlanan bir yapı izlenmek durumunda kalınmıştır. Öte yandan yaşanan güçlüklerin yalnızca geçmiş yıllara has bir problem olmadığı, bugüne dair veri setlerine ulaşılmasında da benzer problemlerle karşılaşılabilirdiği görülmüştür. Bugün aktar esnafının İstanbul kentindeki mekânsal dağılımları tespit edilmek istendiğinde mesleğin kendi çıkmazlarından kaynaklanan güçlüklerle ek olarak resmi verilere ulaşılması noktasında da sınırlılıklarla karşılaşmıştır.

Çalışmanın bir önceki bölümünde aydınlatılmaya çalışıldığı üzere halihazırda ülkemizde aktarlık gibi kökleri çok eskilere dayanan bir mesleğin tanımları ve standartları noktasında birtakım çıkmazlara girildiği söylenebilir. Son dönemlerde bu durumun yarattığı sıkıntıları ortadan kaldırmak için birtakım girişimlerde bulunulmuşsa da aktarlığın ne olduğu, kimleri aktar kabul edeceğimiz ve aktarların hangi alanda uzman kimseler olduğu gibi konuların netliğe kavuşturulmamış olması mekânsal dağılımlarının tespitini doğrudan zorlaştırmaktadır. Mesleği icra eden kimselere ait işletmeler belirlenirken bu aydınlatılmamış kriterlerin nasıl netliğe kavuşturulacağını araştırmacının inisiyatifine kalması söz konusudur.

Şehirdeki iş kollarının sayılarının, işletmelerin adreslerinin belirlenmesinin birçok yolu bulunmaktadır. Bunlardan en güvenilir olanların başında ekonomik aktivite ve ürünlerin sınıflandırılması için tasarlanmış NACE kodu (*Nomenclature of Economic Activities*) sistemi üzerinden ticaret odalarının verilerini kullanarak işletmelerin tespit edilmesi gelmektedir. 1970'ten beri Avrupa Birliği'nde kullanılan NACE sistemi üretim, istihdam, ulusal hesaplar gibi ekonomik alanlarda verilen toplanması ve sınıflandırılması adına çerçeve sunmaktadır.²²⁰ İş kollarını ana ve alt başlıklar altında numaralandıran ve böylece uluslararası olarak tanımlanmalarına fırsat veren bu sistem Türkiye'de AB'ye uyum süreci kapsamında 2005 yılından beri aktif olarak kullanılmaktadır.

²²⁰ Eurostat, 'Statistical Classification of Economic Activities in the European Countries', **NACE Rev.2**, Luxembourg, 2008, s.13.

NACE sisteminde aktarların tanımlı bulunduğu kod ile İstanbul özelinde hizmet veren aktar işletmeleri tespit edilmek istenmişse de aktarların tek bir kod ile tanımlanmaması bu yöntemin sağlıklı veriler sunamayacağını düşündürmüştür. İstanbul Ticaret Odası ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda aktarların ‘Toptan Gıda ve Temizlik Ürünleri’ başlığı altında 47.29.03 kodu ile ‘Belirli bir mala tahsis edilmiş mağazalarda çay, kahve, kakao ve baharat per. tic.’ tanımı altında yer aldıkları bilgisine ulaşılmıştır. Fakat bu kod altında yer alan işletmeler incelendiğinde aktarlara ek olarak yalnızca çay, kahve ve kakao satışıyla ilgilenen işletmelerin de listelendiği görülmüştür. Bu durumda mevcut listeden aktar olanların ayrılması, diğerlerinin dışarda bırakılması söz konusu olsa da NACE kodu üzerinden işletmelerin tespitinin başka zorlukları da bulunmaktadır. Adı geçen sisteme göre yıllık en çok ciro yapılan ürün grubu üzerinden NACE kodu alındığından ve düzenlendiğinden bazı aktar işletmeleri sattığı ürünlerin dağılımına göre farklı NACE kodları altında yer alabilmektedir. Tüm sınırlılıklar neticesinde bazı NACE kodları altında yer alan işletmelerin dışarıda bırakılması sıkıntısı yaşanacağından İstanbul bazında aktar işletmelerinin belirlenmesinde ve mekânsal haritasının çıkartılmasında bu yöntem tercih edilmemiştir.²²¹

Aktar işletmelerinin Sağlık Bakanlığı tarafından verilen ‘Drog Satış Belgesi’ alması zorunlu olduğundan bu işletmeleri diğer iş kollarıyla karışmadan tespit edebilmenin en sağlıklı yollarında birisinin bu belgeyi almış olan aktarların belirlenmesi olduğu düşünülmüştür. Fakat mülakat yapılan aktar işletmeleri arasında bu belgeye sahip olanların oranının düşük olması ve İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü Eczacılık Birimi ile gerçekleştirilen görüşme sonucunda bu belgeyi yalnızca açıkta ürün satan işletmelerin alma zorunluluğu olduğu, ürünlerini paketli şekilde satan işletmelerin müdürlüğün ilgi alanına girmediği öğrenildiğinden bu yöntem tercih edilmemiştir. Ayrıca ilgili birim drog satış belgesine sahip işletmelerin bilgisini paylaşmaya

²²¹ Bazı aktar işletmeleri hem toptan hem perakende ticaret yaptığından bu konuda da net bir ayrıma gidilmesinin mümkün olmadığı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin 46.37.02 kodu ile baharat toptan ticareti yapan işletmeler, 47.81.09 kodu ile ‘Tezgahlar ve pazar yerleri vasıtasıyla kahve, kakao ve baharat perakende ticareti’ yapan işletmeler sınıflandırılırken, kapalı çarşılarında bulunan işletmeler bir başka başlık altında toplanmıştır.

yanışmamış, İstanbul genelinde belgeye sahip olan yaklaşık 600 işletme olduğunu yalnızca sözlü olarak ifade etmişlerdir.²²²

Tarım Bakanlığı denetimlerine bağlı olan işletmelere, ürünlere dair bilgilerini ‘Türkiye’de Gıda Güvenliği Sisteminin Yeniden Yapılandırılması ve Güçlendirilmesi için Teknik Yardım’ projesi kapsamında hazırlanan Gıda Güvelliği Bilgi Sistemi üzerinden paylaşmaktadır. GGBS; firma, işletme, denetim, analiz sonuçları ile ithalat ve ihracat kayıtlarının tutulduğu online bir veri tabanıdır.²²³ Çalışma kapsamında bu veri tabanı İstanbul ilinin tüm ilçelerinde faaliyet kolu aktarlık olan kayıtlı işletmelerin tespiti için kullanılmıştır. Diğer yöntemlere göre hata payı en az olan yöntem olmakla birlikte aktarlar saptanırken burada da araştırmacının birtakım seçimler yapması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Sistemde kayıtlı olan işletmelerden hangilerinin aktar olarak kabul edileceği ve kimlerin dışarıda bırakılacağına karar verilmesi gerekmiştir. Bu amaçla kuruyemiş ruhsatı ile açılan fakat aktar ürünleri de satan işletmelerin dışarıda tutulması amaçlanmış, yalnızca levhasında aktar ve baharat olan işletmeler çalışmaya dahil edilmiş, kuruyemiş ve bakliyat satışıyla ilgilenen dükkanlar dışarıda bırakılmaya çalışılmıştır.²²⁴

Bu aşamada elde edilen verilerin kesin doğruluğundan bahsedilemeyeceğinden ve bunu sağlamak için her işletmenin şahsi olarak incelenmesi gerektiğinden aktarların semt bazında dağılımlarının genel hatlarıyla belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda İstanbul özelinde yalnızca aktar olarak faaliyet gösteren 664 işletme tespit edilmiş olmakla bahsi geçen sınırlılıklardan dolayı bu sayının daha yüksek olma olasılığı mevcuttur. Fakat genel bir çerçeve sunması açısından ilerleyen bölümlerde kullanılacak olan bu verilerin semt bazındaki dağılımları saha çalışmalarında gözlemlenen tabloyla büyük oranda örtüştüğünden rakamlardan ziyade yoğunluklar açısından konuya

²²² Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta bulunmaktadır. Baharat ve kurutulmuş ot satışı ülkemizde yalnızca aktarlar tarafından yapılmadığından, kuruyemiş ve bakliyat satışına ek olarak aktar ürünlerini de satan işletmeler olduğundan, açıkta ürün satışı yapan bu tarz işletmelerin de ifade edilen bu sayıya dahil olduğu düşünülmelidir.

²²³ Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü, ‘Gıda Güvenliği Bilgi Sistemi’ veri tabanı, (5 Nisan 2022).

²²⁴ GGBS kullanılarak İstanbul ilinde faaliyet gösteren aktarlar belirlenirken ‘aktar’, ‘baharat’ başlıklarına ek olarak ‘şifa evi’, ‘şifa dünyası’, ‘bitki evi’ gibi başlıklar da çalışmaya dahil edilerek elde edilen verilerin daha sağlıklı olmasına uğraşmıştır. Aktarlığı asıl uğraşları olarak değil kuruyemiş ve bakliyat satışına ek olarak yapan işletmeler böylece dışarıda bırakılmaya çalışılmıştır.

yaklaşılması gerçekçi ve işe yarar sonuçlar elde edilmesi açısından önem arz etmektedir.²²⁵

3.4.2. Aktarlığın Merkezindeki Şehir: İstanbul

Türkiye’de aktarlık söz konusu olduğunda her bölgenin bu meslekte aynı oranda öneme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Gerek konumu ve ticaret yollarıyla ilişkisi gerekse botanik zenginliklerinden ötürü bazı şehirlerin aktarlık sanatının icrasında ön plana çıktığı görülür. Mısır Çarşısı’nı bünyesinde barındırıyor olması sebebiyle İstanbul ilk akla gelen alanlardan olmakla beraber Bursa ve Manisa da aktarlık geleneğinin gelişkin olduğu şehirlerdendir. Osmanlı Bursa’sı İstanbul’un fethinden önce Doğu-Batı ticaretinin önemli noktalarından olduğundan -bugün olduğu gibi- o dönemlerde aktarlık gibi neredeyse tamamıyla dışa bağımlı olan bir iş kolu için önemli olan ticaret yollarına yakınlık şartını sağlayabilmiştir. XV. yüzyıldan itibaren Şam-Bursa ticaret yolu aracılığıyla ipekli kumaşlar, Mekke üzerinden gelen Hint baharatı, pamuklu kumaşlar gibi tüketim ürünleri Bursa pazarlarında satışa çıkmış, buradan diğer bölgelere aktarılmıştır. Bursa’ya gelen baharatlar arasında biber, karanfil, zerdeçal, tarçın, sinameki, biber ve zencefil gibi çeşitli tatlar yer almıştır.²²⁶ İlerleyen dönemlerde İstanbul, imparatorluğun en önemli ticaret merkezi konumuna gelmişse de Bursa’nın aktarlık konusundaki önemi bugün hala sürmekte, geçmişte bir bölümü Attarlar Çarşısı adıyla anılmış olan Uzunçarşı’da aktarların yoğunluğu devam etmektedir.

Benzer şekilde XVII. asırda ticaret yolları Manisa’yı deyim yerindeyse kuşatmış olduğundan aktarlık mesleğinin bu bölgede gelişmiş olması kaçınılmaz

²²⁵ İstanbul aktarlarını konu edinen 2015 tarihli benzer bir çalışmada aktarların mekansal dağılımlarının tespiti için benzer metoda başvurulmuş ve GGBS kullanılarak İstanbul’da faaliyet gösteren aktar işletmeleri tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda 751 aktif ve kayıtlı işletmenin bulunduğu tespit edilmiş olup bu sayıya aktarlığı yan faaliyet olarak yapan işletmelerin de dahil edilmesiyle ulaşıldığı düşünülmektedir. 2015 yılından sonra aktarların İstanbul’daki sayılarında kayda değer artışlar görülmüş olmasına rağmen 2022 yılı itibarıyla asıl işleri aktarlık olmayan işletmelerin dışarıda bırakılması gayreti sonucunda 654 işletme tespit edilmiştir. Böyle bir gayret ortaya konmadığı takdirde bu sayının kolaylıkla 1000’in üzerine çıkabildiği ayrıca görülmüştür. Adı geçen çalışma için bk. Faruk Adıgüzel ve Nuray Kızılaslan, ‘İstanbul İlinde Tıbbi, Aromatik ve Baharat Bitkileri Satışı Yapan Aktarların Yapısal Özellikleri ve Mevzuat Hakkındaki Görüşleri’, **Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi**, Cilt.31, No.1, 2016.

²²⁶ Ayşegül Demirhan, ‘Arşiv Belgeleri Işığında Geçmişten Günümüze Bazı Aktariye Çarşılarının Gelişimi ve Yorumlamalar’, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı.199, (Ağustos 2012), s.110-114.

olmuştur. Bu dönemde Manisa’da 35 çeşit esnaf 8000 dükkânda faaliyetlerini sürdürürlerken, bu dükkanların 160 tanesinde aktarların hizmet veriyor olduğu bilinmektedir.²²⁷ Halk arasında ‘mişçi’ olarak adlandırılan aktarlar, ‘Mişçiler Çarşısı’ olarak geçen bölgede uzun yıllar mesleklerini icra etmişlerdir.²²⁸

İstanbul ise özellikle Mısır Çarşısı’nın konumlandığı XVII. asırdan sonraki dönemde mesleğin açık ara en önemli merkezi haline gelmiş, uzun yıllar bu imajını diri tutabilmeyi başarmıştır. Aktarlığın coğrafyamızın tamamında yeniden dirilişine şahit olduğumuz bugünlerde ise aktarların varlıklarına -talep artışı ve nüfus yoğunluğunun da etkisiyle- en yoğun rastladığımız şehir yine İstanbul’dur. İstanbul aktarlarının mekânsal dağılımları ve yoğunluklarının zaman içerisinde mesleğin toplumsal yaşamdaki değişen rolleriyle bağlantılı olarak farklılaştığı görülür. XIX. yüzyıla kadarki dönemde aktarların şehirdeki varlıkları en yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu dönemde aktar dükkanları toplu olarak Mısır Çarşı’ndan başka Kapalıçarşı’dan Beyazıt’a giden Okçular Caddesi’nde bulunmuşlardır. Mısır Çarşısı aktarları daha ziyade toptancı olarak hizmet verirken Okçular Caddesi’nde bulunan dükkanlar yarı toptancı ama çoğunlukla perakendeci olarak hizmet vermişlerdir. Bunların dışında her mahallenin bir ya da iki aktarı bulunduğu, mahalle içlerinde bulunan bu aktarın daha ziyade kadın hamamlarının yakınlarında konumlandıkları bilinmektedir. Koçu’ya göre müşterilerini büyük oranda formüle ettikleri saç boyalarını almak isteyen kadınların oluşturduğu bu aktarlar, semt değıştirseler dahi daimî müşterilerini kaybetmemişlerdir.²²⁹ Süheyl Ünver ise bu dönemlerde aktar dükkanlarının açılabilmesinin belli usulleri olduğunu, rastgele her yere dükkân açılmayacağını ifade eder. Buna göre o yıllarda aktar dükkânı olan bir yerde dükkân açmaya müsaade edilmez, aktar dükkânı ancak devir yoluyla veya aktar olmayan bir semte açılabilirdi.²³⁰

Batılı anlamda eczanenin ortaya çıkışının ardından mesleki yetkilerine sınırlama getirilen aktarlar, yerlerini alan eczacılarla rekabet edemeyerek şehirdeki

²²⁷ M. Çağatay Uluçay, ‘Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı- XVII. Asırda’, Manisa Halkevi Yayını, Sayı.9, 1942, s.168-170.

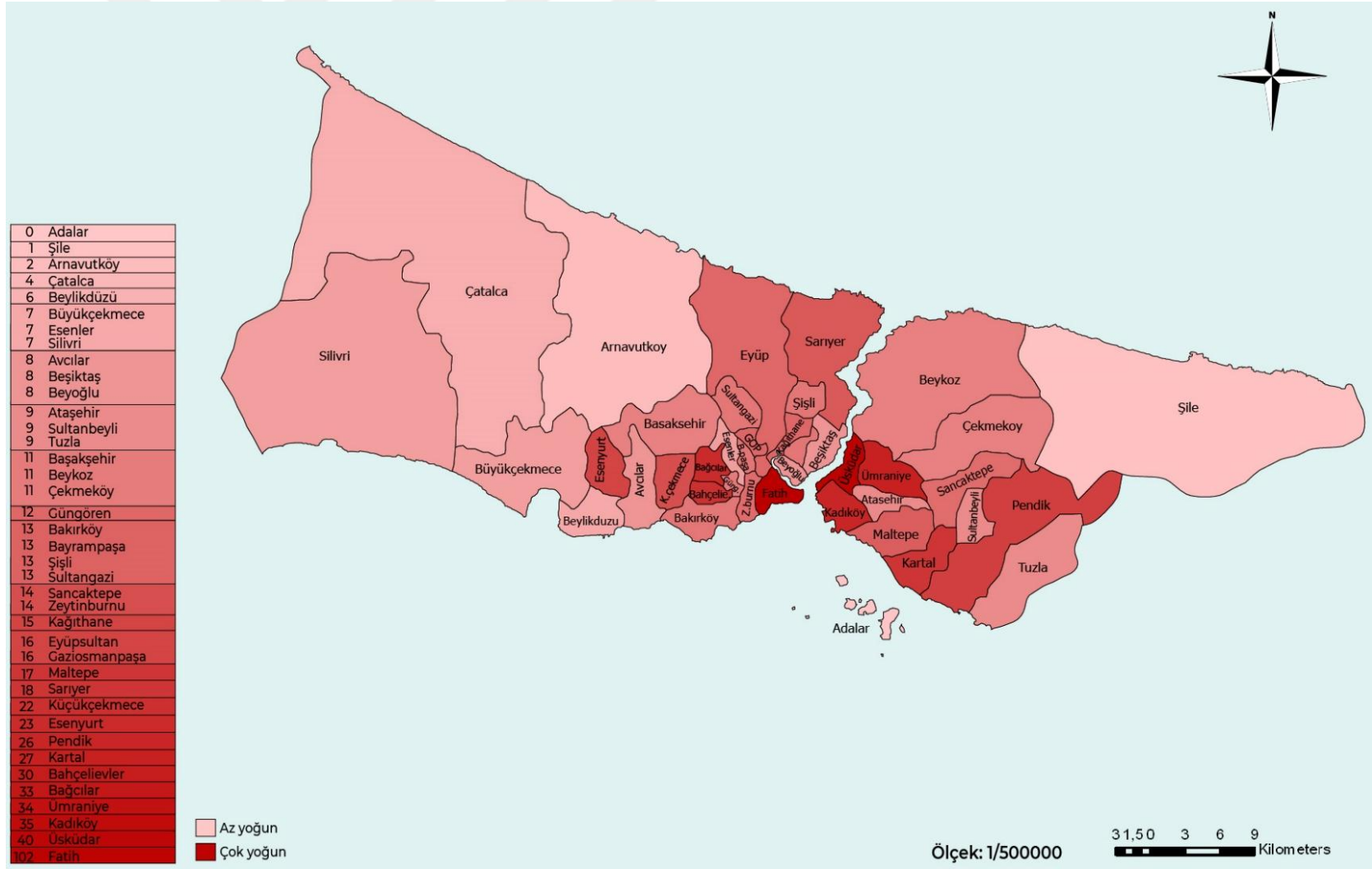
²²⁸ Eren Akçiçek, s.16-17.

²²⁹ Reşat Ekrem Koçu, s.1334-1335.

²³⁰ Ahmet Özdiñ, s.59.

yoğunluklarını kaybetmeye başlamışlardır. Fakat aktarlar uzun yıllar süren durgunluğun ardından 2000’li yıllardan sonra yeniden yükselişe geçmişler ve sayıları önceki yıllarda hiç olmadığı seviyelere ulaşmıştır. Aktarların yeniden doğuşu olarak adlandırabileceğimiz bu süreç hala devam etmekte ve aktarların şehirdeki görünürlükleri her geçen gün daha da artmaktadır.

Bugün itibariyle İstanbul’da bulunan aktarların semt bazında yoğunlukları tespit edildiğinde, analiz bölümünde tartışılması planlanan birçok farklı değişkene bağlı olarak, bölgeler arası farklılıklar gösterdikleri tespit edilmiştir. Halihazırda İstanbul’da aktar işletmelerinin en yoğun oldukları semt şaşırtıcı olmamakla birlikte Fatih’tir. Tüm şehirdeki aktarların yüzde 15’ten fazlası bu bölgede bulunmaktadır. Her ne kadar aktarlık geçmişteki gibi tek merkezli olarak dağılım göstermiyor olsa da uzun yıllar aktarların yoğun oldukları bölgeler bugün hala aktar esnafıyla en çok rastlaştığımız alanlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bunda mesleğin şehirli insanın hafızasında yer edinmiş olan sembolik anlamlarına ek olarak hala aktar ürünlerinin en niteliklilerini bölgede bulunan tarihi dükkanlardan temin edebileceğini düşünen tüketiciler de etkili olmuştur. Ayrıyeten bölgenin yerli ve yabancı turistin uğrak noktası olması, doğunun mistisizmini doğrudan baharatlar yoluyla deneyimlemek isteyen turistlere yönelik aldığı hal de bu yoğunlaşmada etkilidir. Aynı sebeple bölgede Mısır Çarşısı başta olmak üzere tamamıyla turistlerin ilgi ve beğenilerine yönelik düzenlenmiş dükkanların varlığına sıklıkla rastlanmaktadır. Elbette Mısır Çarşısı ve Kapalıçarşı gibi alanlarda bulunan dükkanların bugün aktarlık mesleği açısından nerede durdukları tartışmalı bir konu olmakla birlikte Fatih bölgesi aynı zamanda uzun yıllardır bu işi yapan ve deyim yerindeyse markalaşmış aktarların yoğun olarak faaliyet gösterdikleri bir bölgedir. ‘Tarihi Çemberlitaş Baharatçısı’, ‘Eminönü Nil Baharat’, ‘Ucuzcular’ gibi bugün hala baharatın ve şifalı bitkilerin en kalitelisinin bulanabileceği tarihi aktarlar bu bölgede hizmet vermeye devam etmektedir.

Şekil 3.5: İstanbul ilinde aktar işletmelerinin mekânsal yoğunlukları

Fatih'in ardından İstanbul'da aktarların en yoğun olduğu nokta Üsküdar bölgesidir. Üsküdar geçmişte, özellikle XX. yüzyılın ortalarından itibaren, simgeleşmiş aktarların yoğun olarak bulunduğu bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede hala belli tarihi çarşılar özelinde aktarlık yoğun olarak icra ediliyor olmakla birlikte semtin merkezindeki çarşıların dışında hemen her mahallesinin aktar dükkânı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bölgenin yerleşik nüfusunun talebine ek olarak bölgenin günlük ziyaretçilerinin de Üsküdar'da bulunan aktarlardan sıklıkla alışveriş yapmayı tercih ettikleri öğrenilmiştir. Hatta öyle ki Üsküdar'da görüşmeler gerçekleştirilen bazı işletme sahipleri müşterilerinin yüzde 80'ini bu günlük gezici nüfusun oluşturduğunu ifade etmişlerdir.

Üsküdar'ın ardından Kadıköy aktarların en yoğun olduğu üçüncü semt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgede Fatih ve Üsküdar bölgesinden farklı olarak geleneksel aktar yapısından ziyade daha çok yeni nesil olarak nitelendirebileceğimiz aktarların -Tip3- çoğunlukta olduğu görülmüştür. Gıda takviyeleri, arı ürünleri vb. bulunduğu, iyi dekore edilmiş dükkanlar bu bölgede yoğunluktadır. Kadıköy'de Balıkçılar Çarşısı gibi geleneksel çarşı yapısının devam ettiği alanlarda aktarlara daha sık rastlanmakla birlikte yine mahalle aralarında aktar işletmelerinin yoğun olduğu, bölgede yerleşik yaşayan nüfus tarafından da rağbet gören bir alan olduğu fark edilmiştir. Sonuç olarak tüm İstanbul'da bulunan aktarların yaklaşık yüzde 30'u Fatih, Kadıköy ve Üsküdar semtlerinde toplanmıştır.

Ümraniye, Bağcılar, Bahçelievler, Pendik, Kartal, Esenyurt ve Küçükçekmece ise yoğunluk sıralamasında üst sıralarda yer alırken aynı zamanda şehrin aktarlarının yaklaşık yüzde 40'ı bu semtlerde faaliyet göstermektedir. Bu alanlar Fatih, Üsküdar ve Kadıköy'den farklı olarak hem merkez bölgeler olmaması hem de meslekle geçmişten gelen bağları bulunmamasına rağmen aktarlığın yoğun olarak icra edildiği semtlerdir. Sosyoekonomik olarak da birbirine yakın olan bu semtler açısından en ilgi çekici olan veri adı geçen bölgelerin -sıralaması değişmekle birlikte- İstanbul'un en kalabalık ilçeleri olmalarıdır. TÜİK'in 2021 yılı ilçelere göre İstanbul nüfusu verilerine göre İstanbul'un en kalabalık on ilçesi şöyledir; Esenyurt, Küçükçekmece, Bağcılar, Pendik,

Ümraniye, Bahçelievler, Sultangazi, Maltepe, Üsküdar, Başakşehir.²³¹ Şekil 3.5’te yer alan İstanbul’da semtler bazında aktar işletmelerinin yoğunluğu ile büyük ölçüde örtüşen bu nüfus yoğunluğu verileri aslında aktar işletmelerinin farklılaşan sayılarında tüketici nüfusun önemini göstermesi bakımından ilginçtir.²³²

Bu alanların ardından aktarların sayısının daha az yoğun olduğu ve bu durumu gerek nüfus gerek şehrin çeperinde bulunuyor olmaları gerekse sosyoekonomik sebeplerle açıklayabileceğimiz bölgeler gelmektedir. Bunlar arasında Şile, Çatalca, Silivri gibi hem merkez bölgelere uzaklıkları hem de düşük nüfus yoğunlukları nedeniyle aktarların az yoğun olduğu bölgelere ek olarak, nüfus yoğunlukları az olmasa dahi çeperde yer aldıkları için aktarların sayısının az olduğu Beylikdüzü, Arnavutköy, Tuzla gibi alanlar bulunmaktadır.

Mesleğin mekânsal yoğunluklarını gösterir harita incelendiğinde Beşiktaş, Beyoğlu gibi aktar işletmelerinin sayısının az olmasının merkez-çevre ikiliğinden farklı dinamiklerle açıklanabileceği semtlerin varlığı da ayrıca dikkat çekicidir. Esenler, Sultanbeyli gibi nüfuslarının yoğunluğuna rağmen sosyoekonomik ve mekânsal değişkenler nedeniyle aktarların sınırlı faaliyet gösterdikleri semtler ile nüfus yoğunluğuna sahip, şehrin merkezlerine yakın fakat çarşı yapısının eksikliği gibi sebeplerden aktarların fiziksel beklentilerini karşılayamıyor oluşundan dolayı az tercih edilen Ataşehir gibi bölgeler de çalışma açısından ilgi çekici bir noktada durmaktadırlar.

Sonuç olarak İstanbul ilinde yer alan semtlerde aktarların sayısının az ya da çok olmasının ardında farklı sebepler yatmaktadır. Şehrin merkezinde mi yoksa çeperde mi yer aldığı, nüfus yoğunluğu, çarşı yapısının varlığı, sosyoekonomik seviye gibi analiz bölümünde tartışılacak olan değişkenler aktarların mekânsal olarak eşit dağılım göstermemelerinde etkili olmuş gözükmektedir.

²³¹ TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Yerleşim Yerlerine Göre Nüfus İstatistikleri, 4 Şubat 2022, <https://data.tuik.gov.tr>, (15 Haziran 2022).

²³² İstanbul’un semtlere göre nüfus yoğunluğu haritası ile aktar işletmelerinin yine semtler bazındaki dağılım haritası kıyaslandığında bu iki haritanın verilerinin büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Fakat çalışma açısından burada ilgi çekici olan aktarların mekânsal dağılımlarının yalnızca nüfus yoğunluğuyla açıklanamayacak olması ve adı geçen semtlerde aktarların tercihlerini etkileyen diğer faktörlerin de çalışma açısından belirleyici olmasıdır. Analiz bölümünde bu dinamik ve aktörlerin detaylı olarak incelenmesi hedeflenmektedir.

3.5. Raflardaki Ürünler

Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından farklı kültürlerle özgü teori, inanç ve deneyimlere dayalı olarak sağlığın korunması, önlenmesi, teşhisi, iyileştirilmesi veya fiziksel ve ruhsal hastalıkların tedavisinde kullanılan bilgi, beceri ve uygulamaların toplamı olarak tanımlanmıştır.²³³ Geleneksel ya da alternatif tıp ait olduğu coğrafyanın kendi geleneğinin parçası olan fakat baskın sağlık sistemine tam olarak entegre edilmemiş sağlık uygulamalarını içermektedir. Ülkemizde birçok geleneksel tıp uygulaması olmakla birlikte bunların ilaç ile tedavi kısmında aktarlar uzun yıllardır en önemli muhataplardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Her ne kadar aktarların sattıkları ürünler -kendileri için belirlenen yetkiler doğrultusunda- dönemlere göre değişiklikler gösterse de temelde bu işletmeler alternatif ya da tamamlayıcı tıp ürünlerinin satıldığı ve hazırlandığı dükkanlardır. Bu doğrultuda satışını yaptıkları ürünleri genel olarak tamamlayıcı tıp elemanları ana başlığı altında toplamak mümkündür.

Bugün, İstanbul'da bulunan aktarlarla yapılan görüşmeler ve saha çalışması neticesinde aktar dükkanlarında satılan ürünlerin semte ve hatta işletme sahibinin aktarlığı nasıl tanımladığına göre değiştiği görülmüştür. Bazı dükkanlar daha çok paketli ürünleri satmayı tercih ederek gıda takviyesi ve kozmetik ağırlıklı ürünlerin bulunduğu bir işletme profili çizerken bazı dükkanlar tamamen modern tıbbi destekleyici karışım ve terkiplerin hazırlandığı mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak aktarlarla ilgili genelleme yapma noktasındaki bu kısıtlılıkları göz ardı ederek bugün aktar dükkanlarında satılan ürünleri bitkisel, hayvansal ve mineral kökenli ürünler ana başlıkları altında toplayabiliriz. Bunları da kendi içinde tedavi edici bitkiler -kök, sap, yaprak ve tohum kısımları-, bitkisel yağlar, bitki suları, baharat, gıda takviyeleri -vitamin desteği, zayıflamaya yardımcı ürünler, arı ürünleri ve cinsel performans ürünleri gibi-, doğal kozmetik ve parfümeri olarak gruplamak mümkündür. Aktarları konu alan benzer bir çalışmada işletmelerde bitkisel kökenli 127, hayvansal kökenli 15 ve mineral kökenli 6 çeşit ürünün satışa sunulduğu tespit

²³³ WHO, Traditional, Complementary and Integrative Medicine, https://www.who.int/health-topics/traditional-complementary-and-integrative-medicine#tab=tab_1 (30 Mayıs 2022).

edilmiştir.²³⁴ İstanbul aktarlarını kapsayan benzer bir çalışmanın verilerine göre aktarlarda karabiber, pul biber, kimyon, kekik gibi baharatlar; keçiboynuzu özü, zencefil, ekstrakt, bitkisel macun ve kapsüller, bal, polen, propolis, balık yağı gibi gıda takviyeleri ile kuşburnu, ıhlamur, adaçayı gibi doğal ilaçların varlığına rastlanmıştır. Bunlara ek olarak zayıflamaya yardımcı ürünler ve karışımlar; sabun, şampuan, gül suyu, bitkisel kremler ve losyonlar ile kil, tonik ve köpükler kozmetik ürünler olarak yine bu dükkanlarda satılmaktadır.²³⁵

Temelde bu başlıklar altında toplayabileceğimiz ürünlere ek olarak düzenlemedeki boşluklardan kaynaklı şekilde bazı aktar dükkanlarında kuruyemiş, bakliyat, şekerleme ve kahve gibi ürünlere de sıklıkla rastlanmaktadır. Aktar dükkanının tercihinine göre bazı dükkanlarda doğal yaşam ürünleri adı altında tahta kaşık, peştamal, diş fırçası, ahşap oyuncaklar gibi eşyaların satışı da yapılmaktadır. Ayriyeten aktar raflarına belli dönemlerde popüler olan ürünlerin girip çıktığı da gözlemlenmiştir. Dönemin moda akımlarına göre bez keseler, kabak lifleri gibi sıfır atık ürünlerini; tütsü, buhur gibi aromaterapi ekipmanlarını ya da organik gıda adı altında *matcha* tozu, *spiriluna*, *agave* şurubu gibi yeni nesil doğal beslenme uygulamalarının yansımalarını bu dükkanlarda anında gözlemlemek mümkündür (Şekil 3.6). Bu açıdan aktarlar alandaki yeni gelişmeleri takip ederek kendilerini sürekli güncellemektedir denilebilir.

²³⁴ Devlet Toksoy ve Mahmut Bayramoğlu, ‘Aktarlar ve Tıbbi Bitki Ticareti Üzerine Bir Araştırma’, **TMMOB Orman Mühendisleri Odası Yayını**, Sayı: 4-5-6, 2008.

²³⁵ Adıgüzel ve Kızılaslan, s.45.

Şekil 3.6: Aktar raflarına son dönemlerde giren ürünlerden bazıları

Satılan ürünlerin Sağlık Bakanlığı ve Tarım ve Orman Bakanlığı'nın ilgili mevzuatları gereğince hijyen koşullarına uygun olarak muhafaza edilmesi ve satılması gerektiğinden bu durum son yıllarda aktarlarda bulunan ürünlerin değişimine sebep olmuştur. Aynı şekilde gıda güvenliği konusunda AB'ye uyum süreci kapsamında 2004 yılından itibaren atılmaya başlanan adımlar neticesinde de gıda işletmelerinin hijyen koşullarını yerine getirmek amacıyla birtakım düzenlemeler yapması gerekmiştir. Üreticiden sofraya kadar gıda zincirinin her aşamasında ürünlerin dış etkenlerden etkilenmeyecek şekillerde korunmasını esas alan bu standartlar da gıda işletmelerinin yapısının değişmesinde etkili olmuştur.²³⁶ Gıda alanında faaliyet gösteren işletmelerde açıkta ürün satışının yasaklanması, ürünlerin paketli olarak satışlarını arttırmış, önceden

²³⁶ Ayşegül Akın ve Sema Gün, 'Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde Gıda İşletmelerinin AB Standartlarına uyumu', **Türkiye VIII. Tarım Ekonomisi Kongresi**, Bursa, 26 Haziran 2008.

açıkta ürün satan, müşteri talebi doğrultusunda satış esnasında ürünleri paketleyen birçok işletme artık hazır paketli ürünlere yönelmek durumunda kalmıştır. Bu durum zamanla tüketicinin de hijyen kaygısıyla ambalajlı, markalı ve son tüketim tarihi olan ürünleri daha çok tercih etmeleri sonucunu doğurmuştur. (Şekil 3.7)

Şekil 3.7: Aktarlarda satılan çok sayıda paketli üründen bir kısmı

Birçok gıda işletmesi gibi aktarlar da raflarında paketli ve markalı ürünlere daha çok yer vermeye başlamışlardır. Paketli ve markalı ürünlerin ağırlıkta olduğu, kapsül formunda birçok gıda takviyesinin ve kozmetik ürünün yer aldığı aktarların bu halleriyle eczane benzeri bir görünüme kavuştukları görülmüştür. Öte yandan aktarların büyük kısmı geleneksel aktar yapısını sürdürmek amacıyla hasır sepetlerde, ahşap kutularda ve eski tarz kavanozlarda ürünlerini sergilemeye de devam etmektedirler. Tüm değişimlere rağmen eski Mısır Çarşısı görsellerinde görmeye alışkın olduğumuz dökme ürünler, tavandan sarkan kurutulmuş sebzeler -bugün ambalaja girmiş olsa da-

bugün hala aktar dükkanlarında rastladığımız satış usullerindendir (Şekil 3.8). Sonuç olarak bugün İstanbul aktarlarının bir yandan daha güvenilir olduğu düşünülen yöntemlerle ürünlerini satıp en son trendleri yakalamaya çalışırken diğer yandan mesleğin geçmişine referans vermekten ödün vermedikleri görülmüştür.²³⁷

Şekil 3.8: Geleneksel satış usullerini devam ettiren bir aktar dükkanı

Ayrıca son dönemlerde artan e-ticaret tercihleriyle birlikte aktarlar da fiziki dükkanlarının yanında sanal dükkanlar açmaya başlamışlardır. Özellikle Covid-19 pandemisi sonrası artan internet alışverişine ayak uydurmak için dükkanlarındaki ürünleri bir yandan da sanal ortamda satan aktar işletmelerinin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Çalışmanın örnekleminde yer alan aktarların yaklaşık yüzde 75'i e-ticarete yer aldıklarını bildirmişlerdir. Aktarlara ait olan online alışveriş platformları ve pazar yerlerindeki dükkanlar incelendiğinde aktarların fiziki dükkanlarındaki ürünlere ek olarak yalnızca sanal mecralarda satışını yaptıkları ürünler de olduğu ve ürün

²³⁷ bk. EK 2: Şekiller

çeşitliliği dikkat çekmiştir. Çalışma kapsamında mülakat yapılan bir katılımcıya ait online aktar dükkanında yer alan ürün kategorileri şu şekildedir; bitkisel yağlar, bitkisel macunlar, bitkisel çaylar, paketli baharatlar- dökme baharatlar, paketli bitkiler- dökme bitkiler, doğal kozmetik, organik gıdalar, gıda takviyeleri, *form-detox*, aromaterapi, kuruyemiş- kuru meyve ve diğer ürünler (değerli taşlar, bitkisel temizlik malzemeleri, bitki kitapları..).²³⁸ Bu listeden de anlaşılacağı üzere aktarlar bir yandan hem mevzuat hem de müşteri talebi doğrultusunda yağlar, bitkiler ve baharatları paketli halde satarlarken bir yandan dökme ürün satmaya devam etmektedirler. Öte yandan buradan son yıllarda aktarların listelerine aromaterapi, gıda takviyesi ya da form gibi geçmişte varlığına rastlamadığımız yeni kategorilerin eklendiğini burada bir kez daha görmek mümkündür.

Yapılan görüşmelerde aktarlar, dükkanlarında yer alan tüm bu ürünlerin yaklaşık yüzde 70-80'inin ithal ürünler olduğunu, bir aktar dükkanındaki ürünlerin çok büyük bir kısmının geçmişte olduğu gibi ülkemiz sınırları içerisinde temin edilemediği de ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak bugün aktar raflarındaki ürünler geçmişte hiç olmadığı kadar çeşitlendiği ve sayıca arttığı görülmüştür. Heilbron'un 1959 yılında Mısır Çarşısında satılan droglar için yaptığı listeyi²³⁹ inceleyen katılımcılar, listedeki ürünlerin büyük bir kısmının hala dükkanlarında olduğunu ifade ederken ürün çeşitliliğinin geçmişte hiç olmadığı kadar arttığını ve her geçen gün artmaya devam ettiğini de eklemişlerdir. Bu çeşitliliğin 2000 sonrası artmaya başladığını ve bugün aktar dükkanlarında satışa sunulan ürünlerin çok büyük kısmının son 20 yılda raflara girdiğini öğrenilmiştir. Ayrıca bu dönemden itibaren paketli ve markalı ürünler tarihte hiç olmadığı kadar yoğun olarak bu dükkanlarda bulunmaya başlamıştır. Tüm bu değişimler sonucunda dükkanların görünümlerinde büyük değişimler yaşanmış, bundan 20-30 sene evvelki aktar dükkânı ile aralarında büyük farklar ortaya çıkmıştır.

²³⁸ *Ürün Kategorileri*, <https://www.bakbunatural.com/> (5 Haziran 2022).

²³⁹ Heilbron, s.10-17.

3.6. Bugün Mısır Çarşısı

Mısır Çarşısı aktarlık mesleğinin ülkemizdeki tarihinde tartışmasız en önemli yere sahip mekandır. Hem çarşının aktarlar için olan stratejik önemi, hem sahip olduğu sembolik anlamı düşünüldüğünde Mısır Çarşısı asırlardır -farklı türden meslek gruplarına da ev sahipliği yapmasına rağmen- kentli insanın hafızasında baharatla olan ilişkisini aynı canlılığıyla sürdürmektedir. Çarşı neredeyse dört asırlık tarihiyle bir kültür varlığı olarak yaşamasının yanı sıra aynı zamanda alışveriş mekânı olarak işlevlerini yerine getirmeye de devam etmektedir. Mısır Çarşısı'nın durağanlıktan uzak ve dinamik olan tarihsel serüveninde çarşının işlevlerinin, fiziki koşullarının²⁴⁰ ve şehir insanın çarşıya yüklediği anlamların birçok kez değişmiş olduğu görülür. Ancak burada ilgi çekici olan mekânın bu değişimlere ayak uydurmada gösterdiği başarıdır. Çarşı gündelik siyasetten, alışveriş pratiklerindeki değişimden ve kentli insanın farklılaşan rollerinden etkilenmekle birlikte her defasında bu değişimlere uyum sağlayarak çağın gereklerine göre şekillenebilmeyi başarmıştır. Asırlardır hafızlardaki yerini hiç kaybetmeden ayakta kalabilmesini bu uyum süreçlerinden başarıyla çıkmış olmasına bağlamak mümkündür.

Uzun yıllar aktar esnafına ev sahipliği yapan ve şehir aktarlarının merkezi olan Mısır Çarşısı XIX. yüzyıl sonrasında yaşanan toplumsal, ekonomik ve mimari değişimler neticesinde bu işlevini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bundan önceki dönemlerde şehir sakinlerinin her türlü bitki ve baharatın en kalitelisine ulaştıkları yegâne alışveriş yeri olan çarşayı 1830 yılında kaleme aldığı eserinde Fransız gazeteci Michaud şöyle tasvir eder; “bu çarşı arsenikten revent köküne, haşhaştan sürmeye, pirinçten kahve çekirdeğine kadar aklınıza ilaç ve baharat olarak kullanılan ne varsa getirebileceğiniz her şeyi içeren bir yer olarak çok büyük bir eczaneye, daha doğrusu bir doğa tarihi müzesine benziyordu.”²⁴¹ Modern eczanenin ortaya çıkışıyla birlikte ülke genelinde mesleki uygulamaları sınırlandırılan aktarlığın bu değişimler sonucunda

²⁴⁰ Bugüne kadarki süreçte gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları neticesinde çarşının fiziksel yapısında yaşanan değişimlerin takibini ise çarşıya ait gravürlerden ve farklı zamanlarda çekilmiş fotoğraflardan yapmak mümkündür.

²⁴¹ J.F. Michaud ve J.J.F. Poujoulat, **İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830**, İstanbul: Say Yayınları, 2014, s.56.

önemini kaybetmeye başlaması ve zayıflaması bu mekanı da etkilemiş ve XX. yüzyıl başlarında gerçekleştirilen restorasyonun ardından da aktarlar çarşısı başka iş kollarıyla paylaşma kaderinden daha fazla kaçamamıştır. İlerleyen yıllarda çarşıda bulunan aktarların sayısı kimi vakitlerde yeniden artmışsa da hiçbir zaman geçmişteki sayı ve yoğunluklara ulaşmayı başaramamıştır.

Çarşıda farklı dönemlerde farklı iş kolları yer almış, bazıları devamlılığını sağlarken bazıları çağın gereklerine uygun olarak yerini başkalarına bırakmak zorunda kalmışlardır. Farklı yıllarda Mısır Çarşısı'na ait dükkân ilanları incelendiğinde çarşının 1950-1990 yılları arasındaki dönemde çoğunlukla tuhafiye, tekstil, ev eşyası satan dükkanlar ile sınırlı sayıda gıda ve şarküteri ürünlerinin satıldığı işletmelerin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu takip eden yıllarda çarşıya kuyumcular başta olmak üzere restoran, hediyelik eşya dükkanları, çeyiz, konfeksiyon ve çanta gibi birçok farklı türden iş kolunun giriş yaptığı tespit edilmiştir.²⁴²

2000 sonrası dönemde tüketim pratiklerinde yaşanan değişimlerle günümüzde çarşının geçmiştekinden oldukça farklı bir yapıya büründüğü görülmektedir. Mekânın artık bir aktar çarşısı olarak işlev göstermiyor oluşu halihazırda devam etmekle birlikte çarşıda aktarların son dönemlerdeki en yüksek sayılara ulaştığı da dikkatlerden kaçmamıştır. Bugün çarşıda bulunan 91 dükkândan²⁴³ 49'u aktar, baharat ve kuruyemiş satan dükkanlara tahsis edilmekle birlikte çarşıda tekstil-giyim kategorisinde 13, hediyelik eşya kategorisinde 14, kuyumculukta 13 ve gıda-lokanta kategorisinde 2 dükkân bulunmaktadır.²⁴⁴

Her ne kadar aktar kategorisinde değerlendirebileceğimiz dükkanların sayısı fazla olsa da bu aktar dükkanlarının şehrin diğer bölümlerinde rastladığımız

²⁴² Ö. Sıla Durhan ve Yekta Özgüven, s. 283-305.

²⁴³ Mısır Çarşısı Esnafları Yardımlaşma ve Koruma Derneği'ne üye olan toplam 106 dükkân olduğu bilinmekle birlikte çarşının içinde 91 dükkân yer almaktadır. Geri kalan dükkanlar derneğe üye olmasına rağmen dernek sitesinde kendilerine yer verilmediğinden çalışmanın alanının dışında tutulmuştur.

²⁴⁴ Mısır Çarşısı Esnafları Yardımlaşma ve Koruma Derneği 2021 verilerine göre 91 dükkândan 39 tanesi aktar-baharat ve kuruyemiş kategorisindeki dükkanlara aittir. Bu durum çarşıda aktarların sayısının son yıllarda giderek arttığına işaret etmekle birlikte bu artış adı geçen dükkanların işlevlerinden ve kategori problemlerinden bağımsız olarak düşünülmemeli, bu dükkanların bir aktar dükkânı olup olmadığı, hangi amaçlarla hizmet ettikleri gibi sorular göz önünde tutularak değerlendirilmelidir.

dükkanlardan oldukça farklı görünüm ve pratiklere sahip olduğu aşıkardır. Özellikle son yıllarda çarşının yerli turistin alışveriş yapmak için geldiği bir mekândan çıkıp, yabancı turiste hitap eder mahiyete bürünmesi sonucunda dükkanların görünümünün ve satılan ürünlerin bu kitleye hitap edecek şekillerde düzenlendiği görülmüştür. Birkaç asırdır aynı yerde aktar olarak hizmet veren işletmeler de dahil olmak üzere dükkanlarda genelde turiste yönelik çay ve baharatlarla birlikte İstanbul'daki diğer aktar dükkanlarından farklı olarak yoğunlukla tatlı ve şekerlemelerin satıldığı gözlemlenmiştir. Çalışmanın problem olarak tanımladığı aktar dükkanlarında satılan ürünlerde bir standart olmayışı meselesine burada da rastlanmaktadır. Dükkanların tabelalarında 'aktar' ifadesi geçiyor olsa dahi dükkanları kuruyemişçilerden ayırmak bu mekânda da mümkün görünmemektedir. Sadece aktar başlığı altında değil 'kuruyemiş, baharat ve aktar' olarak birlikte kategorize edebileceğimiz bu işletmeler fiziki yapıları ve dekorasyon tercihleriyle de yabancı turistin ilgisini çekmeyi amaçlamaktadır. Baharatların çuvalar, sepetler ve nostaljik kaplar içerisinde ve genellikle açıkta sergilendiği bu mekân bugün Michaud'un XIX. yüzyıl için ifade ettiğine benzer şekilde, bu defa oryantalist bir müzeye benzemektedir. Yapılan mülakatlarda işletme sahipleri dükkanlarında yer verecekleri baharat ve çayların turistlerin beğenilerine uygun olarak belirlediklerini, 30 sene önce dükkanlarda bulunan birçok 'ince baharat' ve aktar ürününe artık yer vermediklerini ifade etmişlerdir.

Çarşının yaşadığı bu değişimlere sebep olan dinamiklerin başında şehrin alışveriş mekânında yaşanan dönüşümler gelmektedir. Geçmişte şehrin belli bölgeleri benzer ürünlerin satıldığı alanlar olarak ön plana çıkmış, bu bölgelerde aynı türden ürünleri satan esnaf bir arada bulunmuşlardır. Sağlıklı denetimlerin sağlanması, haksız rekabetin önlenmesi gibi sebeplere ek olarak tüketicinin tüm ürünlere bir arada ulaşabilmesi, kendisine en uygun olanı seçebilmesi gibi faydalarının da bulunduğu bu pratik, alışveriş mekanlarında meydana gelen kaymalar sonucunda kaybolmaya başlamıştır. "Günümüzde dünya ekonomisinde yaşanan değişimler, üretim ve tüketim biçimleri, küreselleşme sürecinden etkilenen kentlerde sosyoekonomik, fiziksel ve mekânsal değişimlere de neden olmaktadır. Örneğin alışveriş merkezlerinin çoğalmasıyla kent merkezleri çoğullaşmış, merkez bölgelerinin yapısı değişmiş ve yeni

merkez bölgeleri oluşmuştur.”²⁴⁵ Bu durumda bugün, çalışmanın ilgi alanındaki aktarların Mısır Çarşısı ve tarihi yarımadaının belli bölgelerinde yoğunlaşmasına ek olarak kumaş alanında Mahmutpaşa bölgesinin, kahve söz konusu olduğunda Hasırcılar Caddesi’nin tercih edilmesi alışkanlığı büyük oranda terkedilmiş, bu alanlar neredeyse yalnızca toplumsal hafızadaki sembolik anlamlara indirgenmişlerdir. Artık her köşe başında bulunan zincir marketlere ek olarak bugün artık alışveriş merkezlerinde dahi aktarların bulunuyor oluşu zamanla yerli tüketicinin Mısır Çarşısı’na düzenlediği ziyaretlerin sıklığını azaltmış, çarşı hem yerli hem yabancı turist tarafından çoğunlukla bir kültür varlığı oluşu sebebiyle ziyaret edilmeye başlanmıştır.²⁴⁶ Öte yandan yeni gelişen alışveriş mekanlarıyla rekabet etme zorunluluğu bu tarz tarihi çarşıların çağın gereklerine uygun olarak düzenlemeler yapması mecburiyetini beraberinde getirmiş, dokusu itibariyle geleneksel olan bu alışveriş mekanlarında zamanın gereklerine uygun olan popüler ürünler raflarda yerlerini almışlardır. Bu anlamda asırlarca ayakta kalabilmenin bir yolu da bu mekanlar için bu tarz değişimlerden geçmektedir denilebilir.

Alışveriş mekanlarındaki değişimlerle bağlantılı olarak tüketicilerin satın alma pratikleri ve taleplerindeki değişimler de şehrin diğer kısımlarındaki aktarlarda olduğu gibi Mısır Çarşısı aktarlarını da etkilemiştir. Tüketicilerin bir aktar dükkanından beklentileri tarih boyunca devingen bir yapı izlemiş, farklı dönemlerde insanlar aktarları farklı amaçlarla ziyaret etmişlerdir. Hastalıklara çare bulmak, yemeklere tat verecek baharatı temin etmek gibi beklentilerin ardından bugün insanlar aktarları çoğunlukla doğal yaşam ürünlerine en kolay yoldan ulaşabilmek için ziyaret etmeye başlamışlardır. Yapılan mülakatlarda çarşı esnafı yemeklerde kullanılmak üzere satın alınan birçok farklı baharatın artık satılmadığını, bunlara olan talebin ortadan kalktığını belirtmişlerdir. Mısır Çarşısı’ndaki dükkanlarının çoğunlukla kış çayı, ödem atıcı çay gibi karışım çaylar ile farklı türden karışım baharatlar ve şekerleme almak isteyen

²⁴⁵ Ö. Sıla Durhan ve Yekta Özgüven, s. 353.

²⁴⁶ Burada mutlaka değinilmesi gereken hususlardan birisi de çarşının araba girişine uygun olmayan konumudur. Tarihi yarımadaının genelinde karşılaştığımız park yeri problemi sebebiyle de insanların bu mekanı alışveriş için geçmişte olduğu kadar sıklıkla tercih etmedikleri öğrenilmiştir. Park yeri bulamayan ve bu sebeple aldıklarını taşıyamayacağını düşünen insanlar bu bölgeden ziyade daha yakın konumlardaki alanları tercih etmeye başlamışlardır denebilir. Çarşayı daha küçük ölçekli alışverişler ya da yaya olarak turistik gezi amacıyla gelenlerin sayısı çoğunluktadır.

tüketiciler tarafından ziyaret edildiğini, hastalıklara şifa aramak için gelenlerin neredeyse yok denecek kadar az olduğunu ifade etmişlerdir.

Mısır Çarşısı'nın bugününden bahsederken mutlaka değinilmesi gereken hususlardan birisi de online satış stratejilerine entegre olan işletmelerin sayısındaki artıştır. Özellikle Covid-19 pandemisi sonrasında hızla artan online satış pratikleri İstanbul'da bulunan diğer aktarlarda bulunduğu karşılığı Mısır Çarşısı dükkanları özelinde de bulmuş gözükmektedir. Çarşıdaki birçok aktarın kendi adlarına açılmış online alışveriş sitelerinde ve pazar yerlerinde ürünlerini pazarladıkları, sahip oldukları tarihi imajlarını bu alanla birleştirdikleri görülmüştür. Bu alanda en ön plana çıkan birkaç çarpıcı örnekten ilki hem Mısır Çarşısı hem de İstanbul'un en eski aktarı olarak kabul gören Ucuzcular Aktar'ın 'Hayfene' markası altında online satışlara başlamış olması ve online baharat ve aktar ürünlerinde en çok talep gören isimlerden birisi haline gelmesidir.²⁴⁷ Benzer şekilde çarşıda mülakat yapılan ve çarşının en eski aktarlarından olan Ayfer Kaur'un zincir marketlerden Carrefour ile yaptığı işbirliğiyle ürünlerini bu zincir marketin alışveriş merkezlerindeki raflarına sokması yine çarşıdaki aktarların yeni tüketim pratiklerine nasıl başarıyla entegre olduklarının görülmesi açısından işlevseldir. Çarşıda yer alan hemen hemen bütün aktar dükkanlarının -yoğunlukları değişmekle birlikte- online satış alanına girdikleri tespit edilmiştir.

Bunlara ek olarak esnaf örgütlenmesi ve çarşıda bulunan aktar esnafının mesleki eğitimleri hususunda da geçmişten farklı pratiklerin söz konusu olduğu görülmüştür. Çarşı özelinde yalnızca aktarları kapsayan bir esnaf teşkilatı bulunmamakla birlikte 1973 kuruluş tarihli Mısır Çarşısı Esnafları Yardımlaşma ve Koruma Derneği çarşı esnafının arasındaki uyumu tesis etmek, her konuda hak ve menfaatlerinin korunmasını sağlamak ve bir tarihi eser niteliğindeki çarşının himayesini sağlamak gibi amaçlarla faaliyet göstermektedir. Ayrıca yıllar içerisinde geçmişte çarşı aktarları için hayati öneme sahip olan aktarların usta-çırak ilişkisi üzere yetişmiş olmaları pratiği de zaman içerisinde terk edilmiştir. Yapılan görüşmelerde bugün Mısır Çarşısı'nda aktar dükkânı açmak için böyle bir şart aranmadığı, çoğunlukla *franchising* yolu ile kiralanın dükkanları açabilmenin sermaye ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır.

²⁴⁷ Hayfene, <https://www.hayfene.com/> (10 Haziran 2022).

Bugün dükkanlarda cırak yetiştirilmesi usulünün ise büyük oranda terk edildiğı, bunda hem gençlerin düşük talebinin hem de çarşının geçirdiğı dönüşümün etkili olduğı çarşı esnafı tarafından ifade edilmiştir. Çarşıda yapılan saha çalışmaları esnasında dükkanlarda cırak olarak çalışanların çoğunlukla ana dili Arapça olan kişiler arasından seçildiğı görülmüş, bu durumun son yıllarda çarşayı ziyaret eden yabancı turistlerin çıkış yerlerindeki değişimlerle açıklanabileceğini düşünülmüştür.

4. AKTARLARIN SOSYO- MEKANSAL DÖNÜŞÜMÜNÜN ARDINDAKİ AKTÖRLER VE DİNAMİKLER

Çalışma aktarlık mesleğinin geçmişten farklı bir yapıda olduğu, bu farklılaşmaların ise hem şehrin fiziksel yapısında hem de mesleğin dinamiklerinde kolaylıkla dikkati çekebilecek değişim ve dönüşümleri beraberinde getirdiğinin anlaşılmasıyla başlamıştır. Bunu incelemenin en işlevsel yollarından birisi olduğundan çalışmada karşılaştırma yoluna gidilmiş ve öncelikle aktarlık mesleğinin geçmişte sahip olduğu yapı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Nasıl ki aktarların bugünün anlaşılması için mesleğin tarihçesinin ortaya çıkartılması gerekliliği doğmuşsa, aktarların geçirdiği bu değişim ve dönüşümlerin analiz edilebilmesi ve değişimin ardındaki aktör ve dinamiklerin tespiti için de bu problem durumlarının belirlenmesi gerekmiştir. Bu amaçla bir önceki bölümde geçmişten farklılık arz eden -ya da benzerlikler taşıyan- durumlar ortaya çıkarılmaya, böylelikle konunun bütünlük içerisinde ele alınmasına çalışılmıştır.

Bu bölümde, çalışmanın önceki üçüncü bölümünde sınırlılık, değişim ya da problem olarak tanımlanan, aktarların mekânsal merkezlerinde yaşadıkları kaymalar ve bugün çok merkezli yapıda karşımıza çıkmaları, tanım ve standartlarındaki aydınlatılmamış alanlar ve bunlarla ilişkili olarak raflardaki ürünlerin ve mesleğin uzmanlaşma becerilerinin değişimleri gibi durumların ardındaki dinamiklerin aydınlatılması amaçlanmaktadır. Öncesinde ortaya koyulan mevcut tablonun analizi sahadaki görüşmelerin verileri kullanılarak sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmaya çalışılacaktır.

4.1. Yöntem ve Örneklem: Temel Değişkenler

İstanbul aktarlarını konu alan çalışma alana dair mevcut çalışmaların yetersiz olmasından kaynaklı olarak saha çalışması şeklinde tasarlanmış, bu amaçla alana dair durumların analiz edilebilmeleri için veriler saha çalışması yöntemleri kullanılarak toplanmıştır. Mikro düzeydeki söylem, eylem ve durumların makro düzeyde ve büyük ölçekli toplumsal yapılara bağlanabilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların aktarlık mesleğine

ve aktarlara dair görüşlerini ve tecrübelerini kısıtlılık hissetmeden paylaşabilmeleri için yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği uygulanmıştır. Görüşme formu üç bölümden oluşmaktadır; ilk bölümde demografik bilgilerin ve mesleğe dair deneyimlerin öğrenilmesine yönelik sorular bulunurken formun asıl gövdesi sosyoekonomik ve mekânsal durumları ortaya çıkarmak üzere kendi içinde iki bölüme ayrılmıştır.²⁴⁸

Örneklem İstanbul’da ortalama 20 yıldır aktarlık yapan kimselerden oluşmaktadır. Tesadüfi olmayan şekillerde, amaca uygun olarak seçilen örneklem sonrasında 28-63 yaş aralığında 3’ü kadın 16 kişi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nicel araştırmanın aksine nitel çalışmalarda başlangıçta örneklemin boyutları belli olmadığından örneklemin hangi aşamada yeterli sayıya ulaşacağı çalışma esnasında belli olmuştur. Bu kişilerin sosyo-mekansal değişim olarak adlandırabileceğimiz süreçler ve ardında yatan dinamikler hakkındaki tecrübeleri değerlendirilecektir.

Veri analizinde araştırmacının amacı ham verileri, örüntüleri tespit etmek için kullanacağı kategorilere ayırmak olduğundan çalışmada kişilerin işlenmemiş haldeki söylemleri benzerlikler ve farklılıklar üzerinden tespit edilen örüntülerin anlamlandırılması için ayrı ayrı başlıklar altında analiz edilecektir. Neuman’a göre yöntemleri ister nicel ister nitel olsun “bütün toplumsal araştırmacılar topladıkları kanıtları kendi içinde ya da ilgili kanıtlarla karşılaştırırlar. Araştırmacılar kanıtların içindeki çoklu süreci, nedenleri, özellikleri veya mekanizmaları tespit eder. Daha sonra örüntüler; yani birbirine benzeyen ve birbirinden ayrı özellikler ararlar.”²⁴⁹ Ayrıca nitel çalışmalarda örüntüler ya da ilişkilerin aranması araştırma sürecinin tümüne yayılmış olduğundan ilk verilerin analizi veri toplama sürecini şekillendirmiş, diğer veri toplama araçlarının da sürece dahil olmasıyla birlikte örüntülerin tespiti çalışmanın son anına kadar devam etmiştir.

Kişilerle yapılan mülakatlar üzerinden şekillenen başlıklarda kişilerin söylem analizleri yapılacak, adı geçen temaların teorik arka plandaki karşılığı tartışılacaktır.

²⁴⁸ Bk.; EK 1: Görüşme Soruları

²⁴⁹ W. Lawrence Neuman, s.660.

*Kelimeler yalnızca zihinsel açıdan daha temel olmakla kalmaz, ayrıca disiplinin toplumsal yapısında matematikten kesinlikle daha üstün oldukları söylenebilir. Çünkü kelimeler, daha fazla açık uçluluk, farklı argüman ve deneyim alanlarını birbirine bağlamak için daha fazla güç ve entelektüel izleyicilere ulaşmak için daha fazla kapasite barındıran bir ifade kipidir.*²⁵⁰

Kelimelerin ve ifadelerin gücünden faydalanmak adına kişilerin söylemlerinden ilgili alıntılar yapılacaktır, yapılan her alıntı sonrasında parantez içinde katılımcının meslekte geçirdiği süre ve bulunduğu semt bilgisi verilecektir. Analizlerin daha anlamlı hale gelmesi açısından önemli olduğundan katılımcıların ifadelerinin ardından -önceki bölümde çerçevesi çizilen- aktar tiplerinden hangisine ait olduğunun bilgisinin de eklenmesine karar verilmiştir. Aktar tipolojileri belirlemenin çalışma açısından önemini bir kere daha ortaya koymak gerekirse, farklı aktar tiplerinin farklı görünümüne ek olarak yer seçimlerinin değişiklik gösterdiği ve bununla ilişkili olarak müşteri profillerinin ve bununla bağlantılı olarak kişilerin aktarı ziyaret amaçlarının da farklılaştığı görülmüştür. Analizlerdeki söylemlerin bu bilgi etrafında değerlendirilmesi çalışmanın bütünlüğü açısından önem arz etmektedir.

Kişilerin gerçek kimliklerini saklı tutmak amacıyla aşağıdaki tabloda adı geçen kodlama biçimine göre yeniden adlandırılmaları yapılmıştır. Tablo 4.1. kişilerin demografik bilgileri ile katılımcıların İstanbul'da bulundukları semtleri, işi öğrenme usulünü, deneyim süresini ve aktar profilini göstermektedir.

²⁵⁰ W. Lawrence Neuman, s.661.

Tablo 4.1.
Mülakat Yapılan Kişilere Dair Bilgiler

KATILIMCI	CİNSİYET	YAŞ	EĞİTİM DURUMU	İŞLETMENİN BULUNDUĞU SEMT	DENEYİM SÜRESİ	MESLEĞİN ÖĞRENİLME ŞEKLİ	AKTAR TİPOLOJİSİ
Aktar 1	Erkek	55	Üniversite	Kartal	30 yıl	Usta-çırak	Tip2
Aktar 2	Erkek	52	Lise	Üsküdar	21 yıl	Kişisel çaba	Tip3
Aktar 3	Erkek	43	Üniversite	Eyüpsultan	20 yıl	Üniversitede	Tip1
Aktar 4	Erkek	44	Ortaöğretim	Ataşehir	19 yıl	Usta-çırak	Tip1
Aktar 5	Erkek	65	Üniversite terk	Beyoğlu	36 yıl	Baba mesleği	Tip2
Aktar 6	Erkek	63	İlköğretim	Üsküdar	15 yıl	Kişisel çaba	Tip2
Aktar 7	Kadın	28	Üniversite	Maltepe (AVM)	2 yıl	Firma eğitimi	Tip3
Aktar 8	Erkek	55	Lise	Pendik	24 yıl	Baba mesleği	Tip1
Aktar 9	Kadın	42	Üniversite	Acıbadem	18 yıl	Üniversitede	Tip2
Aktar 10	Erkek	57	Ortaöğretim	Ümraniye	+30 yıl	Kişisel çaba	Tip3
Aktar 11	Erkek	39	Lise	Kadıköy	+20 yıl	Baba mesleği	Tip2
Aktar 12	Erkek	45	Lise	Kadıköy	15 yıl	Kişisel çaba	Tip2
Aktar 13	Erkek	35	Üniversite	Fatih	+20 yıl	Baba mesleği	-
Aktar 14	Erkek	36	Üniversite	Esenyurt	26 yıl	Usta-çırak	Tip3
Aktar 15	Erkek	49	Lise	Beşiktaş	16 yıl	Kişisel çaba	Tip2
Aktar 16	Kadın	44	Üniversite	Fatih	23 yıl	Baba mesleği	-

Yapılan görüşmeler sonucunda aktarlık mesleğinin İstanbul’da geçirdiği mekânsal dönüşüm ve sosyoekonomik farklılaşmalar hakkında kişilerin tecrübelerinin süreçler, dinamikler ve sebep sonuç ilişkileri bağlamında belli temalar etrafında ortaklaştığı tespit edilmiştir. Bulguların bu ortak temalar etrafında incelenmesinin daha işlevsel olacağı düşünüldüğünden analizler dönüşümlerin ardında yatan dinamiklerin tespit edilmesi amacıyla iki ayrı bölümde ve 7 başlık altında toplanarak incelenecektir.

4.2. Analiz ve Bulgular: İstanbul Aktarlarının Geçirdiği Sosyoekonomik Değişimlerin Sebepleri

Katılımcıların aktarların sayısının artması, toplumsal hayatta daha görünür olmaları, mesleğin geçmişten farklı örüntülerle icra edilmesi gibi değişimlere dair yaklaşımları çerçevesinde Geleneğin Yeniden Doğuşu Bağlamında Aktarlık Mesleği, Medyanın Aktarlar ve Tüketiciler Üzerindeki Etki, Değişen Yaşam Pratiklerinin Gerekleri, Mekanlar, Online Satış ve Aktarlığın Geleceği başlıkları oluşturulmuş, mesleğin sosyal ve ekonomik yönlerine dair değişimlerin bu başlıklar altında incelenmesi hedeflenmiştir.

Geleneğin Yeniden Doğuşu Bağlamında Aktarlık Mesleği başlığında katılımcıların aktarlığın yeniden popüler olması meselesine yaklaşımları değerlendirilirken, medyanın kişilerin bu alana olan ilgisini keşfettikten sonraki süreçteki etkileri Medyanın Aktarlar ve Tüketiciler Üzerindeki Etkisi başlığında incelenecektir. Aktarların çağın gereklerine uygun olarak yaşadıkları değişimler ve bu değişimlerin mesleğin yükselişine olan katkısının analiz edileceği Değişen Yaşam Pratiklerinin Gerekleri başlığının ardından ise bugün aktarların internet satışına entegrasyonları ve bunun aktarlığın geleceğine dair etkilerinin tartışılacağı son başlık gelmektedir.

4.2.1. Geleneğin Yeniden Doğuşu Bağlamında Aktarlık Mesleği

Aktarlık mesleğinin geçmişi ve bugününe dair mevcut veriler incelendiğinde ortaya çıkan en ilgi çekici noktalardan birinin aktarlığın dönemsel olarak değişen önemi olduğu söylenebilir. Doğrusal çizgide ilerlemediği fark edilen bu önemin belli dönemlerde aktarlık mesleğini neredeyse yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakacak

seviyelere kadar düştüğü görülmektedir. Öte yandan son dönemlerde aktarlığın içinde bulunduğu mevcut durumda ise mesleğin neredeyse eczacılığın ortaya çıkışından önceki ehemmiyetine yeniden kavuştuğu görülmüştür. Görüşme gerçekleştirilen aktarların söylemleri bu tabloyu destekler niteliktedir;

Aktarlar tarihte en az bir kuyumcu kadar önemli dükkanlar olmuşlardır, çünkü bir bitki alıp şifa bulabiliyorsunuz, ya da bir çayla böbrek taşı düşürebiliyorsunuz. Baharat ve bitki çok eski zamanlardan itibaren en değerli şeylerden biri ve bugün yine o noktaya geldi. Aktarlar bugün ipek yolunun, baharat yolunun olduğu dönemlerdeki önemine denk bir öneme yeniden kavuştular. Bir aktar dükkanında satılan ürünler bugün yine bir kuyumcudaki satılan ürünler kadar kıymetli. (Aktar 2-Üsküdar, 21 yıl, Tip3)

Yapılan görüşmeler sonucunda aktarların da söylemleriyle varlığını destekledikleri mesleğin bu yeniden doğuşunun ardında yatan en önemli sebeplerden birisinin tüm dünyayla birlikte ülkemizde de popüler olan doğal-bitkisel yaşam trendleri olduğu görülmüştür. Aktar 15 doğal olana artan talebi “Kanserin vs. çok artmasıyla kansere sebep olabilecek içerikleri insanlar hayatından çıkartmaya başladı, bu da alternatif doğal yeni ürünler ortaya çıkmasına neden oldu. Paraben, sülfat gibi katkıların insan sağlığına verdiği zararların ortaya çıkmasıyla birlikte insanlarda doğala dönme, doğal beslenme, hastalık yaratabilecek içeriklerden uzak durma eğilimleri gelişti” (Beşiktaş, 16 yıl, Tip2) şeklinde özetlemiştir.

Doğala dönüş hareketi, özü itibarıyla hızlı tüketim kültürünün karşısında olmak, kapitalist üretim ilişkilerinin doğaya ve insana verdiği zararları en aza indirmek ve günümüz kentsel yaşamının yapay tüketim nesnelerinden ve ilişkilerinden kaçmak amacıyla köy yaşamının temsil ettiği değerlere yaklaşılmaması olarak tanımlanabilir. Fakat kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin kendisine tepki olarak ortaya çıkan hareketlere dahi hemen entegre olmakta gösterdiği başarıyı doğala dönüş hareketinin şehirli insanın yaşamında bulduğu karşılığa görmemiz mümkündür.

Her geçen yıl kişilerin ilgisinin daha çok arttığı bu harekette yeni tüketim yerlerinin açıldığı, daha doğal beslenmek ya da doğal yollardan hastalıklardan kurtulmak isteyen tüketicinin ihtiyaçlarının karşılanması adına yeni nesneler ve aktörlerin devreye girdiği görülmüştür. Bu süreç ise özellikle şehirlerdeki aktarları

doğrudan etkilemiş, kişilerin şehir yaşamında daha doğal olanını bulabilecekleri seçenekler kısıtlı olduğundan İstanbul gibi büyük yerleşim yerlerinde bu trendler sonrasında aktarların ziyaretçilerinin artması kaçınılmaz olmuştur. Aktar 14 “Müşterilerin bir kısmı markette de bulabileceği ürünlerin daha doğalını almak için geliyor bize; mesela sirke alacak ama yapay olmayanını almak için geliyor, mesela meyvenin doğal kurutulmuşuna ilgi gösteriyor, onun için geliyor, çünkü bulursa aktarlarda bulur en doğalını” (Esenyurt, 26 yıl, Tip3) sözleriyle aktarların şehirde doğal yaşamayı seçen tüketici için olan önemini vurgulamıştır. Aktar 9’un zamansal olarak 2000’ler sonrasına konumlandığı değişimi diğer bir katılımcı -Aktar 10- “Son dönemlerde oldu daha çok doğal ürünlere ilgi, önceden de biz doğal olan ürünleri satıyorduk elbette ama bu kadar çok alıcısı yoktu, eskiden beri aktarlardan alışveriş yapanlar gelirdi, artık doğal ürüne ulaşmak isteyen herkes aktarların müşterisi” (Ümraniye, +30 yıl, Tip3) ifadeleriyle son birkaç yılda daha çok arttığını belirtmiştir.

Bu doğala-doğaya dönüş hareketi aktarları yalnızca kişilerin sentetik olan yerine daha doğal ürünlere yönelmesi ve bu ürünleri şehirlerde en kolay şekilde aktarlardan temin etmesi nedeniyle etkilememiştir. Aynı zamanda bu hareketle bağlantılı olarak zamanla kişilerin modern tıp uygulamaları yerine geleneksel ve alternatif tıp uygulamalarına olan ilgileri de artmıştır. Mülakat yapılan aktarlar, kişilerin son yıllarda alternatif tıba yeniden yönelmiş olmalarını farklı sebeplerle açıklamışlardır. Aktar 9 tüm ilerlemelere karşın kanser gibi modern tıbbın kesin çözümler üretemediği hastalıklara ek olarak bir de salgın hastalıkların çok artmış olmasından dolayı insanların bu alana rağbet gösterdiklerini ifade etmiştir;

2000 sonrasında artarak devam eden bir doğala dönüş var tüm dünyada. Çünkü teknoloji çok ilerledi, sağlıkta çok ciddi araştırmalar ve reformlar yapıldı, bununla birlikte hastalıklar artmaya başladı. Normalde sağlıkla ilgili bu kadar gelişmelerin yaşandığı dönemde hastalıkların azalması beklenebilir, ama aksine hastalıklar azalmadı, arttı. Yeni doğan çocuklar alerjilerle doğmaya başladı. Bunun sonucunda insanlar yeniden alternatif tıba yöneldiler. (Acıbadem, 18 yıl, Tip2)

Benzer şekillerde yapılan incelemeler sonucunda Covid-19 pandemisi sonrasında aktarlara olan talebin artmış olduğu, salgın döneminde daha öncesinde

aktarlara çok sık gelmeyen kimselerin dahi hastalıktan korunma amacıyla aktarları ziyaret etmeye başladıkları öğrenilmiştir.

Öte yandan Aktar 3, sentetik ilaçların yan etkilerinin ayyuka çıkmasının ardından insanların bu ilaçlara ve doktorlara güveninin kalmadığını, bu sebeplerle hastalıkları yan etkisinin daha az olduğunu düşündükleri yollardan çözmek için alternatif tıbbı döndüklerini ifade etmiştir (Eyüpsultan, 20 yıl, Tip1). Aktar 8 ve Aktar 15'in benzer ifadelerinden kişilerin doğallığın yan etkilerden daha uzak olduğunu varsaydıkları modern sağlık sistemine güvenmedikleri için bu alanlara yönelmiş oldukları anlaşılmıştır. Kimi tüketicilerin daha uygun fiyatlı olacağını düşündükleri için hastalıkların tedavisi için aktar reçetelerinden faydalanmak istediklerini ifade eden katılımcılarla da karşılaşmıştır. Aktar 4 kişilerin çoğunlukla daha uygun fiyatlı olduğu için kendisine başvurdıklarını “bize gelen hastalar normalde bir doktora gidip çok pahalı ilaçlarla çözebileceği derdini bir macunla, bir karışımla çok daha ucuza mal edebiliyor.” (Ataşehir, 19 yıl, Tip1) sözleriyle açıklamıştır.

Thompson 'ın (1995) ‘geleneğin yeniden demirlemesi’ olarak adlandırdığı bu geleneksel olanın yeniden görünür olması süreci aktarlığın yeniden popüler hale gelmesinin yanı sıra birçok değişimler geçirmesinde de etkili olmuştur. Tüketicinin doğal olana ulaşmak için rağbet gösterdiği aktarlar bu doğrultuda dükkanlarını ve sattıkları ürünleri talebi karşılayacak şekillerde düzenlemişlerdir. Uzun yıllardır İstanbul’da aynı yerde işletme sahibi olan Aktar 2 dükkanındaki ürünleri tarif ederken son yıllarda eklenen doğal yaşam ürünlerine vurgu yapmıştır;

Bir aktar dükkanında olması gereken temel ürünler bitkiler, bunların yağ ve suları, baharat vs. Ama son dönemlerde aktarlara ayrıca doğal kozmetik ve bakım ürünleri girmeye başladı. Çünkü artık birçok kimse sentetik olan ürünleri kullanmak yerine doğal bakım ürünlerini kullanmak, doğal beslenmek istiyor. Biz de bu talebe göre şekillendiriyoruz kendimizi (Üsküdar, 21 yıl, Tip3)

İstanbul özelinde mülakatlar yapılan ya da gözlemlenen aktarlar arasında birbirinden farklı yapıda aktarlar olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılaşmanın ise son dönemlerde artan eğilimlere uyum sağlayıp sağlamadıklarına göre şekillendiği anlaşılmıştır. Bu farklılaşmaların doğal yaşam yönelimlerine hangi açılardan -alternatif

tıp ya da doğal beslenme- entegre olduklarıyla yakın ilişkisi bulunmaktadır. Artan bu eğilimler neticesinde ortaya çıkan Tip3 aktarlar, popüler doğal yaşam uygulamalarına kolaylıkla uyum sağlamışlardır. Tip1 ve Tip2 aktarların ise aktarlığı icra ederken alternatif tıp uygulamalarına ağırlık vermiş oldukları görülmüştür.

Gelenekler ve gelenekselciliğin modernitenin tam karşısına konumlandırıldığı klasik modernite teorisine göre bu ikisinin bir arada var olamayacağı ön görülmüştür. Fakat zaman geçtikçe geleneksel olan karşısında modern olanın tek çözüm olduğu fikrini reddeden aykırı sesler çoğalmaya başlamıştır. Anthony Giddens'a göre modernite, post-geleneksel bir yapı olmakla birlikte geleneğin güvencelerinin yerine salt rasyonel bilginin geçtiği bir süreç değildir.²⁵¹ Bu ikisinin kesin sınırlarla ayrılmadığını savunan bu görüşün yansımalarını geleneksel ve modernin neredeyse her kurumda iç içe geçtiği Türk toplumunda bulmak mümkündür.

Giddens'a göre modernite doğası gereği birçok çıkmazlara içkin bir yapıdadır ve gelenek karşısında tek doğru yol olarak konumlandırılmamalıdır. Ona göre modern toplumlarda yaşayan insanlar özellikle modern öncesi çağın risklerine karşı güvende olsalar da bu sistemde kişiler yeni risk ve tehlikelerle karşı karşıyadır. Çünkü modernite beraberinde kendi kriz ve çıkmazlarını getirmiş, bu sefer yeni problemlerle karşı karşıya kalınmıştır.²⁵² Bu açıdan bakıldığında kişiler modern toplumun güvensizliklerinden kaçınmak için belli alanlarda yeniden geleneksel olana dönme eğilimi gösterebilmektedir.

Bugünün dünyasında, katılımcıların yukarıda ana hatlarını çizdikleri sebeplerden dolayı, insanların modern tıba olan güvensizliklerinin sonucunda geleneksel ve tamamlayıcı tıp pratiklerine ilgilerinin artmış olması şaşırtıcı değildir. Çünkü kişiler modern kurumlar aracılığıyla çözemedikleri, ya da riskleriyle baş edemedikleri durumlarda geleneksel bilgi ve yöntemlere başvurmaktadır. Bu bağlamda artan hastalıklar, modern tıbbın çare üretemediği durumlar ve modern hayatın getirdiği doğal olmayan yaşayış biçimlerinin risklerinden kaçmak isteyen kişiler geleneksel tıp

²⁵¹ Giddens, *Modernity and Self-Identity*, s.19-20.

²⁵² Giddens, s. 2-3.

uygulamalarına yeniden yoğun ilgi göstermeye başlamıştır. Modernitede şehir yaşamı ve doğal olan neredeyse bir karşıtlı olarak sunulmasına rağmen, bugün şehirde yaşayan kimseler doğala dönüş için kendilerine yeni alternatifler bulmakta zorlanmamışlar, şehir yaşamını terk etmeden de bu geleneksel pratikleri devam ettirebilmenin yollarını bulmuşlardır. Bu anlamda aktarlar her ne kadar ticarileşmiş ve kapitalizme eklenmiş olsalar da şehirli insanın geleneksel tıp ile arasındaki aracı rolünü üstlenmişler, bu da onların görünürlüklerinin ve sayılarının artmasıyla sonuçlanmıştır. Bu sebeple modern şehir yaşamı doğadan tamamen soyutlanmış olmayıp, geleneklere kökten meydan okuyan bir yapıda da değildir.

4.2.2. Medyanın Aktarlar ve Tüketiciler Üzerindeki Etkisi

Görüşülen kişilerin aktarlığın yaşadığı sosyoekonomik değişimleri büyük oranda medyanın etkisine bağladıkları görülmüştür. Katılımcıların yarısından fazlası değişim süreçlerinde en büyük rolü medyada aktarlığı doğrudan ilgilendiren programların sayısının çok artmış olmasına bağlamışlardır. Özellikle 2000’ler sonrası artan doğal yaşam trendlerinin de etkisiyle medyada bitkisel içeriklere dair yayınların sayısında artış olduğu görülmüştür. Hem televizyonda hem de sosyal medyada tüketiciyi bitkisel içerikler kullanmaya teşvik eden programların çoğalması kişilerin şehirde bu ürünleri en kolay temin edebilecekleri yer olan aktarlara olan talebini etkilemiştir. Aktarlar bu işlevlerini yüzyıllardır sürdürüyor olmalarına rağmen toplumda aktarların sattıkları ürünlere olan ilginin düzeyinin artması onların hem nicelik hem de nitelik bakımından değişimlerini beraberinde getirmiştir.

Katılımcılardan Aktar 14, insanların hep ilgisinin olduğunu düşündüğü bu alana medyanın etkisiyle talebin katlanarak artmış olduğunu şu şekilde ifade etmiştir;

Aktarlık bizim ülkemizde her zaman talep gören bir alandı, ama son yıllarda sayılarının bu kadar artmış olmasının sebebi aktarlığın medyada çok fazla yer alması ve popüler olması. Televizyon programlarında bitkisel ürünlerin çokça anlatılması bizim de popülerliğimizi arttırdı ve insanlar bu alana daha çok talep göstermeye başladı (Esenyurt, 26 yıl, Tip3).

Benzer şekilde Aktar 4, aktarların yaşadığı dönüşümü medyada bu alanın daha görünür olmasına bağlamıştır; “Tamamen medyada içeriklerin artması sonucunda oldu

her şey, doktorlar vs. çıkıp televizyonlarda bitkilerin faydalarını, bitkisel reçeteleri çok fazla anlattılar. İnsanlar da bu ürünlere rağbet göstermeye başladı. İnsanlar ilgi gösterince de karlı bir alan olduğunu düşünüp yatırımcılar bu alana yöneldi.” (Ataşehir, 19 yıl, Tip1)

Özellikle kadın izleyicilerin bu alana ilgilerinin fark edilmesinin ardından yayınların sayısında büyük oranda artış olduğu, kadın kuşağı programlarında sıkça bitkisel tedavi temalı yayınlar yapılmaya başlandığı bilinmektedir. Kendisi de bir dönem uzman olarak bu programlarda bulunduğunu ifade eden Aktar 9, medyanın kişilerin bitkilere ilgilerini fark ettikten sonraki süreçte bu alanda yaşananları şöyle ifade etmiştir “Medya aktarları reyting malzemesi olarak kullandı. Kadın kuşağı programlarında en büyük reytingi bizim üzerimizden yaptı. Çünkü bizim insanımız evde iki tane otu karıştırıp çay yapmayı, yağ hazırlamayı seviyor; bu bizim genlerimizde var, medya bunu fark etti ve hemen yönünü buraya çevirdi.” (Acıbadem, 18 yıl, Tip2). Benzer şekilde Aktar 12, “medyada kadın programlarında vs. bu meslekle ilgili programların yapılması bunu çok etkiledi. Kadınların zayıf noktası zayıflama ve güzellik, erkeklerin ise cinsel performans ürünleri; bu tür zayıf noktalara vurgu yaparak bunlara çare olacak içeriklere göre insanları yönlendirdiğinizde insanlar direkt temin etmek istiyor” diyerek bu alanda en çok etkilenen kesimin yine kadınlar olduğunu vurgulamıştır. (Kadıköy, 15 yıl, Tip2)

Televizyon programlarında güvenilirliği arttırmak için bir konu hakkında alanında uzman kişilerin görüşlerinin alınması sıkça tercih edilen bir yöntemdir. Katılımcıların büyük bir kısmı son yıllarda bitkisel tedavilere ek olarak sağlıklı yaşam, doğal kozmetik, doğal beslenme gibi konularda doktor, aktar, dermatolog, güzellik uzmanı gibi farklı alanlardan kimselerin medyada yoğun bir şekilde yer almasının aktarların dönüşümünü doğrudan etkilediğini vurgulamıştır. Aktar 9 bu konuda “... bu medyadaki kimseler uzmanlıklarını kullanıyor, bizim insanımız da bunları putlaştırmayı seviyor, televizyonda çıkıp bir diyetisyen, bir doktor bu açıklamaları yaptığında hiç sorgulamadan inanıyor, onların söylediğini direkt gerçeklik olarak alıyor ve hemen aktara koşuyor” (Acıbadem, 18 yıl, Tip2) sözleriyle ifade etmiştir. Benzer şekilde Aktar 1 medyanın aktarlığı nasıl etkilediğini anlatmak için “Bazı medyatik, bitki uzmanı

olduğunu söyleyen kimseler bir üründen bahsedince sanki o kanunmuş gibi hiç sorgulamadan insanlar gelip o ürünü bizden almaya başlıyorlar” (Kartal, 30 yıl, Tip2) ifadelerini kullanmıştır.

Medyanın kişilerin tüketim davranışlarını büyük oranda etkilediği artık bilinen bir gerçektir. Bununla bağlantılı olarak medyanın kişilerin yönelimleri doğrultusunda sıklaştırdığı ve aktarları doğrudan ilgilendiren yayınların mesleğin dönüşümünde birden fazla etkisi olduğu yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkartılmıştır. Aktarlara olan talebin artışının yanı sıra bu durum aktarların satacakları ürünleri şekillendirmeye başlamış ve birçok aktarın üzerinde vurguyla söz ettiği yeni bir aktar tüketicisini de beraberinde getirmiştir.

Bununla bağlantılı olarak görüşülen aktarların medya konusunda belki de en çok ortaklaştıkları alan belli dönemlerde ön plana çıkartılan bitkisel ürünlerin yansımalarını anında hissediyor olduklarına dair söylemleri olmuştur. Katılımcıların neredeyse tamamı medyanın etkisinden bahsederken uzmanların önerdiği ürünleri hemen almaya gelen birçok tüketici olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda Aktar 6 “Mesela birisi çıkıyor bir ottan bahsediyor, ertesi gün herkes gelip bizden o otu istiyor. Biz satarız bizim işimize gelir, ama burada sıkıntılı olan şey; birisinin çıkıp televizyonlarda bir ürünü hangi sebeple olduğu bilinmeksizin parlatması ve bizim insanımızın da hemen o ürüne akın etmesi” (Üsküdar, 15 yıl, Tip2) ifadesini kullanırken Aktar 1 “Aktarların sayısının artışı direkt medya, televizyon ile ilgili. Belli dönemlerde birtakım ürünler ön plana çıkıyor. Mesela birisi çıkıp *spirulinanın* zayıflattığını söylüyor, o gün sabahtan o ürünü bitiriyoruz elimizde. Sürekli kansere iyi geldiği söylenen belli ürünleri ön plana çıkartıyorlar” diye açıklamıştır. (Kartal, 30 yıl, Tip 2)

İnternet kaynaklarının, sosyal medyanın ve televizyon yayınlarının aktarların müşterilerinin taleplerini yönlendirdiğine ve kişilerin geçmişten farklı olarak artık bu yönlendirilmiş talep ile kendilerine başvurduğuna dikkat çeken katılımcılar yeni bir tüketici profili tanımlamışlardır. Görüşmeciler, geçmiştekine benzer eğilimlerle aktar dükkanlarını ziyaret ediyor olsalar dahi medyanın yönlendirmesi ile gelen kişilerin sayılarında ciddi artışlar olduğunu kaydetmişlerdir. Aktar 2 bugün aktarların tüketici profillerindeki değişimi şu sözlerle açıklamıştır;

Müşterilerimizi iki gruba ayırabiliriz; bir tanesi beyaz yaka diyebileceğimiz, bir işletmede yetkili, araştırarak aktar dükkanına gelen kimseler. Bu kişiler ne alacağını biliyor; grip olmuş ıhlamur alacak, böbrek taşı var kırk kilit alacak ya da kayısının doğal kurutulmuşunu alacak. Bu kredi kartı cebinde, neyden ne kadar alması gerektiğini bilen, gramına kadar alacağı şey belli olan kimseler. Bir de dünyadaki yeni akımlardan etkilenen, son zamanlarda ortaya çıkan bir müşteri profili var; yönlendirme ile aktarları ziyaret eden insanlar. Bu kimseler medya organlarından öğrendikleri bilgilerle alışveriş yapmaya gelen ve aktarın yönlendirmesine pek de açık olmayan insanlar (Üsküdar, 21 yıl, Tip3)

Benzer şekilde Aktar 14 iletişim kanallarından etkilenerек kendilerine gelen müşterilerin aktarların yönlendirmesine açık olmadıklarını bu durumun kendilerini meslekte en çok zorlayan durumlardan birisi olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda diğer bir katılımcı “Müşteri, en çok zorlandığım alan. Bilinçsiz müşteri bizi çok yoruyor. Mesela bilgiyi senden öğrenmek üzere gelen müşteri yönlendirmeye açıktır, sen onu doğruya yönlendirebilirsin. Ama zaten medyadan, internetten gördüğüyle gelen müşteriyi yönlendirmek de zor” (Kadıköy, 15 yıl, Tip2) ifadeleriyle rahatsızlığını dile getirmiştir.

Aktarlığı etkileyen süreçlerin medyaya bu şekillerde entegre olmasından sonra ortaya çıkan bu yeni nesil aktar tüketicisinin aktarların müşterilerinin en geniş kısmını oluşturdukları mülakatlar esnasında öğrenilmiş olmakla birlikte aktarların hangi tipolojiye ait olduğuna göre bu durumun artıp azalmış olduğu da ayrıca dikkati çekmektedir. Eski tarz aktar yapısını sürdürmeye çalışan -Tip1- aktarların medyanın yönlendirmesiyle gelen müşterilerinin yeni nesil aktarlara göre- Tip3- daha az olduğu görülmüştür. Örneğin Aktar 8 müşteri profilini “Bilinçli tüketici sayısı bana göre en fazla yüzde 3, bugün aktarların müşterileri hep bu dış faktörlerin etkisinde kalan kimseler. Tabi bilinçli tüketiciler de yok değil, birçok aktara göre bizim daha bilinçli bir şekilde gelen, şikayetlerine göre bize ilaç hazırlatan müşterilerimiz var” (Pendik, 24 yıl, Tip1) şeklinde tanımlarken sosyoekonomik seviyesi yüksek olan Acıbadem bölgesinde işletme sahibi olan Aktar 9 ise kendi müşterilerinin bilinç düzeyleri ve dış faktörlerin etkisinde kalma durumlarını şöyle özetlemiştir; “Beyaz yakalı kimseler bizim müşterilerimiz daha çok. Belli bir sosyoekonomik seviyeye ulaşmış müşterilerimiz var. İstanbul’da beyaz yakalı, internet kullanıcısı kesim biraz sıkıntı, çünkü bildiğini zanneden insana laf anlatmak çok zor.” (Acıbadem, 18 yıl, Tip2)

Tüketicinin taleplerinin bu denli etkilenmiş olması beraberinde raflardaki ürünlerin de aynı süreçlerden etkilenerek değişmesine sebep olmuştur. Aktar 15 (Beşiktaş,16 yıl, Tip2) satacağı ürünlere eskiden olduğu gibi artık kendisinin karar vermediğini bunu artık başka etkenlerin belirlediğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Aktar 3 artık çoğunlukla hangi ürün popüler oluyorsa işletmelerinde ona yer açtıklarını, medya gibi dışsal etkenlerin raflardaki ürünleri de belirlemeye başladığını şu sözlerle anlatmıştır; “Önceden tamamen tecrübelerime göre satacağım ürünlere karar veriyordum ama artık internet mesleği ve piyasayı değiştirdi. İnsanlar artık internetten neyin neye iyi geldiğini araştırıyor, sana sormuyor eskisi kadar. Bir de ne popüler olduysa biz ona da yer vermeye çalışıyoruz çünkü müşteri talep ediyor” (Eyüpsultan, 20 yıl, Tip1). Aynı aktar mesleğin popüler kültüre entegre olmasıyla birlikte yapısının değiştiğini, önceden hastalıkların tedavisi gibi daha hayati konularda etkinlik gösteren aktarların bugün popüler olan zayıflama, doğal beslenme gibi süreçlere ve kozmetik gibi alanlara eklenmiş olduklarını da eklemiştir.

Yirmi seneyi aşkın bir süredir İstanbul’da faaliyet gösteren Aktar 8 ise aktar raflarındaki ürünlerin farklılaştığını anlatmak için “Son yıllarda kozmetik de entegre oldu. Ama o benim ilgi alanıma girmiyor. Çünkü onlar reklamla, televizyonla insanların hayatına sokulan kolajen gibi içerikler ve bu benim tasvip ettiğim bir şey değil.” (Pendik, 24 yıl, Tip1) ifadelerini kullanmıştır. Burada ayrıca ilgi çekici olan nokta medyada ön plana çıkan ürünlere ön yargı ile yaklaşan bu katılımcının çalışmada Tip1 şeklinde kategorize ettiğimiz ve daha çok eski aktar yapısını devam ettirmeye çalışan aktarlardan biri olmasıdır. Popüler ürünlerin aktar raflarına girmesi ve satılan ürünleri değiştirmesi bir gerçek olmakla birlikte bu durumun her aktarı aynı oranda etkilemediğini görmek açısından Aktar 8 ve benzeri aktarların söylemleri önemlidir. Daha çok paketli ürünlerin ve trend olan içeriklerin bulunduğu, medyadaki yönelimlere, yaşam trendlerine göre raflarını düzenleyen aktarların çoğunlukla Tip2 ve Tip3 diye tarif ettiğimiz aktarlar oldukları fark edilmiştir.

Öte yandan görüşülen kişilerin ifadelerinin en çok ortaklaştığı noktalardan bir diğeri, medyada ve internetteki bu yönlendiriciliğin ardında kapitalist birçok çıkar ilişkisi olduğunu düşünmeleridir. Birçok katılımcı satışlarını arttırıyor olsa dahi bu

durumdan rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir. Görüşülen kişilerin medyanın etkisinden bahsederken mutlaka arka plandaki iş birliklerine dikkat çekme eğiliminde oldukları fark edilmiştir. Aktar 4 medyada bitkilerle ilgili tarifler veren uzmanların bu alanda ticari çıkarları olan kimseler olduğunu, o yüzden tüketicileri bilinçli olarak bazı ürünleri almaya yönlendirdiklerini dile getirmiştir (Pendik, 24 yıl, Tip1). Aktar 2 ise bu durumu şu örnekle açıklamıştır;

Televizyonda sürekli çıkan bazı uzman kişiler var, bunda doktor ya da aktar olabilir mesela. Tabiki kitleleri bitkisel ve doğal yöntemlere yönlendirmeleri güzel ama bu meselelerin arka planlarını bilen insanlar olarak biz, çıkarımıza olsa bile bu durumdan çok mustaribiz. Çünkü hepsi olmamakla birlikte bu tarz kişilerin çoğunun kendi ortaklıkları oluyor ya da çoğu zaman elindeki ürünü satmak isteyen üreticiler ile reklam anlaşmaları yapıyorlar. Eğer dünyada o dönem nar satılmamışsa ve ellerinde stok fazlası kaldıysa ben bitki uzmanı olarak narı ön plana çıkarabilirim ve günde 20 ton narı sattırabilir, nar stoklarını eritebilirim (Üsküdar, 21 yıl, Tip3)

Aktar 15 mesleği icra ederken kendisini en çok rahatsız eden durumun aktarların müşterilerinin medyatik isimlerin kendi çıkarları için yanlış yönlendiriliyor oluşu olduğunu ifade etmiştir; “...sonuçta televizyonlara çıkan isimler de belli ticari kuruluşların desteklediği, anlaştığı insanlar olabiliyor çoğunlukla. Belli dönemlerde bazı ürünler ön plana çıkıyor mesela ama orada da bir sürü ilişki dönüyor arka planda” (Beşiktaş, 16 yıl, Tip2) derken, Aktar 4 ise konuyu “Bir ürün ön plana çıkınca bir yerde birileri zengin oluyor. Ya da elinde parası var yatırım yapmak istiyor, medyatik isimler o ürünü ön plana çıkartınca anında elindeki malı bitiriyor, ciddi paralar kazanıyor o işten.” (Ataşehir, 19 yıl, Tip1) şeklindeki benzer ifadelerle açıklama yoluna gitmiştir.

John Thompson ‘Medya ve Modernite’ kitabında 1950-60’ların klasik modernleşme teorilerine karşı çıkarak geleneksel ve modern arasında kesin bir karşıtlık bulunmadığını ve toplumların gelenekselden moderne tek yönlü geçişlerinin yeterli bir açıklama olmadığını savunur. Modern yapılar geleneğin altını oyarak onu ortadan kaldırmaktan ziyade geleneğin şekil değiştirmesine ve yeni görünümle karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Bu anlamda medyanın gelenek üzerindeki etkisini inceleyen Thompson, yüz yüze iletişimin yerine yeni kodlar getiren medyanın geleneğin ortadan kalkmasında değil, yerinden edilerek yeniden demirlemesinde etkili olduğunu

savunur. Ona göre medyanın etkisiyle “geleneklerin köklerinden uzaklaşması, yaşamlarını sona erdirmeyi, tersine gelenekleri yeni bağlamlarında genişleten ve yeniden canlandıran ve de yüz yüze etkileşimin sınırlarını aşan mekânsal birimlere yeniden demirleyen bir ortam hazırladı.”²⁵³ Bu anlamda aktarlığa dair geleneksel ve alternatif tıp pratikleri geçmişte ancak kişiler arası iletişim yoluyla yayılabiliyorken medyanın etkisiyle bu etkileşim biçimi olmaksızın da insanlar aktarlık geleneğinin pratiklerine dair bilgi edinebilmektedir. Kişiler artık bitkisel tedavi ve beslenme yöntemleriyle ilgili bilgi almak için aktarları dükkanlarında ziyaret etmek zorunda kalmadan, fiziksel olmayan yerlerde de bilginin bu türüne erişim sağlayabilmektedir. Bu durum geleneksel tıp ve bununla bağlantılı olarak aktarlık geleneğinin neredeyse yeniden doğuşunda rol oynamışsa da aktarların uzmanlığının ve bilgisinin de geri plana itilmesiyle sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak yapılan saha görüşmeleri sonucunda aktarların, çalışmanın değişim olarak adlandırdığı aktarların sayılarının artması, raflardaki ürünlerin değişmesi, farklı aktar yapılarının ortaya çıkması gibi süreçlerin ardında yatan en önemli dinamiklerden birinin medya ve onun etkileri olduğunu düşündükleri ortaya çıkmıştır. Birçok katılımcı aktarların yeniden bu denli görünür olmasını medyada bu alanda içeriklerin sayısının artmış olmasıyla ilişkilendirmişlerdir.

4.2.3. Değişen Yaşam Pratiklerinin Gerekleri: Ekstraktlar, Gıda Takviyeleri ve Kapsüller

Sanayi Devrimi ile başlayan ve iletişim ve ulaşım sektörlerinde yaşanan gelişmelerle pekişen süreçte kişilerin hayatı yaşama ve anlamlandırma şekillerinde büyük değişimler yaşanmıştır. Bugün kişilerin zaman ve yer algıları geçmişten büyük oranda farklılaşmıştır. İletişim ve ulaşım ağlarında yaşanan gelişmelerin de etkisiyle çok kısa sürelerde gidilecek yere varılabilmesi, geçmişte mümkün olmayan şekillerde kişiler arası iletişimin dakikalar içerisinde kurulabiliyor oluşu ile özellikle şehir yaşamında kişiler her alanda hızlı olmak zorunda hissetmekte ve hayatını bu çerçevede düzenlemeye gayret etmektedir. Geçmişte kişiler için bu denli öneme sahip olmayan hız

²⁵³ John B. Thompson, s.275.

isteği gün geçtikçe yeni kaynaklarla beslenerek büyümekte ve alışverişten modaya, beslenmeden eğitime her alana sirayet etmektedir.

Bu hızlı yaşam pratikleri kişilerin tüketim davranışlarında da etkisini göstermektedir. Artık tüketiciler aldıkları ürünlerden en kısa sürede maksimum faydayı görmeyi istemekte, en hızlı şekillerde sahip olabilecekleri ve tüketimin etkisini en kısa yoldan hissedebilecekleri ürünlere yönelmektedirler. Tüketicilerin beklentilerinde yaşanan bu değişimler çalışmanın ilgilendiği aktarlık mesleğinde de büyük dönüşümlere sebep olmuş, hatta aktarlık bu yeni beklentilere karşılık verebilme becerisi sayesinde yok olmaktan kurtulmuş ve bir yeniden doğuş yaşamıştır.

Görüşme gerçekleştirilen kişilerin büyük bir kısmı aktarların geçmişten farklı fiziksel görünümlere sahip olmalarını, birçok yeni ürün kategorileri ortaya çıkmasını ve aktarlığa olan ilginin artmasını değişen yaşam pratiklerine ve tüketici beklentisine ayak uydurabilmekten kaynaklı olduğunu dile getirmişlerdir. Modern tıbbı göre tedavi ve etki sürelerinin daha yavaş olduğu içeriklerle ilerleyen bu iş kolu artık tüketicinin hız beklentisine ayak uyduracak şekillerde değişim ve dönüşümler geçirmişlerdir. Bir inceleme yapıldığında aktarların son dönemlerde yaşadıkları en büyük değişimlerin raflardaki ürünler üzerinden olduğu hemen dikkati çekmektedir. Geçmişte aktar görselleri incelendiğinde ve bugün ortalama bir aktarın görünümleri kıyaslandığında raflarda geçmiştekinden çok farklı ürünler olduğu görülmektedir.

Görüşülen kişilerden Aktar 2 aktarların kişilerin değişen yaşam pratiklerine ve hız beklentilerine nasıl entegre olduklarını ‘bitkiler kılıf değiştirdi’ şeklinde özetlemiştir;

2000’li yıllardan sonra televizyon, internet vs. ile insanların hayatlarında köklü değişimler yaşandı. Bir kere insanlar her şeyi hızlı halletmek istiyor, tedaviye ya da herhangi bir şeye çok zaman harcamak istemiyor. Tüketici bugün bir bal kullandığında o balın içindeki bitkinin değerini de almak istiyor. Ya da uzun uzun kullanmak istemiyor, attığı bir kapsülle örneğin karaciğer problemini çözmek istiyor. Aktarlar da bu talepler doğrultusunda değişim geçirdi, ama bu 300 yılda olmadı her şey son 20 yılda yaşandı. Yaşanan bu değişimler sonucunda da şifalı bitkiler tablete, yağa girdi, ekstrakta (özüt) dönüştü kısacası bitkiler kılıf değiştirdi. (Üsküdar, 21 yıl, Tip3)

Aktar 8 de süreci meslektaşıyla benzer şekilde tanımlamıştır; “Bugün insanların hayat tarzları vs. dolayısıyla uzun süreler bekleyecek tahammülleri yok, piyasada bu işin reklamını yapanlar da tüketiciyi tanıyor ve o ne talep ediyorsa ona göre tanıtıyor” (Pendik, 24 yıl, Tip1). Aktar 12 ise bu değişimlerin 2000’ler sonrasında başlamakla birlikte özellikle son on yılda ciddi seviyelere çıktığını vurgulamıştır. “Tüketicinin talepleri değişti artık. Eskiden ot satardık, insanlar artık daha kısa yoldan fayda sağlamak isteyince onların yerine bu kapsül ürünler girdi. Tüketici için aktarlar şekil değiştirdi. 2010’dan sonra bu anlamda değişim başladı” (Kadıköy, 15 yıl, Tip2).

Şifalı bitkiler geçmişte çok daha az çeşitli formlarda kullanılabiliyorken son zamanlarda tüm dünyada katlanarak artan daha doğal ve daha az işlenmiş beslenme trendleri neticesinde bu ürünleri tüketmek isteyen farklı bir tüketici profiline ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Daha hızlı yaşam pratiklerine sahip ama aynı zamanda medyanın da etkisiyle bitkilerle tedaviye yönelmiş bu kimseler için bitkilerin şifasını alabilmenin yeni yöntemleri ortaya çıkmıştır. Şifalı bitkiler uzun yıllar yalnızca kurutularak, yağları ve suları çıkartılarak tüketilmişken son dönemlerde hap, tablet, ekstrakt gibi yeni formlarda ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bitkilerden daha kısa sürelerde ve maksimum fayda sağlamaya elverişli bu yeni formlar aktarlarda kendilerine önemli bir alan açmayı başarmışlardır;

Bu değişimin sebebi insanların artık değişen yaşam pratiklerinin de sonucunda bir şikayetiyle ilgili hemen fayda bulmak istemesi. Mesela bir hastalıkta ilacı ağız yoluyla alıp hemen fayda görmek varken bir otu birkaç ay kullanmak istemiyor. O kadar vakit ayırmak istemiyor. Bizim sektör de bunu fark edip artık otları da ekstraktlar ve kapsüller şeklinde insanlara sunmaya başladı, bu değişen taleplere ayak uydurdu. Bunun sonucunda da aktarların yapısı, sattıkları ürünler değişti. (Kadıköy, 15 yıl, Tip2).

Görüşmecilerin bu alandaki değişimleri tanımlarken kullandıkları bu yeni bitkisel formlar aynı zamanda dükkanların değişimlerini de beraberinde getirmiştir. Çünkü bahsi geçen yeni satış şekilleri bitkilerin eskiden olduğu gibi çuvallarda, kurutulmuş olarak açıkta ve cam kaplarda satışına uygun değildir. Yeni tarz ürünler genel olarak kurumsal bir markanın çatısı altında piyasaya sürülen, son kullanma tarihi, kullanım koşullarına dair bilgileri üzerinde bulunduran ambalajlanmış ürünlerden oluşmaktadır. Bu durum günümüz aktarlarının -hepsi olmasa da büyük bir kısmının-

geçmiş yıllara ait aktar görsellerinde görülen tarz işletmelerden daha farklı görünmelerine sebep olmuştur. Artık bir market ya da eczane görünümüne daha çok yaklaşan dükkanlar bir yandan eski satış usullerini devam ettirmeye çalışıyor olsa da aktarlarda görmeye alışkın olmadığımız yeni bir fiziksel yapının olduğu inkâr edilemez bir gerçektir.

Mülakat gerçekleştirilen aktarlar bu değişime karşı birbirinden farklı tepkiler geliştirmekle birlikte, bu süreci çağın gereklerine ayak uydurmak olarak tanımlama eğilimlerinin yüksek olduğu görülmüştür. “Zaman değiştikçe insanların beklentileri ve talepleri de değişiyor, mecburen biz de satışlarımız düşmesin diye buna ayak uyduruyoruz ve değişiyoruz. Sonuçta bu ticari bir kurum ve kimse satışlarının düşmesini istemez. Müşteri artık paketli ürünü, doğal kozmetik ürünleri de talep ediyor, biz de dükkanlarda bunlara da yer veriyoruz. Israrla ben eski sistemi devam ettireceğim demek sadece zarar verir” (Üsküdar, 15 yıl, Tip2). “Bana kalsa ben eski yapıyı sürdürerek aktarlık yapmak isterim fakat bu ne yazık ki bugün mümkün değil, diğer aktarlarla rekabet edemem. Mesela hala bazı dükkanlar var Üsküdar’da vs., eski görüntüsünü korumaya çalışıyor, ama bunun için aynı yerde en az 50 yıl falan kalman gerekiyor” (Kartal, 30 yıl, Tip2).

Tüm bunlara ek olarak, çalışma boyunca ortaya koyulmaya çalışılan ve aktarların kendi içlerinde farklılaşmalarının en büyük sebeplerinden birisi de bu yeni nesil ürünlere aktarların hangi oranda rağbet gösterdikleridir. Bazı aktarlar dükkanlarını kapsül ve ekstraktlara daha çok yer verecek şekillerde düzenlerken bazı aktarlar da hala eski pratiklerle, şikayetlere göre içerikleri kendisi hazırlamayı tercih etmektedir. Bu konudaki farklı eğilimler, çalışmada aktarların kendi içinde gruplara ayrılmasında etkili olan faktörlerden birisi olmuştur.

Sonuç olarak şehirli bireylerin geleneksel tıp ve bitkisel beslenme ile ilgili taleplerini karşılayan en önemli mekanizmalardan biri olarak aktarlık, bu tüketicinin ihtiyaçları doğrultusunda kendini yenilemiş, bu sebeple de geçmişten farklı bir mahiyete bürünmüşlerdir. Aktarların hızlı çıkışlarının ardında bu adaptasyon sürecindeki başarılarının olduğu pek tabi düşünülebilir.

4.2.4. Mekanlar, Online Satış ve Aktarlığın Geleceği

Ticari işletmeler faaliyetlerinin devamlılığını sürdürebilmek için yaşanan değişim ve dönüşümleri yakından takip etmek ve uyum sağlamak durumundadır. Aksi takdirde karlılıklarını ve rekabet güçlerini kaybedeceklerinden işletmeler, istenmeyen sonuçlarla karşı karşıya kalabilirler. Son yıllarda internetin gündelik hayatın her alanında etkin kullanımı alışveriş pratiklerinin ve ticari faaliyetlerin de bu yeni yapıya entegre olmalarıyla sonuçlanmıştır. Geleneksel alışveriş örüntülerinden farklı olan e-ticaret ile alışveriş fiziksel mekândan ayrılmış, yepyeni bir alışveriş pratiği olarak öylesine yaygınlık kazanmıştır ki bugün bir işletme sahibinin e-ticarete varlık göstermemesi neredeyse nadirattan sayılır hale gelmiştir.

Hal böyle olunca çalışmanın ilgilendiği aktarlık mesleğinin de bu e-ticaret süreçlerine eklenmesinin kaçınılmaz olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Mülakat yapılan 16 aktardan yalnızca 4 tanesi herhangi bir online alışveriş platformunda bulunmadıklarını belirtmiş, geri kalan 12 kişi aktif olsun olmasın en azından bir dönem e-ticarete yer aldıklarını ifade etmiştir. Online satışlara tüketicinin de yoğun bir ilgisi olduğunu ifade eden Aktar 12, bunun sebebini şöyle açıklamıştır; “...e-ticarete ve online pazar yerlerinde varız biz işletme olarak. Biz o platformlarda dükkandaki ürünleri satıyoruz ama elbette kirayı, faturaları vs. eklememiş için daha uygunu satıyoruz. İnsanlar da daha uygun olduğu için o platformları tercih ediyor” (Kadıköy, 15 yıl, Tip2). Diğer bir katılımcı -Aktar 14- ise online satışların Covid-19 pandemisi sonrası daha çok arttığını, pandemi döneminde internet alışverişine yönelen tüketicinin pandemi sonrasında da bu eğilimini devam ettirdiğini vurgulamıştır; “Son zamanlarda internetten aktar ürünlerinin satışı çok arttı, özellikle koronadan sonra çoğu sektörde olduğu gibi bu sektörde de online satışlar tavan yapmış durumda” (Esenyurt, 26 yıl, Tip3).

Her ne kadar mülakatlar sonucunda online platformlarda satış yapmanın neredeyse bir zorunluluk olduğu sonucu ortaya çıkmışsa da katılımcıların çoğu bu durumdan mustarip olduklarını belirtmiştir. Aktarların söylemleri tüketicilerin ürünlerin bilgisini kendilerinden aldıktan sonra -daha uygun fiyatlı olduğu için- alışverişini internet üzerinden temin etmeleri ve bunun mesleğin geleceğini tehlikeye sokabileceği fikri

üzerine yoğunlaşmıştır. Aktar 12 meslekte karşılaştığı en büyük zorluğun internet satışı olduğunu söylemiş ve eklemiştir; “İnsanlar ürünün bilgisini, bizden alıp, teyit edip internetten satın alıyorlar. İnternet bu mesleği öldürmeye başladı ne yazık ki” (Kadıköy, 15 yıl, Tip2). Aktar 9 ise yeni nesil alışveriş kültürünün birçok aktarın kapanması ile sonuçlanacağını vurgulamıştır;

Önümüzdeki bir buçuk iki sene içerisinde çok ciddi sayıda aktar kapanacak. Çünkü artık satışlar tamamen internete dönüyor. İnsanlar artık kaliteli olanın değil, ucuz olanın peşinde. Mesela buraya gelip bilgiyi alıp internetten daha ucuza alma peşinde insanlar. Biz de artık o bilgimizi paylaşmıyoruz herkesle. Artık bu alanda da bilginin çok değerli olduğu zamanlara doğru gidiyoruz. Bu gidişatta önce internette çok ciddi yığılmalar olacak, aktar sayısı azalacak, ama bu da sürdürülebilir bir şey değil (Acıbadem, 18 yıl, Tip2).

Öte yandan birçok faaliyet kolunun aksine aktarlığın mesleki pratiklerinin bu yeni alışveriş alışkanlıklarına ne denli uygun olup olmadığı problemi gündeme gelmiştir. Aktarlık uzun yıllar yüz yüze iletişime açık şekilde icra edilmiştir. Bugüne kadar kişilerin şikayetleri ya da istekleri doğrultusunda hazırlanan terkiplerle ilerleyen mesleğin son dönemlerde geçirdiği dönüşümler onun fiziksel yerlerden kopuk şekilde de icra edilebilmesine olanak sağlar hale gelmiştir. Aktar 5 bu konudaki endişelerini “...normalde bizim meslek online yapılacak bir meslek değil. Aktar dediğin müşteriyle yüz yüze görüşmeli, şikayetini dinlemeli ve ona göre reçete hazırlamalı. O sebeple biz online hizmet vermiyoruz mesela. Online hizmet verenler genelde o yeni nesil aktar olarak tanımladığımız, zaten hazır, paketli ürünler, kozmetik ürünler satan aktarlar” (Beyoğlu, 36 yıl, Tip2) şeklinde ifade etmiştir.

Aktarlıkla ilgili birçok dönüşümde de etkisinin olduğunu gördüğümüz paketli ve hazır aktar ürünlerinin aktarın bilgisi ve uzmanlığına ihtiyaç duyulmadan mesleğin yürütülebilmesine imkân vermesi durumunun mesleğin e-ticaret süreçlerine hızlıca adapte olabilmesinde de önemli rol oynadığı görülmüştür. Aktar 1’in “Aktar dükkânı açmak için uzman olmaya gerek yok. Bugün aktarlarda etik, uzmanlaşma çok düşük seviyelerde. Genelde al-sat şeklinde ilerliyor. Müşteri ne isterse veriyorlar, sorgulamıyorlar. Bugün sadece raftan ürünü alıp verme seviyesinde aktar mesleği” (Kartal, 30 yıl, Tip2) şeklinde tanımladığı süreci Aktar 3 “Meslekte eskisi gibi uzmanlaşma yok. Artık eskisi gibi şart da değil bilgili ve uzman olmak çünkü paket

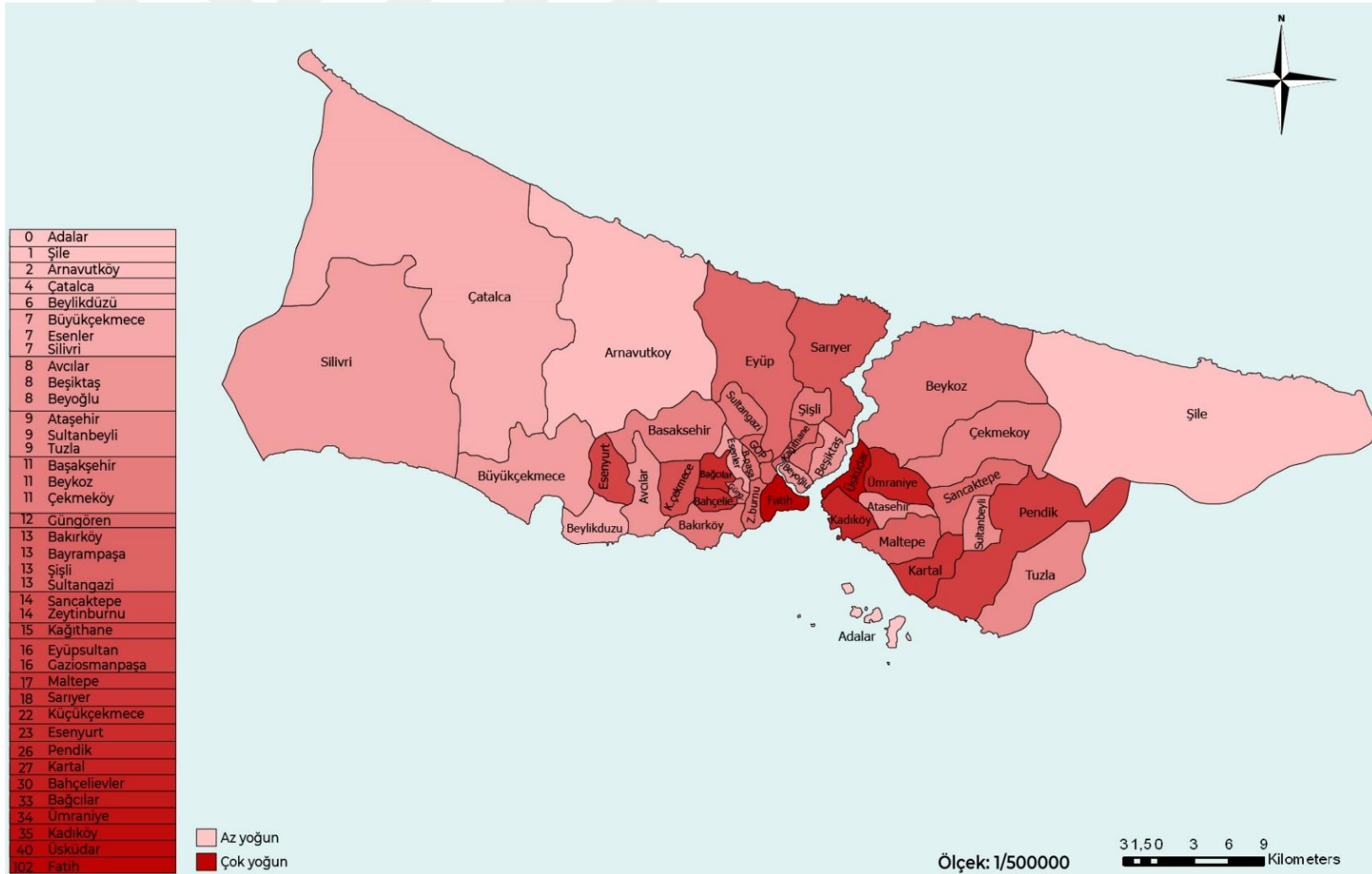
ürün satılıyor, müşterinin istediği şeyi şikayetine göre kendin karıştırmak zorunda değilsin zaten hazır halde var, bakkal gibi verebilirsin ürünü direkt” (Eyüpsultan, 20 yıl, Tip1) şeklinde tanımlamıştır.

Gerçekleştirilen görüşmelerde aktarlarda uzmanlaşmanın seviyesinin çok düştüğü, bu durumda artık uzmanlaşma olmasına gerek olmadan da fiziksel yapılardan ve bir aktarın gözetiminden uzak şekilde de mesleğin gerçekleştirilebildiği görülmüştür. Fakat aktarların e-ticaretin fiziksel manada aktarlığı bitireceğine dair kaygılarının gerçeği yansıtıp yansıtmadığı kesin olmamakla birlikte, bahsi geçen online aktarlığın yalnızca paketli ürünlerin satışından ibaret olduğu da ayrıca görülmüştür. Bu sebeple orijinal haliyle aktarlığın devam ettirilebilmesi için yüz yüze iletişimin önemli olduğu, aktarlığın bu iletişimlerden ve fiziksel yerlerden ayrılarak icra edilmesinin sürdürülebilir olmadığı söylenebilir.

4.3. Analiz ve Bulgular: Aktarların Mekânsal Dağılımı Belirleyen Değişkenler

Çalışmanın önceki bölümlerinde aktarların tarihsel süreçte İstanbul kentinde fiziksel konumlarının sabit kalmadığı, toplumsal ve kentsel dönüşümler neticesinde merkezlerinin, dağılımlarının ve yoğunluklarının sürekli değişip dönüştüğü ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu incelemeler sonucunda aktarların geçmişte bir merkez etrafında daha yoğun varlık göstermekle birlikte merkez dışındaki yerlerde de sayılarının ve görünürlüklerinin daha sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

Fakat aktarların yeniden canlanması olarak nitelendirebileceğimiz süreçle birlikte aktarlar artık birden fazla merkezde ve daha yoğun dağılımlar göstermeye başlamış, bunun semt bazında haritalaması yapıldığında ön plana çıkan semtlerin ortak özelliklerinin bulunduğu keşfedilmiştir. Bahsi geçen değişim ve dönüşümlerin ardında yatan toplumsal ve mekânsal süreçlerin saha çalışması verileri kullanılarak tespit edilmesinin amaçlandığı bu bölümde görüşme yapılan kişilerin semtler bazındaki farklılaşmaları yorumlamak ve süreçleri değerlendirmek için benzer temalar kullandıkları görülmüştür.

Şekil 4.1: İstanbul İlinde aktar işletmelerinin mekânsal yoğunlukları

Bu doğrultuda kişilerin aktarların İstanbul şehrinde sayılarının eşitsiz dağılıyor olmasını, bu bölgelerde aktarların konumlanabilecekleri çarşı yapısının varlığı ve nüfus yoğunluğuyla açıkladıkları anlatılar ‘Çarşı Yapısı ve Dolaşım’ başlığı altında incelenmiştir. Aktarların hitap ettiği tüketici kitlesinin sosyoekonomik düzeyinin aktarlığın yer seçimlerinde etkili olduğuna dair ifadeler ‘Sosyoekonomik Düzeylerin Rolü’ başlığı altında analiz edilirken bölgede ön plana çıkan işletmeler olup olmamasına göre aktarların yoğunlaşıyor olabileceklerine dair anlatılar Ön Plana Çıkan İşletmeler başlığı altında incelenmiştir.

4.3.1. Çarşının Gerekliliği ve Dolaşım

Şehirler büyüdükçe ve iletişim sistemleri geliştikçe tek merkezli yapılarını kaybederek çok merkezli bir hal almaları kaçınılmaz olmuştur. Bu anlamda tek merkezli yapının modern şehirler için artık zayıf temsiller olarak geride kaldığı söylenebilir. Metropollerin çok merkezli yapıya dönüşümleri anlamlandırılmaya çalışılırken kullanılacak düşünce setlerinin başında hiyerarşik düşünme gelmektedir. Bir hiyerarşiler sistemi içerisinde merkezi iş alanları hiyerarşinin en üstünde yer alırlarken ondan daha az önemli olan alt merkezler sıralamada ana merkezlerin altında yer almaktadır. Fakat bahsi geçen ana merkezlerin geçmiştekinden daha az öneme sahip olmaları yeni durumu anlamak açısından ayrıca öneme sahiptir.²⁵⁴ İstanbul ise gelişmekte olan ülkelerde metropollerin bu dönüşümü açısından önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aktarların İstanbul genelinde -geçmişte olduğu gibi- bir merkez etrafında ya da tüm bölgeye eşit şekillerde dağılmadıkları tespit edilmiştir. Geçmişte büyük oranda Eminönü ve Mısır Çarşısı merkezinde dağılım gösteren aktarların bugün başka alt merkezlere yayılmış olduğu, geçmişteki ana merkezin ise hala önemini korumakla birlikte tarihteki vazgeçilmez denebilecek kıymetine sahip olmadığı görülmektedir. Aktarlığın tek merkezli bir dağılımdan çıkarak çok merkezli hale gelişi görüşmeler esnasında kişilerin söylemleriyle de desteklenmiştir;

²⁵⁴ Vedita Dökmeçi ve Lale Berköz, ‘Transformation of İstanbul from a Monocentric to a Polycentric City’, *European Planning Study*, Vol. 2, No. 2 (1994), s. 194.

Aktarlık öyle eskiden olduğu gibi tüm İstanbul'da birkaç merkezde toplanan ve diğer aktarların mal almak için o bölgelere gitmesi gereken bir yapıdan çıktı bugün artık. Önceden Mısır Çarşısı başta olmak üzere Fatih'te Üsküdar'da belli merkezler bulunuyordu, müşteri de eğer mahallesinde aktar yoksa ve kayda değer bir baharat ve aktariye alışverişi yapacaksa bu noktalara gidiyordu, diğer aktarların da mal almak için buralara gitmesi gerekiyordu. Artık bu durum değişti, aktarın olmadığı semt yok bugün, toptancılar desen zaten birkaç mahallede bir toptancı bulabilirsin hem perakende hem toptan satış yapan aktarlar var (Beşiktaş, 16 yıl, Tip2).

İstanbul'un ekonomik faaliyetlerin dağılımında artık büyük bir tek merkez etrafında büyüyen yapıdan çıktığı ve çalışmanın kapsamındaki aktar işletmelerinin de bununla bağlantılı olarak çok merkezli dağılım gösterdiklerini kabul ettiğimizde, bu farklı merkezler etrafında hangi örüntülere göre yayılım gösterdikleri sorusu gündeme gelmektedir. Yapılan görüşmelerde bunu etkileyen dinamik ve aktörlerle ilgili açıklamalarda birden fazla alanda yoğunlaşmalar olduğu anlaşılmakla beraber kişilerin söylemlerinde en çok ortaklaştıkları noktanın çarşı yapısı ve dolaşımın varlığı etrafında olduğu görülmüştür.

Katılımcıların 'çarşı' ile kastettikleri yerin; gezici nüfusun yoğun olduğu, yaya ulaşımına elverişli ve işletmelerin diğer iş kollarıyla ilişki içinde konum aldıkları bölgeler olduğu anlaşılmıştır. Kişilerin çok büyük bir kısmı bir aktarın çarşı ile bağlantılı olarak yaya trafiğine açık bir konumda olmasının işlevsel olacağından bahsetmişlerdir. Aktar 1 bunun sebebini "Aktar dükkanının müşterileri bir semtin elinde torbayla gezen sakinleridir. Bu sebeple bu tarz müşterinin yoğun olduğu çarşı bölgelerinde aktarlar daha yoğun bulunurlar" sözleriyle açıklamıştır. (Kartal, 30 yıl, Tip2) Bu durumun aktarların hedef müşteri kitlesiyle ve bu kitlenin alışveriş pratikleriyle yakından ilişkili olduğu keşfedilmiştir. Aktarların müşteri profili ağırlıklı olarak yaya alışveriş yapmayı tercih eden, orta yaş ve üstü kimselerden oluşmaktadır. Bu kişiler dışındaki tüketici için ise aktarlar ayrıca alışveriş merkezleri gibi yerlerde de faaliyet göstermeye başlamıştır. Aktar 15 aktarların tüketici profilini şu şekilde tanımlamıştır;

Bir grup eski ev hanımı mesela, hala sulu yemek pişen evler. Onlar hem iyi alışveriş yaparlar hem de malın iyisini seçerler; baharat, bitki alırlar genelde. Bir grup beyaz yakalı kadınlar; onlar da güzellik ve

bakım ürünleri alırlar, zayıflama ürünleri vs. Alternatif tıp boyutu kontrollü olsa da devam ediyor, ağır hastalıklarda destek için gelenler var hala. Ama genel olarak tüm bu kimseler 25-60 yaş aralığında ve çoğunlukla buradan yaya olarak geçerken aktardan ihtiyaçlarını da alan insanlar (Beşiktaş, 16 yıl, Tip2).

Aynı şekilde aktarların arabalı müşteriye hitap eden bir iş kolu olmadığını aktarların yoğunlukta olduğu Üsküdar bölgesinde aktarlık yapan Aktar 6 “Bir çarşı içinde olması önemlidir aktarın, çünkü araba durup bizden alışveriş etmez, düşük ihtimal. Bir kapının önünde kaç tane araba durabilir ki, bu sebeple bizim işimiz yaya müşteriyle” (Üsküdar, 15 yıl, Tip2) sözleriyle ifade ederken, Aktar 9 aktarların sayısının görece düşük olduğu Ataşehir bölgesinde bunun sebebini arabalı tüketicilerin yoğun olmasına bağlamıştır. “Mesela Ataşehir’de aktar azdır çünkü biz orada yürümüyoruz, binaların altında dükkanlar yok. Aktar yürüyüş yolunun, çarşının çok olduğu alanlarda olur. Ümraniye’de, Üsküdar’da büyük bir çarşı bulunması, yaya yollarının olması ve alışverişe gelen kişi sayısının fazla olmasından dolayı aktarların sayısı fazla” (Acıbadem, 18 yıl, Tip2).

Metropollerin tek merkezlilikten çıkıp birden çok alt merkez etrafında düzenlenmesiyle ilgili teorilerde bu alt merkezlerin belirlenmesinde nüfusun önemine vurgu yapan yaklaşımlar bulunmaktadır (Gordon ve ark., 1986; Mcdonald, 1982). Şekil 4.1’de aktarların İstanbul içerisinde yoğun olduğu bölgeler incelendiğinde bu bölgelerin büyük kısmının günlük nüfusun -yerleşik ya da gezici- yüksek olduğu bölgeler olduğu keşfedilmiştir. Örneğin Kadıköy, Üsküdar, Ümraniye hem yerleşik hem de alışveriş için gelen günlük nüfusun yüksek olduğu bölgeler olduğundan aktarların İstanbul’da en yoğun bulunduğu yerlerin başında gelmektedir. Katılımcıların ifadeleri bu durumla benzer örüntüler içermektedir. Görüşülen 16 kişiden 9’u aktarların yoğun olduğu bölgeleri sirkülasyonun çok olmasıyla açıklamışlardır. Aktar 2, işletmesinin bulunduğu Üsküdar bölgesinde aktar sayısının fazla olmasını “Yoğunlaşmaların olması tamamen insan nüfusuyla alakalı, nüfus eşittir kaç dükkân lazım? Pasta belli, Ümraniye’ye gelen insan sayısı 17 tane aktarı gerektirirken, Üsküdar 10 taneyi gerektirebilir” (Üsküdar, 21 yıl, Tip3) şeklinde ifade etmiştir. Benzer şekilde Aktar 4 nüfus hareketliliği olan bölgelerin aktar dükkanları için daha kazançlı olduğunu “En işlek yer neresiyse oraya açmak gerekir aktarı çünkü bu işler hep yürüyüş yolunda ve insan trafiğinin çok

olmasını isteyen işler. Ara sokaklarda vs. olursa zor. Mesela cadde üzerinde aslında alana hiç hâkim olmayan öyle yerler var ki bizden az bildikleri halde bizden çok kazanıyorlar, dolaşımın alakalı” (Ataşehir, 19 yıl, Tip1) şeklinde açıklamıştır. Nitekim yapılan saha çalışmaları sırasında aktarların dükkanlarının konumlarının genelde yürüyüş yollarında, birçok dükkânın bir arada bulunduğu merkezlerde, istihdam kapasitelerine göre dağılım gösterdikleri gözlemlenmiştir.

Diğer yandan katılımcıların vurguladığı çarşı yapısı içinde aktarlar için belirleyici noktalardan bir diğeri diğer iş kollarıyla olan ilişkisidir. Aktarların bulunduğu bölgelerde şarküteri, manav, kasap gibi aktarlıkla ilişkili veya benzer iş kollarının bulunuyor olması aktarların yer seçimini ve yoğunlaşmalarını açıklayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Birden fazla yerde aktar işletmesi bulunan Aktar 1, dükkanlarının konumuna karar verirken dikkat ettiği noktaları şu şekilde açıklamıştır;

Yer seçiminde önemli göstergelerden birisi çarşı içerisindeki diğer iş kollarıdır. Mesela Peynirci Baba ya da perakende kasap bir işarettir, bunlar varsa insanlar ellerinde yiyecek içecek torbalarıyla dolaşıyordur ve orası bir çarşı bölgesidir. Bu durumda sirkülasyon vardır ve orada aktardan alışveriş yapan insan potansiyeli var demektir (Kartal, 30 yıl, Tip2).

Bu durumda bir bölgenin çarşı olarak tanımlanıyor olması için o bölgenin sadece yaya trafiğine açık olması ya da nüfus yoğunluğu yeterli değil, bölgede hangi iş kollarının mevcut olduğu da önemlidir. Katılımcılar şarküteri, kasap, fırın gibi işletmelerin bulunduğu bölgelerin aktarlar için daha uygun olmasını buraya yalnızca alışveriş etmek için gelen kimselerin tüm ihtiyaçlarını bu bölgede halletmelerine elverişli olmasıyla açıklamışlardır. Yaklaşık 40 senedir Beyoğlu Balıkpazarı bölgesinde hizmet veren Aktar 5, bu durumu çarşı içerisinde kişilerin tüm ihtiyaçlarını dükkanlar arasında gezerek gidebilmesine ve birbirilerini tamamlayabilmelerine bağlamıştır. “Çarşıya yakın olacak, burası da işlek bir çarşıydı eskiden. Burada şarküterisi, kasabı hepsi vardı, şimdi kapattılar ama...Eskiden gelenler kasaptan etini alan çıkıp benden de baharatını alıyordu. Bu sebeple çarşı olmalı, birbirini tamamlamalı” (Beyoğlu, 36 yıl, Tip2).

Sonuç olarak görüşmeciler aktarların bölgesel farklılaşmalarında en önemli etkenin nüfusun yoğunluğuna göre ortaya çıkan alt merkezler etrafında ve bu alt merkezlerde de çarşılar özelinde yoğunlaşmaları olduğunu ifade etmişlerdir. Aktarların semtler bazında dağılımlarını gösterir harita incelendiğinde de kişilerin söylemleriyle örtüşen bir fiziki dağılımın bazı semtlerdeki yoğunlukları açıklamak için doğru bir bakış açısı olduğu görülmüştür.

4.3.2. Sosyoekonomik Düzeylerin Rolü: Hangi Aktar, Nerede?

Geçmişte aktarlığın toplumsal hayatta üstlendikleri işlevlerden bir tanesi de modern tıbbın imkanlarından faydalanamayacak olanlar için bir tampon görevi görmüş olmasıdır. Aktarlık uzun yıllar sosyoekonomik seviyesi düşük kimseler için görece daha uygun fiyatlı olan alternatif tıp uygulamalarına erişimin ana kaynağı olmuştur. Bugüne gelindiğinde ise yaşanan toplumsal değişimler sonucunda aktarlık artık bu işlevini büyük oranda yitirmekle birlikte tam karşı konumda yer almaya başlamıştır. Aktarların yeni yaşam trendlerine ayak uydurmaktaki başarısı onun tüketici profilini de kökten değiştirmiştir. Artık daha iyi beslenmek isteyen şehirli insanın ihtiyaçlarına yönelik şekil değiştiren aktarlar, yapay ve sentetik olmayan tüketim nesnelerinin neredeyse lüks tüketim sayılacak oranda yüksek fiyatlı olması sebebiyle artık sosyoekonomik seviyesi daha yüksek olan kimselere hitap eder hale gelmiştir. Aktar 2 bu değişimleri “İnsanların alışveriş alışkanlıkları ve öncelikleri değişti. İnsanlar zenginleştikçe kendilerine bakma alışkanlıkları da edindiler. Dolayısıyla bu sektörden alışveriş yapma sıklığı da arttıkça aktarların sayıları da arttı” (Üsküdar, 21 yıl, Tip3) şeklinde açıklamıştır.

Bu durum aktarların şehirdeki dağılımlarını da etkilemiş, aktarlar istihdam sağlayabilecekleri semtler ve mekanlarda yoğunlaşmaya başlamıştır. Kadıköy’de aktarlık yapan Aktar 11 baharat ve şifalı bitkiler için geçerli olmasa da kozmetik, doğal yağlar, doğal gıdalar gibi ürünleri herkesin karşılayamayacağını, bunları yalnızca belli bir seviyenin üstündeki kimselerin tüketebileceklerini ifade etmiştir. Aynı aktar yaşanan dönüşümü şu sözlerle ifade etmiştir; “İnsanlar aktara paralı gelmeyi bilmiyor, iki tane doğal yağ alıp 100 lira verince şaşırıp, ‘aktarda bu fiyat olur mu’ diyorlar” (Kadıköy, +20 yıl, Tip2). Tüketicinin daha uygun fiyatlı alternatiflerin yer almasına alışkın olduğu

aktarlardaki fiyatlara verdikleri tepkiler son yıllarda aktarların değişen imajına hala uyum sağlayamadıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Benzer şekilde görüşme gerçekleştirilen aktarlardan büyük bir kısmı İstanbul'da aktarların farklı dağılımları olmasının sebebini semtler arasındaki sosyoekonomik düzeylerin farklılaşmasına bağlamış, alım gücünün yüksek olduğu bölgelerde aktarların sayısının yüksek olabileceğini ifade etmişlerdir. Aktar 3, aktarların yoğun olduğu bölgelerde gelir düzeyinin yüksek olduğunu çünkü bu kimselerin doğal ve bitkisel ürünlere daha çok rağbet ettiğini ifade ederken; Pendik'te aktarlık yapan Aktar 8, aktarların sayısının bazı semtlerde yüksek olmasını “Mesela Pendik orta-alt sınıfta bir yer, ama Maltepe'den sonrası alım gücü çok daha yüksek. Alım gücü fazla olan yerde sayısı daha çok artıyor, bugün bitkisel ürünler daha pahalı olur çünkü” (Pendik, 24 yıl, Tip1) sözleriyle aktar ürünlerinin alım gücü belli seviyelerin üstündeki kimseler tarafından daha çok tercih edildiğini vurgulamıştır.

Bu iş kolunun farklı sosyoekonomik seviyelerdeki bölgelerde yoğunluklarının değişmesine ek olarak çalışma açısından da ilgi çekici olan nokta aktar profillerinin de bu bölgelere göre değişim göstermesidir. Yapılan görüşmeler farklı sosyolojik arka planlara sahip semtlerde gerçekleştirilmiş, semtlerin aktar profillerinin de bu anlamda farklılaştıkları tespit edilmiştir. Çalışmada Tip1 olarak çerçevesi çizilen ve daha çok alternatif tıp reçetelerinin hazırlandığı, yeni yaşam trendlerine daha az entegre olan aktar profilinin sosyoekonomik seviyeleri daha düşük semtlerde yoğunlaştıkları görülmüştür. Öte yandan Beyoğlu, Kadıköy, Beşiktaş gibi bölgelerde sayıları değişmekle birlikte karşımıza çıkan aktar profilleri çoğunlukla daha lüks tüketim nesnelerinin yer aldığı bir yapıdadır -Tip2 ve Tip3-. Kişilerin bu bölgelerde aktarları ziyaret etme motivasyonları ile Pendik, Esenyurt ve Bağcılar gibi bölgelerdeki motivasyonları birbirinden farklılık göstermektedir. Aktarların da dükkanlarını bu bölgedeki tüketici profilinin taleplerine uygun olarak şekillendirmeyi tercih ettikleri görülmüştür.

Beşiktaş bölgesinde Aktarlık yapan Aktar 15, kişilerin dükkanını baharat ya da macunlar vs. almak yerine daha çok doğal ürünler almak için ziyaret ettiklerini ifade etmiştir. Benzer şekilde yapılan saha gözlemlerinde örneğin Bağdat Caddesi'nde

bulunan aktar dükkanlarının çoğunlukla paketli, doğal ürünler yer alacak şekilde, neredeyse bir eczane gibi kurgulandığı görülürken -Tip3-, örneğin Kartal bölgesindeki aktarların eski usul aktar yapılarına benzer şekilde baharatlar, kurutulmuş sebzeler ve şifalı bitkilere daha çok yer verdikleri görülmüştür -Tip2 ve Tip3-.

Buna ek olarak aktarların farklılaşmasının yalnızca semt bazında kesin sınırlar dahilinde gerçekleştiğini düşünmek doğru olmayacaktır çünkü semtin farklı katmanlarında da bu farklılaşmayı görmek mümkündür. Semtin kendi merkezleri arasında da farklılaşan yaşam pratiklerine göre aktarların bu seçimlerinin farklılaştığı görülmüştür. Örneğin Ümraniye bölgesinde merkez olarak tanımlanabilecek alan ile çevre bölgelerdeki aktar profillerinin birbirinden oldukça büyük farklar barındırabildiği görülmüştür.

Yapılan mülakatlarda bu durumun kişilerin aktar alışverişleri için başka bölgelere gitmeleri ile dahi sonuçlandığı görülmüştür. Kentsel dönüşüm gibi bölgelerin sosyoekonomik seviyelerinde değişimlere neden olan süreçler sonucunda, bölgede bu değişime ayak uyduramayan tüketicilerin görece daha düşük seviyelerde olan yerlere kaydıkları görülmüştür. Kartal’da aktar işletmeciliği yapan Aktar 1, Bağdat Caddesi’nin geçirdiği dönüşüm sonrasında o bölgede alım gücünü aştığı için alışveriş yapamayan kimselerin Maltepe ve Kartal bölgelerindeki aktarlara yöneldiklerini şu sözlerle ifade etmiştir; “Burada ekonomi, kentsel dönüşüm gibi şeyler çok etkiliyor bizim müşteri profilimizi. Zaman zaman değişiyor o yüzden. Mesela son yıllarda Bağdat Caddesi’nin geçirdiği kentsel dönüşüm sonrası oradaki müşteri buraya gelmeye başladı. Çünkü oradaki aktarlardan alamıyor ihtiyaçlarını” (Kartal, 30 yıl, Tip2). Maltepe bölgesinde Aktarlık yapan Aktar 12 bu kaymaları doğrular nitelikte ifadeler kullanmıştır;

Maltepe konumu gereği çok stratejik. Mesela Bostancı’nın halkı sosyolojik olarak Bostancı’dan alışveriş yapmıyor, Maltepe’ye geliyor. Çünkü Bostancı’da bir baharatçıda karabiber 100 liradır gelir buradan 60 liraya alır. Örneğin Pendik’teki aktarlara Tuzla’dan gelirler. Böyle çevreden daha büyük merkezlere müşteri geliyor. O yüzden sadece o merkezdeki müşteriye hitap etmiyoruz biz, çevre de önemli (Maltepe, 15 yıl, Tip2).

Aktar 9 ise bu süreçlerin birbirini beslediğini, bölgelerde emlak fiyatlarının vs. artması sonrasında bu artışları aktarların fiyatlara yansıttıklarını ve bunun sürdürülebilir olmayacağını ifade etmiştir.

Aslında önceden daha orta sınıfa hitap ediyordu aktarlık, ama bugün çok değişti. Mesela bizim meslekle ilgili konuşmam gerekirse; bu kadar lüks ve havalı dükkanları da kaldırmaz bu meslek, istediği kadar eczane gibi görünsün bu işi döndürmesi çok zorlaşır. Daha mütevazı bir şekilde yapılabilecek bir meslek bu. Aksi takdirde o dekorasyonun, dükkânın fiyatlarını müşteriye yansıtmak durumunda kalırlar (Acıbadem, 18 yıl, Tip2).

Sosyoekonomik seviyelere göre hangi aktarın nerede olacağı konusunda en ilgi çekici noktalardan bir tanesi de aktarların alışveriş merkezlerinde kendilerine yer bulmasıdır. Özellikle son yıllarda alışveriş merkezlerinde aktarların sayısı hızla artmıştır. Bu durum çarşı içerisinde ve yürüyüş yollarında bulunan aktarlardan alışveriş yapmaya uygun bir yaşam pratikleri olmayan kimselerin de aktarlardan alışveriş yapmasına olanak sağlamak için oluşturulmuşa benzemektedir. Alışveriş merkezinde bulunan bir aktarla -Aktar 7- gerçekleştirilen mülakat sonrasında bu merkezlerdeki aktarların müşterilerinin çok büyük bir kısmını yabancı turistlerin oluşturduğunu, diğer kimselerin de doğal yağlar ve kozmetik ürünler almaya gelen tüketiciler olduğu öğrenilmiştir. Nitekim bu dükkanlar gerçekten de geçmişte anladığımız anlamda aktarlara benzememekte daha çok bir kozmetik market görüntüsünde karşımıza çıkmaktadır. Aktar 1 bu durumu “AVM’deki aktarlar daha çok güzellik sektörüne entegre olmuş dükkanlar, kimse AVM’ye gidip karabiber almaz çünkü” sözleriyle ifade etmiştir (Kartal, 30 yıl, Tip2).

Sonuç olarak İstanbul’da aktarların bölgesel dağılımlarını etkileyen dinamiklerden bir tanesi de bölgeler arası sosyoekonomik farklılıklardır. Bu farklılıklar çerçevesinde aktarların ne denli talep göreceğine göre işletmelerin sayısı artmakta, satılan ürünler ve fiziki yapı değişiklikler göstermektedir.

4.3.3. Ön Plana Çıkan İşletmelerin Etkisi

Görüşülen kişilerin aktarların şehirde bazı yerlerde yoğun bulunuyor olmalarını açıklarken ortaklaştığı bir diğer alan ise ön plana çıkan aktarların etrafında yaşanan

kümelenmelerdir. Bir bölgede günlük kazancıyla ya da tarihsel-sembolik imajlarıyla belirgin hale gelen aktarların etrafında potansiyel olduğunu düşünerek benzer işletmelerin çoğalma eğilimi olduğunu ifade etmişlerdir. Aktarların sıklıkla tercih ettiklerinin görüldüğü Ümraniye Çarşı bölgesinin ilk aktarlarından olan Aktar 10, kendileri bu çarşıya dükkân açtıklarında bölgede hiç aktar olmadığını, sonrasında birkaç aktarın ön plana çıkmasıyla bölgeye aktarların akın ettiğini ifade etmiş ve eklemiştir;

Bir sektörde eğer işini iyi yapan isimler varsa o alanda sizin etrafınızda çoğalırlar. Mesela bir tatlıcı eğer meşhur olmuşsa orada tatlıcı dükkânları açılmaya başlar. Burada iş var diye düşünerek aktarlar da bu şekilde belli alanlarda çoğalıyorlar. Yoğunluğun olduğu bölgelerde bir tane işletme işinde çok iyidir, diğerleri onun taklididir genelde (Aktar 10; Ümraniye, +30, Tip3).

Aktar 9 uzun yıllardır hizmet verdiği Acıbadem bölgesinde aktarların yoğun olmasının sebeplerini açıklarken kendi işletmesinin etkisinden söz etmiştir;

Biz buranın ilk aktarıyız ve kısa süre içerisinde de meslekte yükselişe geçtik. Eğer bir bölgede bir isim ön plana çıkarsa hemen onun etrafında benzer dükkânlar açılmaya başlar. Bu bölgede böyle bir furya başlamasının sebeplerinden birisi bizim kısa sürede geniş kitlelere yayılmış olmamız, tabiri caizse diğerleri tamamen gaza gelerek açtılar bu dükkânları. Biz 12 metre kare dükkânla bu işe başlayıp büyüyünce insanlar zannettiler ki Acıbadem’de çok ciddi bir potansiyel var hemen biz de açalım dediler. Halbuki bu sadece potansiyel olmasıyla alakalı değil, bizim tecrübemiz, aldığımız eğitimler bu büyümede son derece etkili (Aktar 9; Acıbadem, 18 yıl, Tip2).

İstanbul’da aktarların yoğunlukta olduğu bazı alanlarda bölgenin istihdam potansiyelinin çok üstünde işletme sayılarına ulaşılmış olmasında bu örüntünün etkili olduğunu ifade eden katılımcıların varlığına rastlanmıştır. Kadıköy Balıkpazarı’nda işletmecilik yapan Aktar 11 sınırlı alana sahip olan çarşıda çok sayıda işletme bulunmasını eleştirmiştir; “Mesela bu küçük sokakta 7 tane aktar dükkânı var, bu kadarlık bir alanda 7 dükkân çok fazla, burada çok talep var diye açmıyor her biri. İhtiyaçtan dolayı 3 tane açarsınız yeter buraya. Bazı aktarlar bu bölgede isim yapıp çok fazla müşterileri olduğu için diğerleri de yanına gelip dükkân açıyor hemen” (Kadıköy, +20 yıl, Tip2). Benzer şekilde Çengelköy bölgesinin en eski aktarı olan Aktar 2 kendilerinin zincir haline gelişlerinden sonra bölgeye aktarların ilgisinin arttığından bahsetmiştir;

Bir örnek vereyim mesela, 86 anayasası diyor ki burası aktar dükkânıysa buraya aktar dükkânı açamazsın, örneğin Çengelköy’de 30 bin nüfusta 4 tane aktar dükkânı olması lazım. Ama bizim gibi işletmeler bazı bölgelerde çok tercih edildiği için burada potansiyel var deyip hemen bizim etrafımızda gereğinden fazla aktar türemeye başladı, biz mesleğe başladığımızda burada aktar olmadığı için bu bölgeyi tercih etmiştik (Üsküdar, 21 yıl, Tip3).

Sonuç olarak çok yaygın bir eğilim olmasa da aktarların yoğunlaştığı bazı bölgelerde artık istihdam potansiyeli doygunluk noktasına ulaşmış olsa da yeni aktar dükkanları açılmaya devam etmekte, bölgedeki yoğunluklar artmaktadır. Bu durumda işletmeleri için yer arayan kimselerin bu bölgelerde yoğunluk olmasının sebebinin talebin çokluğuna bağlamaları gelmektedir. İstanbul özelinde Üsküdar, Kadıköy gibi bölgelerde kısıtlı diyebileceğimiz alanlarda, bir sokak ya da bir çarşı, aktarların yoğunluklarının haddinden fazla artmış olmasında bu eğilimin etkileri olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ

Sosyal bir yapı olarak meslekler; toplumsal ve ekonomik süreçlerden etkilenerken zaman içerisinde değişip dönüşmüşlerdir. Bazı meslekler bu süreçler sonucunda kendisine artık ihtiyaç duyulmadığından ya da çağın gereklerine ayak uyduramadıklarından yok olurken bazı meslekler ise değişimlerle yeniden şekillenerek varlıklarını uzun yıllar devam ettirebilmeyi başarmışlardır. Kadim mesleklerden bir tanesi olan aktarlık her dönem yaşanan değişimlerden etkilenmiş, sayıları, yapısal özellikleri sürekli değişip dönüşen bu mesleklerden biri olmuştur. Son yıllarda aktarlığın geçmişte neredeyse hiç olmadığı kadar görünür olduğu, nicelik ve niteliklerinin çağın şartlarından etkilenerken büyük değişimler geçirdikleri fark edilmiştir. Raflardaki ürünlerden mesleki örgütlenme pratiklerine, müşteri profilinden bölgesel dağılımlarına kadar zaman içerisinde köklü dönüşümler geçirerek bugüne gelen aktarlık mesleğinin halihazırdaki durumu merak uyandırıcıdır. Bu çalışma artık birden fazla amaca aynı anda hizmet etmeleri hem geleneksel hem de modern pratiklere aynı anda sahip olmaları, şehirdeki sayılarının katlanarak artması gibi durumlardan ötürü ilgi çekici noktada duran aktarlık mesleğinin ve bu değişimleri etkileyen süreçlerin aydınlatılması amacıyla hazırlanmıştır.

Bu çalışma, değişimlerin derinlikli olarak tespit edilmesi, değişimlerin ardında yatan sosyal ve ekonomik süreçler ile bunda etkili olmuş olabilecek aktörlerin araştırılması amacıyla nitel çalışma yöntemleri kullanılarak tasarlanmıştır. Aktarların en yoğun olduğu şehir olan İstanbul çalışma alanı olarak belirlenmiş, bu alanda amaca yönelik seçilen 16 kişi ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara ek olarak arşiv belgeleri, dokümanlar, saha notları ve sınırlı sayıda literatür kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada değişim ve dönüşümlerin tespit edilmesi ve bunun ardında yatan sebepler kişilerin söylemlerinde ortaklaştıkları temalar üzerinden analiz edilmiştir. Yapılan incelemelere ve görüşme gerçekleştirilen kişilerin söylemlerine göre aktarların sayılarının artması, mekân organizasyonlarının ve sattıkları ürünlerin değişimlerini, değişen talepler ve müşteri profili gibi sosyo-mekansal temelli durumlara birçok farklı açıklama getirilmiştir.

Alanda en dikkat çekici olan problem durumunun ise aktarlık mesleğine dair belirsizlikler olduğu ortaya çıkarılmıştır. Konu araştırılmaya başlandığında ilk andan itibaren fark edildiği üzere bugün bir aktar dükkanının nasıl gözükmesi gerektiği ve aktarın nasıl tanımlanacağı meseleleri büyük oranda belirsizdir. Yapılan mülakatlarda kişilerin yaptıkları mesleği net ifadelerle tanımlamakta güçlük çekmelerine ek olarak bugün aktar dükkanlarının çok çeşitli görünümle karşımıza çıkması, dükkanlarda satılan ürünlerin ve meslek elemanı profillerinin gösterdiği çeşitlilik bu alanda bir standartlar bütünü olmadığını ortaya çıkarmıştır. Aktarlık mesleği için standartların belirlenmesinde geç kalınmış olması, çalışmanın ortaya çıkarttığı; aktarlar arasında tek tip yapılar bulunmaması, meslek elemanlarının mesleki yetersizlikleri ve mesleğin herkes tarafından yapılabilirliği gibi problemlerin sebebi olarak ele alınmıştır.

Bu durumla bağlantılı olarak çalışma esnasında aktar dükkanlarının kendi içlerinde sattıkları ürünler, müşteri profilleri ve yer seçimleri gibi alanlarda farklılaştıkları görülmüş, bu noktada İstanbul'da bulunan aktarlar üç temel kategori altında incelenmiştir. Tarihsel arka planında ortaya koyulduğu üzere modern anlamda eczanenin ortaya çıkışına kadar aktarlık uzun yıllar hastalıklarla mücadele etmek isteyenlerin şehirde müracaat ettikleri ilk mekanlardan birisi olmuştur. Her ne kadar eczanenin ortaya çıkışının ardından bu amaca hizmet etmekten uzaklaşmış olsalar da şehirde, alternatif tıp bugün dahi aktarların sorumluluğunda yürütülmektedir. Fakat bu geleneksel pratik şehirdeki her aktarda kendine aynı oranda yer bulamamış gözükmektedir. Bazı aktarlar mesleği hala bu geleneksel pratiklere bağlı olarak, geçmişteki gibi kendi hazırladıkları şifalı karışımları satmaya devam ederek sürdürüyor olsa da bazıları bunu büyük oranda terk etmiştir.

Çalışmada Tip1 olarak tanımlanan, çoğunlukla formülünü yalnızca aktarın kendisinin bildiği ürünlerin hazırlanıp satıldığı geleneksel aktar yapısının karşısında aktarlığı daha çok modern, şehirli insanın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapan kimselerin işlettiği Tip3 tarzı dükkanlar yer almaktadır. Bu aktarlarda aktarın kendi bilgi ve tecrübeleriyle hazırladıkları ürünler neredeyse yok denecek kadar az olmakla birlikte daha çok kozmetik, aromaterapi, doğal beslenme gibi aktarların yeni entegre oldukları alanların ön planda olduğu görülmüştür. Bu yapıdaki aktarların müşteri

profillerinin de geleneksel aktar müşterisinden farklı, beyaz yakalı, yaş ortalaması daha düşük olan kimseler olduğu, aktarların geçirdikleri değişimler sonucunda bu mekanları son zamanlarda ziyaret etmeye başladıkları görülmüştür. Bu iki yapının arasında hem paketli yeni nesil ürün kategorilerine hem de aktarın kendisinin hazırladığı alternatif ve tamamlayıcı tıp içeriklerine erişebileceğimiz Tip2 olarak adlandırdığımız aktarlar bulunmaktadır.

Aktarların yalnızca sattıkları ürünler, müşteri profilleri ve fiziksel yapıları itibariyle değil birçok mesleki pratik açısından da geçmişten büyük oranda farklılaştıkları yapılan çalışmada ortaya çıkartılmıştır. Paketli ürünlerin raflara girişiyle aktarın bilgi ve tecrübesi eski önemini kaybetmiş, aktarlar arasında mesleki uzmanlaşma düşüşe geçmiştir. Buna ek olarak aktarlığın artık mesleki eğitim süreçlerinden de yoksun olduğu anlaşılmıştır. Geçmişteki gibi bir ustanın yanında mesleğin öğrenilmesi pratiği bu süreç sonunda büyük oranda terk edilmiş, tarihteki güçlü lonca yapısı neredeyse yok olmuştur. Bugün aktar olmak için bir eğitim ya da örgütlenme yapısının gerekli olmaması sonucunda aktarlık herkes tarafından yapılabilmekte, hatta kuruyemiş, bakliyat gibi ürünlerin satışından sorumlu kimseler dahi aktarlığı asıl alanlarının yanında icra etmektedirler. Kadim bir mesleğin sınırlarının müphemliği dolayısıyla içinde bulunduğu bu problemler mülakatlarda katılımcıların söylemleriyle de desteklenmiştir.

Bunun dışında mülakat gerçekleştirilen aktarların söylemlerinde özellikle 2000 sonrası yaşanan değişimleri açıklamak için kullandıkları ortak temalar tespit edilmiştir. Aktarlığın artık daha çok talep görüyor olması ve bununla ilişkili olarak sayılarının artmış olmasını ‘geleneksel olanın yeniden doğuşu’ olarak adlandırabileceğimiz türden söylemler bu alanda en ön plana çıkan açıklamalar olmuştur. Modernite ile geleneksel olanın zayıflayarak tamamen ortadan kalkacağına dair yaklaşımlara karşıt olarak, geleneğin ortadan kalkmayacağını yalnızca şekil değiştireceğini savunan görüşler, kişilerin söylemlerinde aktarlığın son yıllarda yaşadığı yeniden doğuşu açıklamak için kullandıkları ifadelerle desteklenmiştir. Çünkü modern tıptaki tüm gelişmelere rağmen bugün insanlar yeniden alternatif tıba yoğun ilgi göstermeye başlamışlardır. Modernitenin içkin olduğu sorunlar ve bu sorunlar karşısında çaresiz kalan kişiler,

geleneksel yöntemlere yönelmiş, sorunlarını bu geleneksel yöntemlerle çözmeye başlamışlardır. Doğala dönüş olarak da adlandırılan bu süreç sonrasında şehirli insanın hastalıkların tedavisi için geleneksel ve alternatif tıbbı başvurma eğilimlerini arttırırken aynı zamanda yapay ve sentetik olan yerine doğal olanı koyma pratikleri geliştirmeleriyle sonuçlanmıştır. Kişilerin bu talepleri, şehirde doğal alternatiflere ulaşmanın ilk adresi olan aktarları doğrudan etkilemiş, aktarlar bu taleplere uyum sağlayarak hem istihdam oranlarını arttırmış hem de uzun yıllar süren durgunluğun ardından yeniden eski ehemmiyetine kavuşmuştur.

Öte yandan kişilerin bu yeni eğilimlerinde medyanın etkisinin yadsınamayacak oranda belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır. Bireyleri yüz yüze iletişimin sınırlılıklarından kurtararak yeni iletişim biçimlerine imkân veren medya, aktarlığa ve onun pratiklerine açtığı alan ile bu geleneğin yeniden belirginleşmesinde büyük rol oynamıştır. Medyanın bu alana artan ilgisi sonucunda kişiler artık alana dair bilgileri yalnızca yakın çevrelerinden ya da aktarların kendisinden öğrenmek zorunda olmanın hudutlarından kurtulmuş, medyanın yönlendirmesi ile gelenek hakkında daha fazla bilgiye açık hale gelmişlerdir. Bu durumun neticesinde aktarların müşterileri arasından medyadan öğrendikleri bilgilerle aktarları ziyaret edenlerin sayıları başka motivasyonlarla aktarlara gelenlerin sayılarını geçmiştir. Bu durum bir yandan aktarların müşteri profilini çeşitlendirmiş bir yandan da aktarlığı birtakım değişimlere gebe bırakmıştır.

Çeşitlenen talepler ve medyanın etkisine açık olan herkesin aktarları ziyaret etme potansiyellerinin ortaya çıkmasının ardından aktarlar, bu yeni tüketici profilinin ihtiyaçlarına göre değişimler yaşamışlardır. Bu durum aktarların bir yandan geleneksel yapıyı sürdürmeye çalışırken diğer yandan yeni tüketim pratiklerine de entegre olmalarıyla sonuçlanmıştır. Yeni tarz, şehirli aktar tüketicisinin hız talebine uyum sağlamaya çalışmak bitkilerin kılıf değiştirmesi ve yeni formlara bürünmelerini beraberinde getirmiş, şifalı bitkiler artık bu beklentilere ayak uydurabilecekleri şekillerde -kapsül, ekstrakt, tablet- raflardaki yerlerini almışlardır. Aktarların sayılarının ve görünürlüklerinin bu denli artmış olmasında bu değişimlere ayak uydurmakta gösterdikleri başarının etkisinin büyük olduğu görülmüştür.

Aktarların bu değişimler sonucunda geleneksel kodlarına aykırı olabilecek bazı süreçlerin içerisinde yer aldıkları görölmüş ve bunun ne denli sürdürülebilir olacağı meselesi gündeme gelmiştir. Raflara hazır ve paketli ürünlerin girmeye başlaması artık aktarların kendi mesleki bilgileriyle şekillenen yöntemlerin terk edilmesiyle sonuçlanmıştır. Geçmişte aktar ve tüketicinin doğrudan iletişim kurmasıyla mümkün olan ve aktarın mesleki becerisi olmaksızın icra edilemeyecek olan bu iş kolu, bugün bu örüntülerini büyük oranda yitirmiştir. Mesleğin bugün geldiği noktada aktar olmayan kimseler tarafından dahi yapılabilir olması bir yana, arada aktarın aracılığı, tecrübesi ve hatta aktar dükkanının fiziksel varlığı olmadan aktarlık yapılabildiği görölmüştür. Birçok iş kolunda olduğu gibi aktarlar da e-ticaret süreçlerine entegre olmuş, aktar ürünlerinin internet üzerinden satışı artık yaygın bir eğilim haline gelmiştir. Fakat doğrudan meslek elemanının tecrübesiyle şekillenen bir alan olduğundan bu durumun aktarlık için mümkün olup olamayacağı ve sürdürülebilirliğinin yanı sıra sürecin aktarları fiziksel mekândan kopartıp kopartmayacağı ise yanıtlarını ancak ilerleyen zamanlarda alabileceğimiz sorulardır.

Tüm bu değişimler yalnızca aktarların şehirdeki görünürlüklerinin artmasıyla sonuçlanmamış, bu artan görünürlüğün şehirde hangi yerlerde yoğunlaştığı; çalışmanın betimsel olarak sosyo-mekansal dönüşüm olarak adlandırdığı süreçte mekânsal boyutların aydınlatılması için cevaplanması gerekli bir alan olarak ön plana çıkmıştır. Aktarların şehirdeki sayılarının son yıllardaki yüksek seviyelere ulaştığı, bu sayıların ise şehirde eşit dağılım göstermedikleri görölmüştür. Aktarların şehirdeki dağılımları incelendiğinde artık her mahallenin ihtiyaca yönelik bir ya da iki aktarı bulunması geleneğinin terk edildiği, İstanbul'da bazı bölgelerde neredeyse hiç aktara rastlanmazken bazı bölgelerde istihdam oranının çok üstünde aktar sayılarına ulaşıldığı görölmüştür.

Geçmişten farklı olarak metropol alanlarında iş merkezlerinin tek bir merkez etrafında yoğunlaşma eğilimlerinin ortadan kalkması ve irili ufaklı birden çok alt merkezlerin ortaya çıkması İstanbul özelinde de kendisine karşılık bulmuş bir süreçtir. Geçmişte Mısır Çarşısı merkezinde yoğunlaşan aktarlığın bugün, o tarihi iş alanı önemini korumakla birlikte, tek bir merkez etrafına dağılmak yerine birden çok

merkezde kümelendikleri görülmüştür. Birbirinden farklı dinamikler etrafında şekillenmekle birlikte halihazırda İstanbul'da aktarların en yoğun olduğu bölgelerin başında Fatih, Üsküdar ve Kadıköy, Ümraniye gelmektedir. Bunu daha az yoğun oldukları Kartal, Pendik, Eyüpsultan, Küçükçekmece gibi bölgeler takip ederken Adalar, Arnavutköy, Çatalca ve Silivri ise aktarların kümelenme olarak tabir ettiğimiz yoğunluklara sahip olmadıkları bölgelerin başında gelmektedir.

Bu farklı yoğunlukların neye göre şekillendiklerinin ise tek bir örüntüyle açıklanamayacağı, bunda etkili olan birden fazla etkenin bulunduğu anlaşılmıştır. Farklı sosyoekonomik seviyelerdeki kişilere hitap etmekle birlikte genel olarak yaya yollarının yoğun bulunduğu çarşı bölgelerinde alışveriş yapan kimselerin aktarları tercih etme oranlarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda aktarlar, çarşı yapısına elverişli alanlarda sayıca fazla olarak karşımıza çıkmıştır. Çarşı yapısının sıklıkla tercih ediliyor olmasında yalnız tüketici profilleri değil, aktarların diğer iş kollarıyla ilişkisel bağlarının da etkili olduğu anlaşılmıştır. Çarşı bölgelerinin birden fazla ticari alanı bir arada bulundurmaya elverişli yapısı sayesinde aktarlığın diğer iş kollarıyla ilişkili şekillerde dağılım gösterdikleri de anlaşılmıştır. Kasap, şarküteri, manav gibi benzer alanların bir arada bulunduğu bölgelerde aktarların da sıklıkla yer aldıkları görülmüştür. Bu noktada Kadıköy'de aktarların yoğun bulunuyor olması bahsi geçen çarşı yapısının bölgede birden çok yerde mevcut olmasıyla açıklanabildiği gibi, Kadıköy Balıkçılar Çarşısında küçük bir alanda aktarlarının birçok semtteki toplam aktar oranından fazla olması bu açıdan işlevsel bir örnektir.

Öte yandan çarşı yapısını barındıran her bölgede aktarların aynı yoğunlukta olmadıklarının anlaşılması aktarların kümelenme örüntülerinin yalnızca bu fiziki yapının varlığıyla açıklanamayacağını göstermiştir. Bu durumun bugün aktarların tüketicisi olan kişilerin sosyoekonomik seviyeleriyle ilgili olduğu anlaşılmıştır. Geçmişte aktarlık modern tıbbın imkanlarına erişmekte güçlük çeken kimseler için az maliyetli bir alan olarak ön plana çıkmış, bu eğilimlerle hareket eden tüketicinin beklentilerine cevap vermeyi uzun yıllar sürdürmüştür. Fakat bugün aktarlığın bütünleştiği yeni alanlarla birlikte onun geçmişten farklı amaçlara hizmet ediyor olması kişilerin geçmişten farklı amaçlarla da aktarları ziyaret etmelerini beraberinde

getirmiştir. Bugün aktarlar büyük oranda lüks tüketim ürünlerinin satıldığı mekanlar haline gelmişlerdir. Bunun sonucunda sosyoekonomik olarak bu ürünlere erişmekte güçlük çekmeyecek kimselerin bulunduğu yerlerde aktarlar daha yoğun faaliyet gösterirlerken bunun dışındaki yerlerde sayılarının azalabildiği görülmüştür. Esenler, Sultanbeyli gibi bölgelerde nüfus yoğunluklarıyla tezat oluşturacak şekillerde aktarların sayısının az olmasının sosyoekonomik seviyelerin etkisiyle açıklanabileceği düşünülmüştür. Öte yandan bu etkinin aktarların yalnızca büyük ölçekli dağılımlarını etkilemediği, aynı ilçe içerisindeki yoğunluklarında dahi etkili olduğu görülmüştür. Ümraniye aktarların en yoğun varlık gösterdikleri yerlerin başında gelmekle birlikte bu dağılımın eşitsiz olduğu, ilçede bulunan aktarların çok büyük bir kısmının ilçenin sosyoekonomik seviyesi yüksek olan bölgelerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Tüm bunlara ek olarak bugün aktarlar açısından ilginç bir yerde duran AVM’lerde aktar dükkânı olması meselesinin de aynı örüntüyle açıklanabileceği görülmüş, yalnızca bu merkezlerden alışveriş yapan yerli ve yabancı tüketiciye ulaşabilmek adına aktarların alanda yerlerini aldıkları tespit edilmiştir.

Aktarların semtler bazında dağılımları incelendiğinde bazı bölgelerde bölgenin ihtiyaç duyduğundan çok daha fazla aktarın bulunmasının ise ön plana çıkan işletmelerin etkisiyle açıklanabileceği anlaşılmaktadır. Her meslekte olduğu gibi İstanbul aktarları arasında bilinirliği daha yüksek olan ve bununla bağlantılı olarak tüketicinin yoğun ilgi gösterdiği işletmeler bulunmaktadır. Örneğin, Eminönü bölgesi tanınırlığı en yüksek olan aktarların bulunduğu alan olarak işletmecilere bu tanınırlıktan faydalanma imkânı sunmaktadır. Bu ek olarak yine Üsküdar, Kadıköy gibi bölgelerde uzun yıllardır hizmet veren işletmelerin etrafında bölgenin potansiyelinin üstünde aktar bulunuyor olması mülakat gerçekleştirilen kişiler tarafından bu işletmelerin varlığıyla açıklanmıştır.

Hem ülkemizde aktarlık mesleği hem de İstanbul aktarlarını konu alan literatür çok sınırlı olduğundan ve mevcut çalışmalar birbirini tekrar etmekten öteye geçemediğinden dönüşümü anlamak adına kendi verilerini elde etme yoluna giderek bir saha çalışması olarak kurgulanan tezin aktarlığı incelemeyi hedefleyen çalışmalar için bir başlangıç noktası sunması beklenmektedir. Çalışma, şehirli insanın hafızasında

sembolik anlamları hala diri olan aktarlığın alandaki tüm aktörler devreye sokularak daha çok incelenmesinin gerekliliğini düşündürmüştür. Bu amaçla aktarların değişimlerinin aktarlık mesleğini icra edenlerin söylemleri ile şekillendirildiği çalışmanın ardından gelecek çalışmalarda sözü tüketici ya da medya gibi diğer aktörlere vermenin konunun çok yönlü çalışılmasında işlevsel olacağı öngörülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

B.N. Şehsuvaroğlu Arşivleri, *Mısır Çarşısı Dosyası*, 1733 tarihli belge

B.N. Şehsuvaroğlu Arşivleri, *Mısır Çarşısı Dosyası*, 1733 tarihli belge.

B.N. Şehsuvaroğlu Arşivleri, *Mısır Çarşısı Dosyası*, 1764 tarihli belge

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri, *Cevdet Belediye*, Defter no: 2964, H. 1177/ M. 1763

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri, *Cevdet Belediye*, Dosya:13 Gömlek: 605, 1762.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri, *İrade*, Meclis-i Vala, defter no:2241, H.1280/ M.1863.

Şer'iyye Sicilleri, *İstanbul Mahkemesi*, 137 Numaralı Sicil, H.1236-1238 / M 1821-1822, cilt: 86, Hüküm no: 450, sayfa: 464

Şer'iyye sicilleri, *İstanbul Mahkemesi*, 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803) cilt: 82, Hüküm no: 23, sayfa: 83.

Şer'iyye Sicilleri, *İstanbul Mahkemesi*, 78 Numaralı Sicil, H. 1216-1217 / M. 1801-1803, cilt: 82, Hüküm no: 350, sayfa: 314

Şer'iyye sicilleri, *İstanbul Mahkemesi*, 78 Numaralı Sicil, H. 1216-1217 / M. 1801-1803, cilt: 82, Hüküm no: 592, sayfa: 504

Şer'iyye sicilleri, *İstanbul Mahkemesii*, 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787) cilt: 80, Hüküm no: 280, sayfa: 254.

Basılı ve Dijital Kaynaklar

Adıgüzel, Faruk. Ve Kızılaslan, Nuray. 'İstanbul İlinde Tıbbi, Aromatik ve Baharat Bitkileri Satışı Yapan Aktarların Yapısal Özellikleri ve Mevzuat Hakkındaki Görüşleri', **Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi**, Cilt.31, Sayı.1, 2016.

Akçiçek, Eren. 'Manisa'da Attarlık, **I. Mesir Konferansları**, İzmir: Manisa Turizm Derneği Yayınları, 20-30 Nisan 1982.

Akın, Ayşegül ve Gün, Sema. 'Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde Gıda İşletmelerinin AB Standartlarına uyumu', **Türkiye VIII. Tarım Ekonomisi Kongresi**, Bursa, 26 Haziran 2008.

Aktaş, Uğur. **İstanbul'un 100 Esnafı**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2010.

- Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, 1. Basım, İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- Ato, *Türkiye'ye Yeni Bir Meslek Standardı Kazandı*, (2021), https://www.atonet.org.tr/IcerikDetay/12971_ato--turkiye-ye-yeni-bir-meslek-standardi-kazandirdi (17 Nisan 2022).
- Barber, Bernard. 'Some Problems in the Sociology of Profession', **Daedalus**, Vol. 92, No.4, 1963.
- Barkan, Ömer Lütfi. 'Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri', **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.41, Sayı: 1-4, 1985.
- Baylav, Naşid. **Eczacılık Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Yörük Matbaası, 1968.
- Bayram, Selahattin. 'Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları', **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:21, 2012.
- Baytop, Turhan. 'Aktarlar', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul: Tarih Vakfı, 1993.
- Baytop, Turhan. 'Mısır Çarşısı', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- Baytop, Turhan. 'Sultan Mahmut II Döneminde İstanbul'da Eczacılık', **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 17-19 Şubat 1988, s. 141,142.
- Baytop, Turhan. **Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları**, 1. Basım, İstanbul: Abdi İbrahim İlaç Sanayi ve Ticaret A.Ş, 2000
- Baytop, Turhan. **Türk Eczacılık Tarihi**, 2. Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Baytop, Turhan. **Türkiye'de Bitkilerle Tedavi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984.
- Beck, Ulrich. **Risk Society: Towards a New Modernity**, London: Sage Publication, 1992.
- Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 3. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Burgess, E.W. **The Growth of the City**, Chicago and London: The City The University of Chicago Press, 1925.
- De Amicis, Edmondo. **İstanbul**, Beynun Akyavaş (çev.), Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı, 1986.

- Demirhan, Ayşegül. ‘17.yüzyıldan Kalma Bir Ecza ve Attariye Defteri ve Tıp Tarihi Açısından Önemi’, **Dirim**, Cilt. 13, Sayı: 1-12, 1980, ss.184-185.
- Demirhan, Ayşegül. ‘Arşiv Belgeleri Işığında Geçmişten Günümüze Bazı Aktariye Çarşılarının Gelişimi ve Yorumlamalar’, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı.199, (Ağustos 2012).
- Demirhan, Ayşegül. **Mısır Çarşısı Drogları**, İstanbul: Sermet Matbaası, 1975.
- DHA**,” Eczacı-Aktar Tartışması: ‘Aktarlar çok yanlış bilgilendirme yapıyor’”, (19.08.2019), <https://www.dha.com.tr/gundem/eczaci-aktar-tartismasi-aktarlar-cok-yanlis-bilgilendirmeler-yapiyor-1704455>
- Dökmeci Vedita. ve Berköz, Lale. ‘Transformation of İstanbul from a Monocentric to a Poycentric City’, **European Planning Study**, Vol. 2, No. 2, 1994.
- Durhan, Ö.Sıla. ve Özgüven, Yekta. **Mısır Çarşısı’nı Düşünmek: Mekansal Pratikler, Özneler, Gündelik Yaşam**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2021.
- Durkheim, Emile. **Meslek Ahlakı**, 3.Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Emine Faydoğlu ve Metin Saip Sürücüoğlu, ‘Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Değeri’ **Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, Cilt.11, Sayı.1, 2011.
- Erdenen, Orhan. **İstanbul Çarşıları ve Kapalıçarşı**, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1965.
- Ergin, Osman Nuri. ‘Çarşı’, **İslam Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945.
- Ergin, Osman Nuri. **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, C.6, 1995.
- Eurostat, ‘Statistical Classification of Economic Activities in the European Countries’, **NACE Rev.2**, Luxembourg, 2008.
- Freely, John. **Evliya Çelebi’nin İstanbulu**, Müfit Günay (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Gautier, Theophile, **İstanbul**, Nurullah Berk (çev.), İstanbul: Apa Ofset, 1971.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Türk Gıda Kodeksi Takviye Edici Gıdalar Tebliği, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18729&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5> (27 Mayıs 2022).
- Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü, ‘*Gıda Güvenliği Bilgi Sistemi*’ veri tabanı, (5 Nisan 2022).

- Giddens, Anthony. **The Consequences of Modernity**. California: Stanford University Press, 1990.
- Giddens, Anthony. **Modernity and Self-Identity**. California: Stanford University Press, 1991.
- Grosvenor, Edwin. **Constantinople**, London: Marston and Company Ltd, 1895.
- Güneş, Cüneyt. 'IX-XI. Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Yönetimine Dair Bazı Tespitler', **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı. 32, Aralık 2017, ss. 725-726.
- Heilbronn, Alfred. 'Eski Mısır Çarşısı Hakkında', **Türk Eczacıları Birliği Mecmuası**, Cilt.2, Sayı.3, 1959.
- Kahraman, Seyit Ali. ve Dağlı, Yücel. (hızl.), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, C.1, 5.Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Kahveci, Ergün. ve Diğerleri, 'Orta Karadeniz Bölgesindeki Tıbbi ve Aromatik Bitki İşletmelerinin Yapısal Analizi', **Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi**, Cilt.7, Sayı.1, 15 Nisan 2018.
- Kal'a, Ahmet. 'Esnaf', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 11, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Kal'a, Ahmet. 'Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme', **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt. 1, Sayı.1, 2003.
- Kamii, Kemal. 'Eski Eczaneler', **Farmakoloğ**, Cilt.2, Sayı.2, 1932.
- Kılıç, Abdullah. 'Doğu'nun Sırları Mısır Çarşı'nda', **Skylife**, Aralık 2000.
- Koçu, Reşat Ekrem. 'Attar, Attarlar', **İstanbul Ansiklopedisi**, C:3, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960.
- Koray Ergin, 'Osmanlı Devleti'nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş', **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.39, Aralık 2016.
- Koytak, Elyasa. 'Meslekler Sosyolojisinde Teorik Yaklaşımlar', **Journal of Economy Culture and Society**, Özel Sayı 1, Supplement 1, 2020.
- Kömürciyan, Eremya Çelebi. **İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul**, 3. Basım, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988.
- Kütükoğlu, Mübahat S. '1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fıatları', **İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı.9, 1978, ss.29.

- Kütükoğlu, Mübahat S. **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1983.
- Mamboury, Ernest. **The Tourists' İstanbul**, 1. Basım, İstanbul: Cituri Biraderler Basımevi, 1953.
- Medikal Teknik**, '500 Bitki Eczane Raflarına Geliyor', (21.03.2012), <https://www.medikalteknik.com.tr/500-bitki-eczane-raflarina-geliyor/>
- Michaud, J.F. ve Poujoulat, J.J.F. **İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830**, İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Neuman, W. Lawrence. **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, Sedef Özge (çev.), Ankara: Yayın Odası, 2014.
- Oxford Dictionary, 'profession', 2022, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (25 Nisan 2022)
- Özdeş, Gündüz. **Türk Çarşıları**, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1953.
- Özdiñç, Ahmet. 'Süheyl Ünver'in Defterinden Yakın Türk Eczacılık Tarihine Bakış', **Türk Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi**, Cilt.1, Sayı.28, 2019.
- Özemre, Ahmed Yüksel. **Üsküdar'da Bir Attar Dükkânı**, 26. Basım, İstanbul: Kubbealtı, 2019.
- Raif, Mehmed. **Mirât-ı İstanbul**, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Resmi Gazete**, 'Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ', (11 Ağustos 2021).
- Resmi Gazete**, 'Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ', (11 Ağustos 2021).
- Revel, Judith. **Foucault Sözlüğü**, 1.Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2002.
- Ritzer, George. 'Professionalization, Bureaucratization and Rationalization: The views of Max Weber', **Social Forces**, Vol.53, No. 4, 1975.
- Sait Aykut (hızl.), Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Batuta Tanci, **İbn-i Batuta Seyahatnamesi**, C.1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Saks, Mike. 'Defining a Profession: The Role of Knowledge and Expertise', **Professions and Professionalism**, Vol. 2, No.1, 2012.
- Sandalcı, Mert. **Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948**, C.3, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, 1999.
- Sarı, Nil. 'Attar', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.4, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

- Silverman, David. **Nitel Araştırma Nasıl Yapılır?**, Ergin Hava (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2021.
- Subaşı, Münevver ve Okumuş Kübra, 'Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması', **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.21, Sayı.2, Haziran 2017.
- Şehsuvaroğlu, Bedi. **Eczacılık Tarihi Dersleri**, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1970.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Aktarlar, Baharatçılar ve Benzeri Dükkanlar Hakkında Genelge, <https://istanbulism.saglik.gov.tr> , (25 Nisan 2022).
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Aktarlar, Baharatçılar ve Benzeri Dükkanlar Hakkında Genelge, <https://istanbulism.saglik.gov.tr> , (25 Mayıs 2022).
- Tarım ve Orman Bakanlığı, Türk Gıda Kodeksi Baharat Tebliği, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220419-4.htm> (28 Mayıs 2022).
- Taşkın, Osman. 'Dünyaların Buluşma Noktası Mısır Çarşısı', **Bir Valide Sultan Yapısı: Mısır Çarşısı Restorasyonu 2013-2018**, Mehmet Kurtoğlu (drl.), İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020.
- TDK, 'Meslek', 2022, <https://sozluk.gov.tr/> (25 Nisan 2022).
- Thompson, John B. **Medya ve Modernite**, 1. Basım, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.
- Toksoy, Devlet. Ve Bayramoğlu, Mahmut. 'Aktarlar ve Tıbbi Bitki Ticareti Üzerine Bir Araştırma', **TMMOB Orman Mühendisleri Odası Yayını**, Sayı: 4-5-6, 2008.
- TRT Haber**, 'Bitkilerin aktarlarda değil eczanelerde satılması uygun', (21.09.2016), <https://www.trthaber.com/haber/saglik/bitkilerin-aktarlarda-degil-eczanelerde-satilmasi-uygun-272596.html>
- TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Yerleşim Yerlerine Göre Nüfus İstatistikleri, 4 Şubat 2022, <https://data.tuik.gov.tr>, (15 Haziran 2022).
- Ullman, Edward. 'Presidential Address: The Nature of Cities Reconsidered', **Regional Science**, (9)1, 1962, s.7-23.
- Uluçay, M. Çağatay. 'Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı- XVII. Asırda', **Manisa Halkevi Yayını**, Sayı.9, 1942.
- Ülgen, Ali Saim. 'Yeni Cami', **Vakıflar Dergisi**, Sayı.2, 1942.
- Ünver, A. Süheyl. '1260 (1844)'de İstanbul'da Attar ve İспенçiyarların Sayısı', **Dirim**, Cilt.1, Sayı. 11, 1946, ss.415-416.

- Ünver, A. Süheyl. ‘Aktar, Akkar’, **Dirim Mecmuası**, Cilt.22, Sayı.9, 1947, ss.276.
- Ünver, A. Süheyl. **Osmanlı Türklerinde Hekim ve Eczacılık Tarihi Hakkında**, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1952.
- White, Charles. **Three Years in Constantinople; or Domestic Manners of Turks in 1844**, C.1, London: Henry Colburn Publisher, 1845.
- WHO, **Traditional Medicine**, December 2008 Fact Sheet No: 134 <http://www.ieg.gov.tr> (Official Web Site of Ministry of Health of Turkey, General Directorate of Pharmaceuticals and Pharmacy)
- WHO, Traditional, Complementary and Integrative Medicine, https://www.who.int/health-topics/traditional-complementary-and-integrative-medicine#tab=tab_1 (30 Mayıs 2022).
- Yıldırım, Nuran. ve Sert, Gürkan. ‘Eczacılık Mevzuatımızın Tarihsel Sürecinde Eczane Açma/Eczacı olma Koşulları ve Hekim-Eczacı İlişkisi’, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt.1-2, Sayı.11, Ekim 2009.
- Yücesoy, Eda. ‘İstanbul İşyerleri 1900-2011: Metropolitan Merkezi İş Alanı Yapı ve Bileşiminde Değişim ve Süreklilik’, **TÜBİTAK Projesi**, İstanbul, 2014.

EKLER

EK 1: Görüşme Soruları

Demografik Sorular

- Kendinizi kısaca tanıtır mısınız?
- Aktarlık mesleğini ne kadar süredir icra ediyorsunuz, bu mesleği seçmenizde etkili olan faktörler nelerdir?
- Mesleğe başlamaya nasıl karar verdiniz?
- Mesleğe başlamadan önce bir eğitim ve öğretim sürecinden geçtiniz mi?

Sosyoekonomik Süreçler

- Aktarı genel tanımlamanızı istesem nasıl tanımlarsınız? Bugünkü bir aktarı nasıl tarif edebiliriz?
- Aktarlık hangi mesleğe yakın, buna benzer iler yapan kimler var? Bugün aktarlık hangi alanlara sıçradı?
- Aktarların müşterilerini kimler oluşturuyor, sizin dükkanınızı kimler, hangi amaçlarla ziyaret ediyorlar?
- Dükkanınızda hangi ürünlerin satışı yapılıyor, satacağınız ürünlere nasıl karar veriyorsunuz? Bu ürünlere karar verirken uyduğunuz bir standartlar seti mevcut mu?
- Dükkanınızda sattığınız ürünleri hangi kanallar aracılığıyla ve nereden temin ediyorsunuz? İçeriklerin ne kadarı yerli ne kadarı ithal?
- Sizce bugün ideal bir aktar nasıl olmalıdır? Bugün aktarlık bu ideal tablo ile nasıl benzerlik ve farklılıklar barındırıyor?

- İstanbul aktarları tarihsel süreçte değişimler geçirmiş midir, eğer geçirdiğini düşünüyorsanız sizce bunun sebepleri nelerdir? Günümüzde sizin mesleğe ilk başladığınız zamanki yapıdan nasıl benzerlik ve farklılıklar mevcut?
- İstanbul özelinde aktarların sayısı her geçen gün artıyor, bugün İstanbul'da geçmişte hiç olmadığı kadar aktar dükkanına rastlamaktayız. Sizce İstanbul'da aktarların sayısındaki artışın sebepleri nelerdir?
- Sizler işletme olarak e-ticarete yer alıyor musunuz, eğer bu alanda faaliyet gösteriyorsanız hangi şekillerde satış yapıyorsunuz?
- Online satış pratiklerinin klasik satış yöntemlerinden farkları neler? Müşteri profili, ürün çeşitleri ya da talepler farklılaşıyor mu?
- İstanbul aktarları olarak bir meslek örgütüne/örgütlerine sahip misiniz? Siz bu örgütlenme pratiklerine katılım sağlıyor musunuz?
- Mesleğinizi icra ederken karşılaştığınız zorluklar ya da mesleği devam ettirme motivasyonunuzu paylaşabilir misiniz?

Mekânsal Süreçler

- Bir aktar dükkanının yeri belirlenirken nelere dikkat edilir, bir aktar dükkânı için en uygun mekân sizce neresidir?
- Sizin aktar işletmeciliği yapmak için bu semti/dükkânı/mekânı tercih etme sebebiniz nedir?
- İstanbul özelinde aktarların bazı bölgelerde farklı yoğunluklarda karşımıza çıkmalarının sebebi sizce nedir?
- Bu semtte aktarların az/çok olma sebepleri sizce nedir? Aktar dükkanınızın yerini seçmenizde bunun bir etkisi oldu mu?

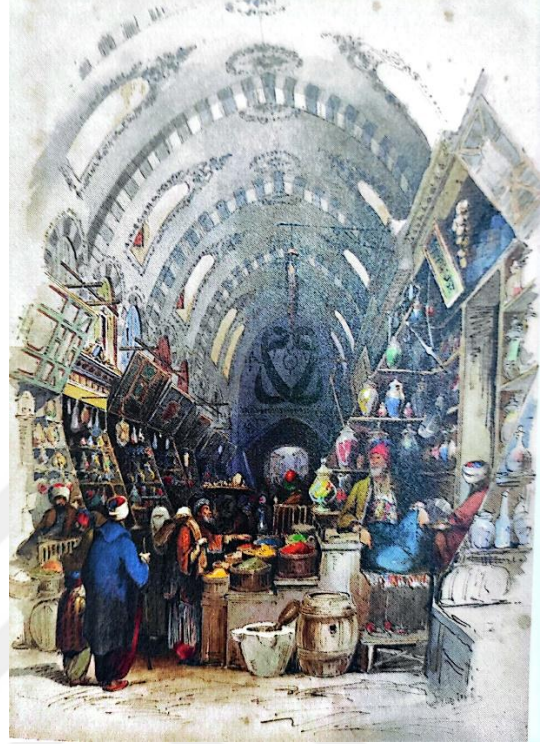
- Çevrenizde/ aynı semtte bulunduğunuz diğer iş kollarıyla ilişkileriniz nasıl? Aynı bölgede bulunduğunuz meslektaşlarınız ile olan ilişkinizi nasıl tanımlarsınız?
- Sizin müşterileriniz dükkanınızı ziyaret etmek için hangi bölgelerden geliyor?
- Dükkanınızın böyle (modern/geleneksel/hybrid) gözükmesinin sebebi, neden böyle tercih ettiniz?
- Sizce ideal bir aktar dükkânı nasıl olmalı, nasıl gözükmelidir?
- Sizce ülkemizde aktarlığın merkezi neresidir? İstanbul özelinde aktarlık için bir merkezin varlığından söz edilebilir mi, yanıtınız olumluysa sizce bugün bu merkez neresidir?

EK 2: Şekiller

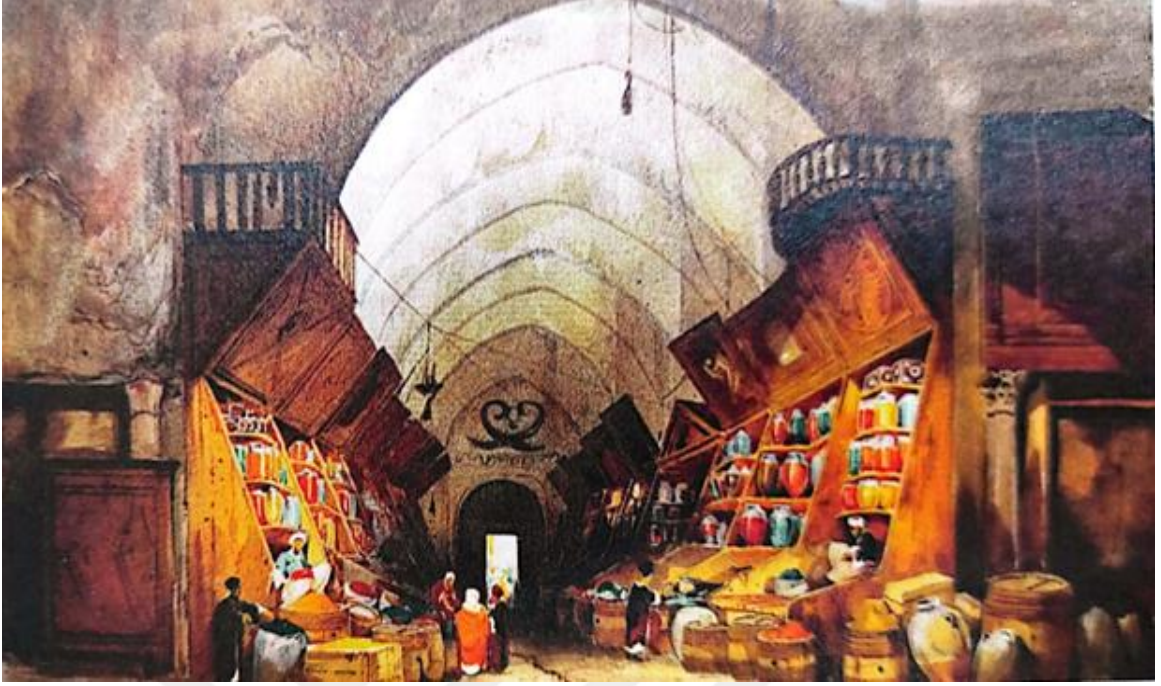
Şekil ek 1: Mısır Çarşısı (19.yy), E.A. Grosvenor, 'Constantinople'

Kaynak: Charles White, *Three Years in Constantinople; Domestic Manners of the Turks in 1844*, London: 1846

Şekil ek 2: 'Mısır Pazarı', Amedeo Preziosi (19.yy)

Kaynak: Arkas Koleksiyonu

Şekil ek 3: *'In the Bazaar- The Apothecary's Stall'*, Charles Pierron (19.yy)

Kaynak: Private Collection Photo Christie'sImages/Bridgeman Images

Şekil ek 4: Mısır Çarşısı Haseki Kapısı
(1895-1918)

Kaynak: Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf
Koleksiyonu

Şekil ek 5: Mısır Çarşısı içinden bir
görünüm (19.yy)

Kaynak: Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi

Şekil ek 6: Aktardükkanı görünümü (Tip3)

Şekil ek 7: Yeni nesil aktar ürünleri

Şekil ek 8: Aktarlarda satış usulleri

Şekil ek 9: Aktar dükkânı (Tip1)

Şekil ek 10: Aktar dükkânı (Tip2)

Şekil ek 11: Paketlenerek satışa hazır hale getirilen şifalı bitkiler

Şekil ek 12: Aktarlarda geleneksel satış usulleri (Tip1)

Şekil ek 13: Mısır Çarşısı'nda bulunan bir dükkânın geçmiş yıllara ait fotoğrafı

Şekil ek 14: Mısır Çarşısı'nda satılan şekerleme ağırlıklı ürünler

Şekil ek 15: Mısır Çarşısı ürünlerin satış usulleri

Şekil ek 16: Mısır Çarşısı'nda bir dükkân

Şekil ek 17: Mısır Çarşısı aktar rafları